

Rusya İmparatorluğu'nda
Müslümanlar

ÇOBAN YILDIZI

ABDÜRREŞİD İBRAHİM

Hazırlayan
PROF. DR. SEYFETTİN ERŞAHİN

Ankara, 2015

İnceleme
Araştırma
Dizisi

YAYIN NO: 25

Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar
ÇOBAN YILDIZI

Yazar
Abdürreşid İbrahim

Hazırlayan
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

Yayın Koordinatörü
Halil Ulusoy

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım
Yayıncılık Ltd. Şti.
Tel: 0312 472 37 73-74
www.sfn.com.tr

Erşahin, Seyfettin

Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı / Seyfettin Erşahin. –
Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015

96 s: 16x24 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
inceleme-araştırma dizisi ; yayın no: 25)

ISBN: 978-9944-237-32-1

1. Müslümanlar – Rusya

305.697047

Baskı Tarihi: **Temmuz 2015**

© Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:
Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30
06490 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09
www.ayu.edu.tr • yayınlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

İçindekiler

SUNUŞ / Prof. Dr. Musa Yıldız.....	V
ÖN SÖZ / Prof. Dr. Seyfettin Erşahin.....	VII
GİRİŞ	1
Siyasi-Kültürel Arka Plan	1
Eserin Adı.....	4
Müellif/Yazar.....	6
Eseri Yazma Sebebi	10
Eserin Kaynakları.....	10
Eserin Muhtevası	11
Eseri Yayına Hazırlama Metodumuz.....	12
Değerlendirme	12
RUSYA'DA MÜSLÜMANLAR-ÇOBAN YILDIZI	19
Giriş.....	19
Tatarlar	20
Tatar Boyları.....	21
Tataristan'da İslamiyet.....	22
RUSYA'NIN HRİSTİYANLIK PROPAGANDASINA YÖNELMESİ VE MİSYONERLERİN FAALİYETLERİ.....	25
Rusya'nın Tatar Hanlıklarını İstilasını.....	27
Kıraşın Tatarları	29
RUS İMPARATORLARININ MÜSLÜMANLARLA İLGİLİ SİYASETLERİ	31
Korkunç İvan (1530-1584).....	31
Fedor İvanoviç (1584-1598), Mihail Federoviç Romanof (1613-1645), Fedor Aleksandır (1676-1696).....	32
Petro Alekseyeviç (1696-1725)	32
II. Katerina (1762-1796).....	33
MAHKEME-İ ŞER'İYE VEYA DUHOVNOYE SOBRANIYE.....	35
Mahkeme-i Şer'îye'nin Görevleri	38
Mahkeme-i Şer'îye'de İmtihan ve Tayin Usulü.....	38
Mahkeme-i Şer'îye'de Yazışmalar.....	38
Mahkeme-i Şer'îye'de Üye Kadıların Seçimi ve Statüleri	40
Mahkeme-i Şer'îye'de Karar Mekanizması	40
Mahkeme-i Şer'îye'nin Metruke Defterleri	40
Nikah Vergisi	42

Mahkeme-i Şer'îye Nizamnamesi.....	42
Eski Nizamnameye Uyulmamasının Sebepleri.....	42
Mahkeme-i Şer'îye Hakkında İstatistikî Bilgiler	43
Mahkeme-i Şer'îye'nin Gelirleri.....	45
Açılışından Bugüne Mahkeme-i Şer'îye Müftüleri	46
Açılışından Bugüne Mahkeme-i Şer'îye Kadıları	47
KAZAKLAR ARASINDA İSLAMİ FAALİYETLER.....	49
Kazakların Yaşayışı.....	50
RUSYA'DA İSLAM'A YÖNELİK BASKILAR.....	51
İslamiyet Aleyhinde Yayınlar	51
İslamiyete Resmî Müdahale.....	54
TATARLARIN ŞİMDİKİ DURUMU	61
GELECEĞİN GÜVENCE ALTINA ALINMASI	65
Mahkeme-i Şer'îye ile İlgili Şartlar	65
Ulema ile ilgili Şartlar.....	66
Tatarlarla İlgili Şartlar	67
KAZAN'DA BİR ADALET TECELLİSİ	69
RUSYA'DA MEDRESELER VE MAARİF/EĞİTİM	71
KAYNAKLAR.....	73
FOTOĞRAFLAR.....	77

SUNUŞ

Türklerin, İdil-Ural boyunda 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman olmasından itibaren başlayan İslam medeniyetini temsil sorumlulukları, 1552'de Korkunç İvan'ın Kazan'ı almasıyla birlikte yeni bir safhaya girdi. Böylece hâkim durumdaki Müslümanlar mahkum konumuna düştüler.

İslam tarihi açısından bakıldığında bu durum, Müslümanlar için 1492'de Endülüs'ün benzeri kaderi paylaşmasından sonraki ikinci tecrübe idi. Müslümanlar artık azınlık statüsünde varlıklarını sürdürmek zorundaydılar. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan bu zorlu tarih yolculuğunda Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen vb. Rusya İmparatorluğu Müslümanlarının, asimilasyonu hedef alan misyonerlik, dinî, ekonomik, sosyal ve kültürel baskılar başta olmak üzere bütün olumsuz şartlara rağmen Endülüs'ün akıbetine uğramadıklarını söyleyebiliriz. Coğrafya terk edilmediği gibi, İslam da hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bunun nedenleri, Rusların politikaları yanında bölgedeki Müslüman Türklerin direniş gücü ve kaynakları olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Doğrudan olayların içinde olan, o coğrafyayı çok iyi tanıyan ve bu uğurda büyük mücadeleler veren Abdürreşid İbrahim, bu eserinde, Rusya Müslüman Türklerine tekrar tarihî sorumluluklarını hatırlatmakta, geçmişte yapılan başarılarla ve hatalara işaret etmekte, yapılması gerekenleri söylemekte, geleceğe dair ümitlerini canlı tutmaya çalışmaktadır. Özellikle de söz konusu direniş kaynaklarının başında gelen ve Müslümanların tek resmî-dinî kurumu olan Mahkeme-i Şer'îye ve eğitim konusuna eğilmektedir.

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından yayımlanan elimizdeki bu eser, bölge Müslümanlarının tarihî tecrübesini günümüze aktarması yanında, konu ile ilgili birinci elden kaynak ihtiyacının karşılanmasına da mütevazı katkı sağlamaktadır.

Burada Prof. Dr. Seyfettin Erşahin hocamıza ve emeği geçen herkese üniversitem adına şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Musa Yıldız

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

ÖN SÖZ

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması bizim için sadece dünyadaki bir ideolojinin iflas etmesi değil, aynı zamanda Türk dünyasının büyük bir bölümünün bağımsızlığına kavuşması, bu coğrafyadan beş tane bağımsız Türk devletinin doğması anlamına gelmektedir. Ancak gelişmeler bize, Türkiye coğrafyasının dışındaki Türk âlemi hakkında istenilen düzeyde bilgi sahibi olmadığımızı da göstermiştir. Bu alanda bilim insanlarımızın çalışmaları bulunmakla beraber hâlâ ihtiyacı karşılayacak kadar olmadığını belirtmek gerekir.

Bu ihtiyacı karşılamaya kısmen katkıda bulunmak için 1991'den itibaren Sovyet hâkimiyetindeki Türklerin dinî durumlarıyla ilgili doktora çalışmasına başladım. Bu arada elime geçen, üzerinde yazarının adı olmayan Rusya'da Müslümanlar adlı risaleyi, Abdürreşid İbrahim'in olabileceği kaydıyla yayımladım. Zaman içerisinde tahminim doğru çıktı; söz konusu yazarın Rusya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Müslüman Türklerin dinî hayatı ve temel dinî kurumu hakkında çok değerli bilgiler ve belgeler içeren Çoban Yıldızı adlı kitabını buldum. Yayımladığımız risalenin, Çoban Yıldızı'nın Osmanlı coğrafyasında yayımlanan bir versiyonu olduğunu tespit ettim. Ancak iki versiyon arasında büyük çapta olmasa da üslup ve içerik bakımından bazı değişiklikler vardı. Bu sebeple iki nüshayı karşılaştırarak âdeta birleştirip yayımlamayı uygun buldum. Eğer konuya katkı sağlayabildiysem kendimi mutlu sayarım.

Bu çalışmalarımda bana desteğini hiç bir zaman esirgemeyen eşim Ayten Erşahin'e hassaten teşekkür ederim.

Bu eserin kaliteli bir baskı ile geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyeti Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmak bizden, başarı Allah'tandır.

Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

04.04.2015 Kardeşler - Ankara

GİRİŞ

Siyasi-Kültürel Arka Plan

İslamiyet, 9. yüzyıl başlarında bugün Tatarların yaşadığı Idil (Volga) bölgesine ulaştı. Kıpçak Bozkır (Deşt-i Kıpçak) olarak da adlandırılan bu coğrafyada siyasi hâkimiyet kuran Bulgar Devleti (7-15. yüzyıl) hanlarından Almuş'un 920/921'de İslamiyeti kabul etmesiyle Türk tarihinde ilk bağımsız İslam devleti doğmuş oldu.¹ İslamiyet, 11-12. yüzyıllarda, bugünkü Başkırtların yaşadığı Ural bölgesinde de hâkim din hâline geldi. Buradan, daha ziyade Müslüman tüccarlar yoluyla Sirderya'nın kuzeyinde yaşayan Kazakların bulunduğu topraklara, oradan Kırgızların yaşadıkları dağlara ve nihayet 12. yüzyıl sonlarında Doğu Türkistan'a kadar yayıldı. İslamiyet, güneyden de 8. yüzyılın başlarından itibaren Batı Türkistan/Maveraünnehir'e ulaşmıştı. Bu bölgeler kısa sürede İslam dünyasının en önemli kültür merkezleri hâline geldiler.

Moğol istilasından sonra Kıpçak Bozkırlarında Altın Ordu (1237-1502) kuruldu. Bu devletin toprakları 1241'de Idil'in aşağı mecrasındaki Saray'ı içine alacak kadar genişledi. Altın Ordu hanlarından Canı Bek'in 1357'de ölümünden sonra bu coğrafyada Kazan Hanlığı (1437-1552), Astrahan Hanlığı (1466-1556) ve Sibir Hanlığı (1437-1683) gibi küçük hanlıklar kuruldu. Ne var ki, 16. yüzyıl ortalarında deniz yollarının keşfiyle ipek ve baharat yollarının önemini kaybetmesi, söz konusu hanlıkları bir yandan ekonomik bakımdan zayıflatırken öte yandan siyasi çalkantılara yol açtı.

1 Ramazan Şeşen. Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, İstanbul, 1977; Nadir Devlet, "İslamiyeti Resmen Kabul Eden İlke Türk Devleti: İtil-Bulgarları", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1987, IX.313-314; Nesimi Yazıcı. İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi. Ankara, 1994, 63-79.

Bu arada Ruslar Moskova Knezliği önderliğinde bölgede hâkim güç olarak belirip Müslüman Türk bölgelerinde yayılmaya giriştiler. Türk illerinde 1552'de Kazan Hanlığı'nın istilası ile başlayan Rus yayılması, 1890'larda Türkistan'ın işgalıyla tamamlandı. Bu zaman zarfında Ruslar, hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Müslümanlara, Hristiyanlaştırmaktan Ruslaştırmaya kadar bir dizi asimilasyon politikaları uyguladılar. Ancak bunların hemen hiçbirisi başarılı olmadı.²

Ruslar Müslümanlara karşı uyguladıkları baskı politikalarından sonuç alamayınca zaman zaman ılımlı politikalar izlediler. Çariçe II. Katerina zamanında 1788'de ilk defa Müslümanlar için Orenburg Muhammedi Ruhani İdaresi veya başka bir söyleyişle Mahkeme-i Şer'ie adıyla bir dinî kurumun vücut bulmasına izin verildi. Rusça adı Orenburgskoye Mogametanskoe Dukhovnoye Sobraniye olan bu kurum, kısa süre sonra Ufa şehrine nakledildiğinden dolayı Rusya Müslümanları arasında daha çok Ufa Müftülüğü, Ufa Mahkeme-i Şer'iesi veya sadece Mahkeme-i Şer'ie gibi adlarla meşhur olmuştur.

1917 Bolşevik Sosyalist Devrimine kadar ayakta kalmayı başarabilen bu kurum, o tarihten itibaren *Rusya Müslümanları Merkez Diniye Nezareti* olarak varlığını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da *Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları Ruhani İdaresi* adını almıştır. Günümüzde ise *Rusya Federasyonu Müslümanları Dini İdaresi* veya *Ufa Müftülüğü* adıyla hizmet vermektedir.

Rusya Müslümanlarının en uzun ömürlü kurumlarından biri olan Mahkeme-i Şer'ie, tek resmî kurum olarak başlıca;

- ✓ ibadet yerlerinin yönetimi,
- ✓ medeni hayat,
- ✓ Müslümanlar arasındaki davaların çözümü,
- ✓ din eğitimi,

gibi konulardan sorumlu tutuldu.

Rus istilası Türk dünyasında siyasi ve ekonomik geriliğe yol açarken, 19. yüzyıldan itibaren düşünce dünyasında bir canlanma görülmeye başlandı. Kazan'da ve diğer Tatar şehirlerinde geleneksel düşünce anlayışına karşı, İslam'ı yeniliklerle bağdaştırabilecek, dünyadaki sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişmeler içinde Müslümanları ayakta tutabilecek yorumlara yönelen bir hareket ortaya çıktı. Bu hareketin çıkış yeri olan Kazan bölgesi Müslü-

2 Rusların Kazan Tatarlarına karşı uyguladıkları Hristiyanlaştırma politikaları için bkz., Azaide-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, California, 1986, 37-48.

manları, 19. yüzyılda İslam dünyasındaki genel uyanıştan etkilendikleri gibi bu uyanışın belli bir dönemde belirleyicileri de oldular. Bu yüzyılda Tatarlar; Türkistan, Osmanlı Devleti, Mısır ve Hindistan gibi İslam dünyasının önemli fikir merkezleriyle sıkı ilişkiye girdiler. Kuzey Türkleri ile Osmanlı Devleti arasında kültürel ilişkiler bütün zorluklara rağmen hiç bir zaman kesilmedi. Bölge Müslümanları, diğer seyahatler yanında, özellikle hac seferlerini halife-i müslimini görmek gerekçesiyle İstanbul üzerinden yaparak bu ilişkileri sıcak tutmaya çalıştılar.³ Bu hareketin önderleri, Tatar ulemasından Şehabeddin Mercanî (1818-1889) ve diğerleri idi. Bunlar, karşı karşıya kaldıkları meseleleri İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an ve hadise başvurarak çözmeyi amaçlıyorlardı. Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) da katılmasıyla hareket yeni bir boyut kazandı. Gaspıralı'nın medreselerde usul-i cedid adını verdiği bir yeni metod uygulamasıyla *cedidcilik* adıyla bilinen hareket bütün İslam dünyasında takdirle karşılanır bir hâle geldi. Cedidcilerin gayretleri ile Rusya İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan Müslümanların kültür ve düşünce düzeyi, 20. yüzyılın başlarında İslam dünyasının çoğu yerinden daha üstün bir hâle geldi.⁴

3 Osmanlı Türklerinin 19. yüzyılda Rusya Müslümanları üzerine olan fikri etkileri için bkz., Rızaeddin b. Fahreddin. Ahmed Midhad Efendi. Orenburg, 1913, 119-121; Seyfettin Erşahin, "Rusya Türklerinin Mecelle Hazırlama Girişimleri" Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995) Diyanet Vakfı yay, Ankara, 1997 s. 361-369; Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)", Diyanet İlmî Dergi, (Osmanlı Özel Sayısı), XXXV/1, 1999, 231-248.

4 Kelime anlamı "yine usul" olan usul-i cedid kavramı, İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) Türk dünyasında eğitim reformunun adı olmuştur. Gaspıralı, geleneksel medreselerdeki ders okutma metodunu zaman alıcı ve eskimiş bularak daha kısa sürede öğrenmeyi sağlayan bu metodu Bahçesaray'da açtığı medresesinde uygulamış ve elde ettiği başarıyı diğer kardeşlerine önermiştir. Bu hareket daha sonraları müfredata kültür ve fen dersleri koymayı hedefledi ve bunu taraftarlarınca açılan medreselerde uyguladı. Gaspıralı'nın bu hareketi Tatarlar arasında kısa sürede çok taraftar buldu. Daha sonra Türkistan'a da yayıldı. Bu yeniliği hoş görmeyen ve eski usulde ısrar hareketine de usul-i kadim dendi. (bkz. M. Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey, Ank., 1987; Nadir Devlet; İsmail Bey (Gaspıralı). Ankara, 1988; Alan W. Fisher, "İsmail Gaspıralı. Model Leader for Asia", Edward J. Lazzerini, İsmail Bey Gaspıralı: the Discourse of Modernism and the Russians", Tatars of the Crimea, ed. Edward Allworth, London, 1988, 11-26. Edward J. Lazzerini, İsmail Bey Gaspıralı's Prevodchik Tercüman: A Clarion of Modernism". Central Asian Monuments, ed. Hasan B. Paksoy, İstanbul, 1922, 143-156; Seyfettin Erşahin-A. Fitrat, Buhara'da Cedidcilik Eğitim Reformu – Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası, Kültür Bakanlığı yay, Ankara, 2000; Türk Dünyasında Dini Yenileşme, Ötügen yay, İstanbul 2002.

1905'de, Rusların Japonlar karşısında yenilmesinden sonra yapılan bir dizi kanuni ve idari düzenlemelerle Rusya İmparatorluğunda Meşrutiyet Dönemi (1905-1917) başladı. Bu kısmi hürriyet ortamında Türkler dinî, siyasi ve kültürel haklarını almak için çalışmalar yaptılar.⁵ 1905 Devrimi sonrasında Müslümanlar dinî hürriyetlerinin kendilerine yeterli düzeye getirilmesini isteyince Mahkeme-i Şer'iyе'nin yeniden teşkilatlandırılması ve yetkilerinin genişletilmesi gündeme geldi. Bu arada bazı Müslüman aydınlar ve ulema, Mahkeme-i Şer'iyе'nin yetkilerinin genişletilmesinin de problemlerini çözme-ye yetmeyeceğinin farkına vardılar. Müslümanlar, aile anlaşmazlıkları ile ilgili davaların hâllinin Mahkeme-i Şer'iyeye verilmesini ve meselelerinin İslam hukukuna göre çözülmesini talep ediyorlardı. Bütün tartışmalar arasında Sovyet dönemine girilmiş oldu.

Eserin Adı

Rusya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Türkler, temas ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini, olabildiğince koparmamaya çalışmışlardır. İyi komşuluk ve içişlerine karışmama prensibiyle Osmanlı Devleti de her fırsatta onların meseleleri ile ilgilenmiş, kimi zaman maddi ve manevi destek sağlamıştır.

Osmanlı kamuoyunun Rusya İmparatorluğundaki Müslümanlar hakkında hangi dönemde ne derecede bir bilgiye sahip olduğunu tespit edebilecek durumda değiliz. Fakat İstanbul basınında Rusya Türkleri ile ilgili yoğun yazılar, daha çok II. Meşrutiyet döneminde görülmektedir. Bu dönemde çıkan Türk Yurdu, Sırat-ı Müstakim, İslam Mecmuası, Taaruf-i Müslimin, İslam âlemi gibi dergiler, dış Türkler için sayfalar veya bölümler ayırmışlardır. Bu sayfalarda, Rusya'dan göçüp gelmiş yazarların makaleleri yayımlanarak veya o bölgelerdeki muhabirlerden alınan haberlere yer verilerek kamuoyunu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bununla beraber, söz konusu dönemden önce bazı yayınların olduğu da muhakkaktır. Bu gerçekten hareketle biz de alana katkı yapmak için çalışmalar yaparken içeriği dikkatimizi çeken “*Rusya’da Müslümanlar yahut Tatar Akvamının Tarihçesi*”⁶ adlı risaleyi/kitapçığı bulup yayımladık.⁷

5 Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara, 1985.

6 Eser, Mısır Matbaa-ı Osmaniye sahibi Salih Cemal tarafından 88 sayfalık küçük bir risale hâlinde Kahire’de 1318/1900’de basılmıştır.

7 “Rusya’da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXV, 1996, 561-602.

Bu kitapçığı yayımlarken şu değerlendirmelerde bulunmuştuk: “Kitabın asıl yazarı Kazan Müslümanlarındandır. Bunu, risalenin kapağındaki “İşbu tarihçe Kazan fuzalasından bir zatın eseridir” kaydından çıkarabiliyoruz. Fakat imkânlarımız içinde araştırmamıza rağmen adını tespit edemedik. Yazarın adının kitaba yazılmamasının akla gelen ilk sebebi, Rus otoritelerden duyulan endişe olabilir. Kitabın yayımlandığı sırada hâlen Rusya’da yaşamakta olan yazar, resmî makamlardan korktuğu için adının yazılmamasını istemiş olması mümkündür. Çünkü henüz o yıllarda (1900) Rusya’da katı bir istibdat yönetimi vardı. Bölgede kısmen meşrutiyet ve hürriyet dönemi, Rusların 1905’te Japonlar karşısında Mukden Savaşı’nda yenilmelerinden sonra başladı. Bunun yanında, yazar eğer Osmanlı kamuoyunda olumsuz yönleri ile bilinen veya hiç bilinmeyen biri ise yayıncının, okuyucularının tenkitlerinden çekinmiş olması da mümkündür. Risalenin içeriği göz önüne alındığında yazarın ulemadan olduğu söylenebilir. Çünkü yazar, asırlardır Rusya Müslümanlarının tek dinî ve resmî kurumu olan Mahkeme-i Şer’iye (Rusya Müslümanları Dini İdaresi) hakkında çok ayrıntılı ve önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında, konular ele alırken de dinî açıdan bakmaya çalışmaktadır. Ayrıca yazarın o zamanlar Rusya Türkleri arasında iki fikri akım hâline gelen “cedidcilik” ve “kadimcilik” akımlarına eşit uzaklıkta olduğu söylenebilir. Şöyle ki, medreselerdeki eğitim-öğretim usulünü tartışırken “önemli olan hangi usulde yapıldığı değil iyi ve ciddi eğitim-öğretim yapılmasıdır” demektedir.

“Bunun yanında Tarihçe’de yer alan Müslümanlarla alakalı istatistiki bilgiler, cetvellerin aşağı yukarı aynısı ve Mahkeme-i Şer’iye hakkındaki bazı tespit ve tenkitlerin benzerleri de A. İbrahim’in *Çolpan Yulduzu* (İstanbul, 1895) adlı risalesinde yer almaktadır”.

Daha sonraki yıllarda Abdürreşid İbrahim’in söz konusu eseri elimize geçince, bu değerlendirmemizin doğru olduğunu anladık. Evet, yayımlamış olduğumuz eser *Çolpan Yulduzu*’nun (İstanbul 1895) bir versiyonu idi. Bu eser, *Çoban Yıldızı* adıyla da St. Petersburg’ta 1907’de 58 sayfa olarak neşredilmişti. Bizim elimizdeki bu baskıdır. Söz konusu baskıda muharrir ve naşir Abdürreşid İbrahimof olarak geçmektedir. Her iki nüsha muhteva bakımından esasen aynı olmakla birlikte *Çoban Yıldızı*’nda yayımladığımız nüshada olmayan bazı kıymetli cümleler, başlıklar ve ilaveler bulunmaktadır. Bu bakımdan yeniden yayımlamayı hem A. İbrahim’e vefa borcu olarak hem de muhteva yönünden uygun bulduk.

Müellif/Yazar

Abdürreşid İbrahim (1857-1944), “Seyyah-ı şehir” diye meşhur olmuş Türk fikir adamı, seyyah ve yazardır. Hayatını Rusya Müslümanlarını uyandırmak ve Müslümanlığı yaymak için seyahatler yapmaya adanmıştır.

A. İbrahim, Sibiryâ'nın Tobolsk ilinin Tara kasabasında, Buharalı Özbek asıllı Ömer Bey ve Başkurt Türklerinden muallim Afife Hanım'ın çocuğu olarak 1857'de dünyaya geldi. Medreselerde eğitim-öğretim gördü. 1880'de Hacca gidince Medine'de beş yıl eğitim görerek icazetnamesini aldı. 1884'te Rusya'ya dönüp, Tara'da bir medresede müderrisliğe başladı. Aynı yıl evlendi; evlilikten Münir, Kadriye ve Fevziye adlarında çocukları oldu.

Ufa şehrinde Rusya Müslümanlarının en büyük dinî kurumu olan Mahkeme-i Şer'iy'e'de, 1892'de kadı olarak görevlendirildi. Resmî görevlerinin yanı sıra fakir ve yetimler için dernekler kurmakla meşgul oldu. Bir ara Kırgız ve Kazak boyları arasında imamlık yaptı. Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak için başkent St. Petersburg'a gidip Rus İçişleri ve Eğitim Bakanları ile görüşmelerde bulundu. Rus rejim yanlısı müftüler tarafından hükümete şikayet edilince camı tehlikeye girdiğinden Mahkeme-i Şer'iy'e'den istifa edip 1895'te İstanbul'a geldi.

İstanbul'da Rusya Müslümanlarının sorunlarını hem Osmanlı hem de dünya kamuoyuna anlatma imkânı buldu. Bu cümleden olarak bizim üzerinde çalıştığımız *Çoban Yıldızı* adlı eserini kaleme alarak Rusya'nın hâkimiyetindeki Müslüman halklara yapılan zulümleri ve Mahkeme-i Şer'iy'e'nin islahı konusunu anlattı. Gizlice Rusya'ya soktuğu söz konusu risale ile Rusya'da yaşayan Müslümanlar arasında iyi kabul gördü; yaklaşık 70 bin Müslüman Türk'ün Anadolu'ya göçmesine vesile oldu.

İstanbul'da geçimi için iki yıl boyunca kımızcılık ve ziraatçilik yapan A. İbrahim, 1896'da Avrupa'ya gitti. İsviçre'de Rus sosyalistleri bularak Müslümanların sorunlarını anlattı.

Seyahati hem seven hem de İslam davetinde bir araç olarak gören A. İbrahim, 1897'de başladığı ilk büyük seyahatini üç yılda tamamladı. Memleketi Tara'dan Japonya'ya geçti. Nihayet 1900'de St. Petersburg'a ulaştı. Orada yayın hayatına başlayıp bir dergi çıkardı. 1902-1903 arasında tekrar bulunduğu Japonya'dan Rusya ve Japonya ilişkileri üzerine İstanbul'a yazılar gönderdi. Bu arada Japonların İslamiyete fitraten yakınlık ve yatkınlıklarını II. Abdülhamid'e bildirerek Müslümanlığı yaymak için yardım istedi. Rus karşıtı

faaliyetleri nedeniyle Rusya'nın ricası üzerine Japonya'dan ayrılmak zorunda kalınca İstanbul'a döndü. Rusya, onu burada da rahat bırakmak niyetinde değildi. Kendi hâkimiyetindeki Müslümanlarına yönelik yayınlarından dolayı Rusya, Osmanlı Devleti'nden onu istedi. Bunun üzerine 1904'te Rusya'ya döndü. Odessa'da iki hafta hapsedildiyse de Rusya Türklerinin büyük baskısı sonucu serbest bırakıldı. Sonra St. Petersburg'a gidip bir matbaa kurarak eserler yayımladı. Rus hâkimiyetindeki Türkler arasında birlik kurma fikri ve siyasetini esas alan "Ülfet" adlı bir Türkçe dergi çıkardı. Dergi büyük ilgi görünce Rus makamları tarafından 85. sayısında kapatıldı. 1906'da Arapça olarak çıkarmaya başladığı "Tilmiz" adlı dergi de 1907'de kapatıldı. Bunun üzerine Kazak şivesiyle "Serke" adı dergiyi çıkardı.

1905 Rus Meşrutiyet İnkılabının da sağladığı hürriyet ortamından yararlanarak Rusya Müslümanlarının birliği için kültürel adımlar yanında sosyal ve siyasi girişimlerde bulunan A. İbrahim, ziyahılar/aydın ve baylar/zengin kesimin katılımıyla bir kongre düzenlemek istediye de Rus idaresinin engelleri ile karşılaştı. Yine de ilk toplantıyı Oka Nehri üstünde bir gemide gizlice gerçekleştirmeyi başardı. Petersburg'a dönünce Müslümanların birliğini anlatan "Bin Üç Yüz Senelik Nazra" adlı eserini bastırdı. 13 Ocak 1906'da gerçekleştirilen Rusya Müslümanları İkinci Kongresi'nde hazırladığı "İttifak Nizamnamesi"ni oy birliği ile kabul ettirdi. Bu arada Rus Müslümanlara özerklik verilmesi konusunun Duma'da Müslüman milletvekilleri tarafından sürekli gündeme getirilmesi sağlandı. "Aftonomiya" adlı risalesinde de bu konuyu ele aldı. Rusya'da tüm bu faaliyetleri mümkün kılan hürriyet ortamı uzun sürmedi.

Yeniden başlayan baskı yönetimi, pek çok aydını sürgüne ve hapse gönderince hayatından endişelenen A. İbrahim, Rusya'yı terk etti. Yaklaşık 3 yıl sürecek ikinci büyük seyahatine başladı. Amacı, İslam âleminin durumunu görmek, tarihe tanıklık etmektir. Bir sene boyunca Batı ve Doğu Türkistan'ı gezdi. Seyahatini kaleme aldı. Bu arada Rus hükümetine karşı ortak hareket edilmesi için ileri gelenlerle görüştü; usul-i cedid/yeni usul okullarının açılmasına çalıştı. Memleketi Tara'da kısa bir süre kaldıktan sonra ailesini alıp Kazan'a yerleştirdi. Burada yeni bir Müslüman Kongresi'ni organize etti. Bu kongrede alınan kararlar arasında, öğretmenlik yapabilecek kabiliyet ve yaştaki gençlerin İstanbul'a gönderilmesi de vardı. Bu sayede İstanbul'a gelip eğitim alan çok sayıda genç oldu. A. İbrahim, 1908 Eylül'ünde seyahatine kaldığı yerden devam ederek yola çıktı. Moğolistan'a kadar gitti. Budistlerin lideri Dalay Lama ile görüştüktan sonra Japonya'ya geçti. Tokyo'da Japonca öğrendi, İmparator ai-

lesi ile dostluk kurdu, Japon eğitim sistemini inceledi. Üst düzey Japon devlet adamlarının bir kısmının Müslüman olmasına vesile oldu. Uzakdoğu halkları arasında yardımlaşma ve İslam'a davet amacını güden Asya Gikay Derneği'ni kurdu. Dernek, Tokyo'da bir cami inşasını amaç edindi. 1909 Haziranında Kore'ye geçerek bir hafta kalan İbrahim daha sonra Çin'e, ardından Singapur'a ve Hindistan'a gitti. İngilizler, Hindistan'daki faaliyetlerinden rahatsız olunca ülkeyi terk etti. 1910'da Hicaz'a gidip ikinci hac ziyaretini gerçekleştirdi.

Hac ziyaretini tamamladıktan sonra Hicaz Demiryolu ile Beyrut'a, ardından İstanbul'a gelen A. İbrahim, 1912'de Osmanlı vatandaşı oldu. İstanbul'da Sultanahmet, Ayasofya, Şehzadebaşı camilerinde, gezdiği ülkelerdeki Müslümanların durumunu Osmanlılar'a aktaran vaazlar verdi. Mehmet Akif'in yakın dostları arasına girdi. Büyük şair, onun vaazlardan birisini "Süleymaniye Kürsüsü"nde onun adıyla şiirleştirip yayımladı sonra da Safahat'ına aldı. Akif, onu şöyle tasvir eder:

Kimdi kürsideki? Bir bilmediğim pîr amma,
Hiç de bigâne değil kalbe o câzib sîmâ.
Bembeyaz lihye-i pâkiyle, beyaz destân,
O mehîb alnı, pek mûnis olan didârı,
Her taraftan kuşatıp, bedri saran hâle gibi,
Ne şehâmet, ne melâhat veriyor, yâ Rabbi!
Hele gözler iki mihrak-ı semâvidir ki:
Bir şua ile aevlendiriyor idrâki.
Ah o gözlerden inen huzme-i nûrânûrun,
Bağlı her târ-ı füsunkârına bin rûh-i zebun!

A. İbrahim, Müslüman dünyasının birbirini tanımasını amaç edinen "Tearûf-i Müslümin" adlı dergiyi çıkardı. Hatıra ve seyahat notları, İstanbul'da Eşref Edip Bey'in çabası sonucu "Âlem-i İslam" adıyla kitaplaştırıldı ve büyük ilgi gördü.

Abdürreşid Efendi, Müslümanların son kalesi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için de çaba harcadı. 1911'de İtalya ve Osmanlı arasındaki Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Orada beş ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönüp konuyla ilgili ateşli vaazlar verdi. Akabinde 1912'de başlayan Balkan Savaşı'nda, Edirne'nin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması üzerine Müslümanları cihada çağıran yayınlar yaptı. Kuzey Anadolu, 1914'te Rus işgaline uğrayınca Osmanlı askerine moral vermeye gitti. Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Rus ordusundan Almanlara esir düşen askerleri örgütleyip Osmanlı ordusuna kattı.

1918'de Osmanlı istihbarat örgütünden aldığı görevle, Rusya Müslümanlarını savunan bir büro açmak için İsviçre'ye gitti.

A. İbrahim, üçüncü büyük seyahatine de 1918'de İstanbul'dan başladı. Sibirya, Ukrayna, Almanya, Litvanya, Doğu Türkistan ve Rusya'yı dolaştı. Bolşevik idarenin kanlı yönetimi karşısında Rusya'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Nihayet Konya Cihanbeyli ilçesi Böğrüdelik Köyü'ne yerleşti. 1925'ten itibaren bir süre gönüllü sürgün hayatı sürdürdü. 1933'e kadar çiftçilik yaptı. Bu arada Hacca ve dostu Mehmet Akif'i görmek için Mısır'a gitti. 1933'te 76 yaşında tekrar Japonya'ya gitti. Japon basını kendisine büyük ilgi gösterdi. Tokyo'da yaşayan Tatarlar başta olmak üzere Müslümanların sorunlarıyla ilgilendi. Tokyo'da cami yaptırmak için büyük çaba gösterdi ve sonunda 1937'de ibadete açtı. İlk imamı kendisi oldu. 1939'da İslamiyet'in Japonya'da resmî din olarak tanınması ve teşkilat kurma hakkı kazanmasında rol oynadı.

A. İbrahim, bu hareketli ve yorucu hayatın sonunda 17 Ağustos 1944 günü Tokyo'da vefat etti ve Tokyo yakınındaki Müslüman mezarlığına (Tama-reien) defnedildi.⁸

Eserlerinden bazıları:

Livaü'l-hamd, (İstanbul 1885) Rusya Müslümanlarını, Osmanlı topraklarına göçe teşvik için yazılıp, gizlice Rusya'ya sokulmuştur.

Çolpan (Çoban) Yıldızı, (İstanbul 1895).

Bin Üç Yüz Senelik Nazra, (Petersburg 1905) Müslümanları birliğe çağıran bir risaledir.

Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi, (Petersburg 1906, İstanbul 1328) Misyonerlik faaliyetlerine karşı yazılmış küçük bir eserdir.

8 Bkz. Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", DİA c.I, İstanbul, 1988, s.295-297; İsmail, Türkoğlu, Abdürreşid İbrahim, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997; M. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1987, s. 167-170; Azada A. Rorlich, "Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları", çev. A. E. Yüksel, O.D.T.Ü Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ank., 1984; Seyfettin Erşahin, "Türkistan Meselesine Mehmed Akif'in Bakışı", Bizim Dergah, Nisan 1993, yıl 6, sayı 60, s. 7-10; Namık Kemal Karabiber, Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim, I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, 19-22 Kasım 2008 (<http://uam.mehmetakif.edu.tr/mehmetakif/files/sem/12.pdf>); Kamil Yazar, Örnek Bir Aksiyon Adamı: Abdürreşid İbrahim, Yeni Ümit Dergisi, Sayı 82, Ekim - Kasım-ARalık 2008; Ali Değirmenci, 'Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Mehmet Akif, Haksoz Dergisi, Sayı 204, Mart 2008; Bekir Biçer, Abdürreşit İbrahim'in Öğrencisi, Memleket Gazetesi, 29.07.2008

Aftonomiya yâ ki Idare-i Muhtâriyye, (Petersburg 1907) Rusya Müslümanlarının muhtariyet haklarını kazanmaları için yazılmıştır.

Kazak Ehvali, (Kazan, tarihsiz) Medine'ye tahsile gidinceye kadarki hayatını anlatır.

Tercüme-i Halim yâ ki Başıma Gelenler, (Petersburg, tarihsiz) Hayatının yirmi sekiz yıllık dönemini anlatır.

Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet, (İstanbul 1328, 1329-1331) 1907-1910 arası gerçekleştirdiği seyahat notladır.

Eseri Yazma Sebebi

Müellif böyle bir eser yazma gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

“Tatar dilinde, Tatar tarihinden bahseden bir kitap yazılmadığı için hanlar ve beyler dönemi büsbütün kapalı kalmıştır. Sadece Rusya istilasından sonra ortaya çıkan bazı olaylar sözlü olarak aktarılmaktadır. Rus tarihçiler bazı olayları ve durumları kitaplarına almışlarsa da bu anlatımlar kabul edilebilecek durum değildir. Yüzyılımızda Kazan âlimlerinden Şehabeddin Mercanî hazretleri, hanlar sülalesini anlatan faydalı bir tarih eseri yazmışsa da pek kıtsadır. Bazı gayretli gençler tarafından bu ilmin yayılmasına gayret edilerek bazı risaleler yazıldıysa da hiç biri yeterli olmayıp ancak birkaç meşhur olayı anlatmaya ayrılmışlardır. Ben de bu *Kırk Tartma* adlı aciz eserimde, derinlemesine öğrendiğim ve aslına erdiğim bildiklerimi ve gördüklerimi geniş olarak yazmak amacıyla karalamaya başladım”.

Bu tarihçenin yazılmasında ve yayımlanmasında iki yönlü bir amaç güdüldüğü söylenebilir. Her şeyden önce, Rusya'da zor şartlar altında yaşayan, başta Türkler olmak üzere Müslümanlar, hem tarihlerini yazmak hem de seslerini dünyaya duyurmak ihtiyacı içinde idiler. Yazarımız, böyle bir ihtiyacı karşılamak için bu kısa tarihçeyi kaleme almış olabilir. Müellif, eserinde önemli gördüğü ve iyi bildiği konulara ağırlık vermiş, aynı zamanda o yıllarda bölge Müslümanlarının en önemli sorunlarını dile getirmiştir denebilir.

Eserin Kaynakları

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, A. İbrahim, hem bildiklerini yani okuduklarını hem de gördüklerini yazmıştır. Yazarın müşahedelerini kaleme alması esere ayrı bir orijinallik kazandırmaktadır. Bu bilgiler başka

kaynaklarda bulunamayacak niteliktedir. Dolayısıyla bölgenin tarihi yazılırken bu eserin gözden uzak bulundurulmaması gerekir. Bu kayıtlar, bu güne kadar bilinmeyen veya yeterince aydınlatılmamış bazı olaylara ışık tutabilir.

Yazarın okuyarak yararlandığı kaynakları tespit etmek de güçtür. Bunlardan sadece Mercanî zikredilmektedir. Bununla beraber yazarın, muhtemelen yararlandığı düşünebileceğimiz, o döneme kadar yazılmış Tatar tarihi ile ilgili meşhur kitaplardan bir kaç şunlardır:

1. *Yakup b. Numan Bulgarı*, Tarih-i Bulgar, 1112.
2. *Muhammed Şerif, Zafername-i Vilayet-i Kazan*, 1550 (Bu risale Z.V. Togan tarafından İslam Tedkikleri Enstitüsü Dergisinde III. Ciltte 1966) yayımlanmıştır.
3. *Hisamuddin b. Şeref Müslimî, Risale-i Tevarih-i Bulgariye ve Zikr-i Mevlana Hazret-i Aksak Temir ve Harab-ı Şehr-i Bulgar*, Kazan 1832. 18. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir.
4. *Ibrahim Halfin, Ahval-i Çingiz ve Aksak Temir*, Kazan, 1819.
5. *Şihabeddin Mercanî, Galaletü'z-Zaman fî Tarihi Bulgar ve Kazan*, Kazan 1887; *Mustafadu'l-Ahbar fi Ahvali Kazan ve Bulgar*, Kazan c. I, 1885, c. II, 1900.⁹

Bunlara ilave olarak yazarın o dönemlerde yazılmış bazı küçük eserlerden faydalanmış olduğu da söylenebilir. Mahkeme-i Şer'iyeye ve müftülerle ilgili verdiği bilgilerin bir kısmı, Mercanî'nin *Müstafadu'l-Ahbar*'da (c.II, s.275-333) bulunmaktadır. Ancak bu kitabın söz konusu cildi 1900'de yayımlandığı için ondan yararlanmış olması mümkün görünmüyor.

Eserin Muhtevası

Risale, adından da anlaşılacağı gibi daha çok Rusya'daki Tatarlarla ilgilidir. Bunun yanında İdil Boyu, Batı Sibirya ve Urallardaki Türk boyları ve diğer Müslümanlar hakkında da bilgi verilmektedir. Eser, bu yönüyle, bir bakıma, bu günkü Rusya Federasyonu'ndaki Müslüman bölgelerinin 1900 yılına kadar olan tarihi mahiyetindedir.

9 Bkz. A. Temir, "Kuzey Türk Edebiyatı (Tatar-Başkurt)" Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1992, c. III, s. 712.

Risalenin içeriğine gelince, verilen bilgiler siyasi tarihten ziyade kültür hayatı ve kurumlarla ilgilidir. Risalenin başlıklarını şöyle sıralayabiliriz:

Giriş, Tatar Boyları, Tataristan'da İslamiyetin Yayılışı, Rusların Misyonerlik Faaliyetleri, Tatar Hanlıklarının Rusya'nın Boyunduruğuna Girmesi, Rusya İmparatorlarının Müslümanlarla İlgili Siyasetleri, Mahkeme-i Şer'iyе'nin Kurulması, Teşkilat Yapısı, Görevleri, İmtihan ve Tayin Usulleri, Kadıların Seçimi, Nizamnamesi, İstatistiki Bilgiler, Gelirleri, Mahkeme-i Şer'iyе Müftüleri, Mahkeme-i Şer'iyе Kadıları, II. Katerina'nın Müslümanlarla İlgili Siyaseti, Kazakların İslamlaştırılması, Kazakların Yaşayışı, İslam Aleyhinde Misyonerlik Faaliyetleri, Rusya'da İslam'a Resmî Müdahale, Medreselerin Maarif Nezareti'ne Bağlanması, Medreselerde Rusça Öğretme Çabaları ve Tartışmaları, Tatarların Şimdiki Durumu ve Gelecekle İlgili Tavsiyeler.

Eseri Yayına Hazırlama Metodumuz

Osmanlı Türkçesi-Tatar Türkçesi ile yazılmış ve yayımlanmış olan eseri, fazla müdahale etmeden günümüz Türkçesine aktardık. Bunu yaparken kavramların aslını muhafaza etmeye özen gösterdik. Okuyamadığımız veya okunuşunda tereddüt ettiğimiz kelimelerin sonuna soru işareti (?) koyduk. Eserin aslında olmayan doğum-ölüm ve saltanat tarihleri ile bazı kelimelerin bir-iki sözle açıklamasını parantez içinde verdik. Kapalı bulduğumuz ve açıklamakta yarar gördüğümüz bazı hususlarla ilgili olarak dipnotlarda kısa izahlarda bulunduk. Kitabın aslında olmadığı hâlde, okuma ve anlamada kolaylık sağlayacağı düşüncesi ile gerekli gördüğümüz yerlere bazı alt başlıklar koyduk.

Esasen bu yayında *Rusya Müslümanları* ve *Çoban Yıldızı*'nin âdeti bir tenkitli neşrini yaptık; başka bir ifade ile metin inşa ettik. Şöyle ki; önce yayımladığımız *Rusya Müslümanları* adlı eseri esas alarak onda bulunmayıp *Çoban Yıldızı*'nda bulunan cümleleri, notları ve başlıkları parantez içinde ve ÇY-Çoban Yıldızı rumuzuyla bu neşre ekledik. Böylece İstanbul ve St. Petersburg'ta yayımlanan bilgileri, birbirinin tamamlayıcısı olarak bir araya getirip okuyucuya sunmuş olduk.

Değerlendirme

Evvele şunu belirtelim ki esere *Çoban Yıldızı* veya Tatar Türkçesiyle *Çolpan Yulduzu* adının verilmesi önem taşımaktadır. Bilindiği gibi insanlığın gökyüzü bilgisinin yetersiz olduğu zamanlarda yıldız olarak düşünülen ancak

daha sonra gezegen olduğu anlaşılan *Çoban Yıldızı*, Babiller, Mezopotamya, Eski Amerika ve Yunan gibi bazı kültür ve medeniyet ortamlarında öteden beri bilinmektedir. Bu gezegen *Zühre Yıldızı*, sabahları görüldüğü için *Sabah Yıldızı/Tan Yıldızı*, akşamları görüldüğünden dolayı *Akşam Yıldızı* veya yön tayinine yardımcı olduğu için *Kuzey Yıldızı* olarak anılır. Güneş sisteminde kendine has özellikleri vardır. Sistemde ikinci sırada yer alır, ısısı en yüksektir, ters yönde döner, dünyaya en yakın ve parlak olarak görülebilir. Eski Yunan Medeniyetinde büyük değer atfedilmiş, adına *Venüs* denmiş ve bir tanrıça olan *Afridot* ile özdeşleştirilmiştir. Bu özelliğinden dolayı kimi çevreler, söz konusu gezegene mistik olaylar ve doğaüstü güçlerin merkezi olma özelliğini vermiştir. Mistik unsurlar, *Venüs*'ü, tarih öncesi çağlarda bir odak noktası hâline getirmiştir. Burç yorumları da, bu gezegeninin geçmişten bugüne kadar gelen mistik öğelerinden beslenmektedir.

Bütün bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda A. İbrahim'in, eserine *Çoban Yıldızı* adını vermesi çok anlam ifade etmektedir. Şöyle ki;

- ✓ Bu adlandırma ile Rusya Müslümanları Türkiye'ye göre kuzeyde bulunmasından dolayı *Kuzey Yıldızı* sembolünde ifade edilmiştir.
- ✓ Osmanlı Devleti'ni esas alarak tıpkı Güneş isteminde dünyaya en yakın gezegen olması gibi Osmanlı, İslam dünyasına en yakın Müslüman topluluktur.

Yine denebilir ki o, Rusya Müslümanlarından ümitvardır. Tıpkı *Çoban Yıldızı*'nın parlaklığı gibi Rusya Müslümanlarının da geleceği parlaktır ve kendilerine ve İslam dünyasına yön verebilme potansiyeline sahiptirler.

A. İbrahim, İslamiyetin yayılması konusuna, Avrupalı müsteşriklerin ve bazı Müslümanların maddi sebeplerle açıklamayı tercih ettikleri bir dönemde farklı önemli bir izah getirmektedir. O da Allah'ın zamana ve mekâna müdahalesi veya başka bir ifade ile İslamiyetin bizatihi kendi gücüdür. Çarlığın yaptığı bütün baskılar ve misyonerlik faaliyetlerine rağmen Müslümanlık ve Müslümanlar gelişerek yoluna devam etmektedir. A. İbrahim, ısrarla İslamiyetin bir Rabbanî-Sübhanî hidayet, olduğunu ve yeryüzüne yayılmasının bu nitelikte gerçekleştiğini söylemektedir. Söz gelişi, Tatarlar arasında Ashab-ı Güzî'n tarafından yayıldığını ve bugün de yayılmanın devam ettiğini, bu süreçte kılıç ve kuvvet kullanmanın söz konusu olmadığını belirtmektedir.

Bu bağlamda din değiştirme konusunda A. İbrahim çok önemli bir kavrama, "hidayet"e ve psikolojik bir eşişe dikkat çekmektedir:

Din değiştirmek büyük tehlike arz eden ve cesaret isteyen bir iştir. Bu bakımdan din konusunda birtakım yabancıların ve yakınların sözlerine uyup da, akıl sahibi kişiler eski kitaplarını ve atalarının şeriatlarını – Subhani hidayet olmadan – kesinlikle terk edemezler.

A. İbrahim, fikirlerini ve tezlerini güçlendirmek için yaşadığı dönemin tipik uygulamalarından birine başvurmakta, sık sık Avrupalıları referans olarak vermektedir. Mesela, İngiliz filozoflarından Thomas Carlyle'in Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında 1840'ta "Peygamber Kahraman: Muhammed" adıyla verdiği konferansı, 19. yüzyıl Rusya misyoner şarkiyatçılarından G. S. Sablukof'un Kur'an'ın fesahatiyle ilgili övgüsünü dile getirmektedir. Bu arada İbrahim dini ve inancının hakikatin ta kendisi olduğundan o kadar emindir ki bu "akıllı" adamların İslam'a niçin girmediklerine bir türlü akıl erdirememekte ve şunu söylemektedir:

İşte hemen bunlar hakkında vârid olmuştur ki "İşitmedikleri hâlde, 'işittik' diyenler gibi de olmayın." (Enfal 8:21) Vallahi bu adamların kelimalarını nasıl tatbik etmeli?

A. İbrahim, Rusya Müslümanlarının başına gelenler hususunda elbette müstevilileri suçlamakla beraber Müslümanları da sorumlu tutarak İslam'dan uzaklaşmanın bir cezası olarak görmektedir:

Bir milleti esaret zincirinde ebediyen tutmak, o milletin ahlakını, vicdanını bozmakla müyesser olabilir. Rusları menfaat kanunu hiç bir şekilde muahaze edemez. Fakat Tatarlar, Müslümanlar bilmelidir ki bu musibetler Kur'an'ın manasını bilmediklerine ve bilmeye çalışmadıklarına bir cezadır.

Abdürreşid Efendi'nin dikkat çekici yönlerinden biri de Rus Çarlarıyla ilgili kanaatlerdir. O, mesela, Korkunç Ivan gibilerinden zalim olarak bahsederken Deli Petro ve II. Katerina başta olmak üzere bazılarında hürriyet taraftarı olmak, Tatarlara haklar vermek gibi iyi sıfatlarla söz etmektedir. Söz gelişi "Büyük Petro" dediği Deli Petro'nun, "benzeri görülmemiş ve görülmeyecek derecede tedbirli bir hükümdar olduğunu", onun zamanında "bilgisizlik ta-assubunun biraz da olsa ortadan kalkıp her milletin dinî baskıdan kurtulup biraz nefes aldıklarını" belirtir.

Bu risalenin genelde İslam tarihi özelde Türkler ve Rusya İmparatorluğu Müslümanları tarihi açısından önemine gelince, gayrimüslim bir yönetim altında yaşamak zorunda kalan Müslümanların dinî hayatı hakkında birinci elden bilgiler içermektedir. Yazar, özellikle Mahkeme-i Şer'îye hakkındaki bilgiye, belgeye, tecrübelerine ve müşahedelerine dayanan malumat vermektedir.

Bu, Avrupa'dan bir sömürge imparatorluğunun Müslüman teb'asına yönelik siyasi, idari, sosyal ve kültürel uygulamalarına ışık tutmaktadır. Bu risaledeki bilgiler, mesela, İspanya'nın Endülüs'te, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Afrika'da, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda, Çin'in Doğu Türkistan'da Müslümanlara karşı izledikleri siyasetlerle karşılaştırılabilir. Bu politikalara karşı Müslümanların gösterdikleri direnişlerin nitelik ve nicelikleri de sonuçları itibarıyla ortaya konabilir. Söz konusu istila dönemlerinde müstevlilere karşı kültürel-sözlü direniş, silahlı direniş, işbirliği görünümü altında dolaylı direniş yanında teslimiyet, işbirliği, sisteme ekonomik, siyasi ve toplumsal yönlerden uyum sağlamak ve asimilasyon gibi tutumlar da ayrıca niceleme konusudur.

Bunun yanında Rusya İmparatorluğu'nun Müslümanlara tanıdığı dinî-kültürel haklar ve oluşturulan kurumların İslam ve Müslümanlar bakımından nasıl sonuçlar çıkardığı da incelenmesi gereken konular arasındadır. Acaba söz konusu haklar ve kurumlar, Müslümanların dinî-millî kimliklerini korumalarına mı kaybetmelerine mi hizmet etmiştir? Müslümanlar, temel hak ve hürriyetlerini kazandıkları duygu ve düşüncesiyle rehavete ve müstevlileri efendi edinmeye mi yönelmişlerdir; yoksa bunu fırsata çevirerek hürriyet ve bağımsızlık taleplerini mi güçlendirmişlerdir?

Biz şunu biliyoruz ki, genelde söz konusu haklar ve hürriyetlerin biri güvenlik, diğeri sosyo-kültürel olmak üzere iki amacı olmuş, Müslümanları pasifleştirerek asimilasyona hizmet etmiştir. A. İbrahim; II. Katerina'nın, "Müslümanlara yönelik olan zâhiri hak genişletmelerinin göz boyamak ve Müslümanları kendine ısındırmaktan ibaret olduğuna", "siyasi işlerinin en önemlilerinden biri iç güvenliği temin etmek olduğundan bütün Tatarlara yumuşaklık gösterip böyle şeylerle hoşnut ettiğine" dikkat çekmektedir. Nitekim Ruslar, Mahkeme-i Şer'iyeye'yi 1778-88'de kurmuştur. Bu tarih, 1783'te II. Katerina'nın Kırım'ın istilasının hemen sonrasına rastlamaktadır. O, bir bakıma Rusya Müslümanlarına "sizin siyasi-idari olduğu kadar dinî merciiniz de benim" mesajı vermeye, Osmanlı Devleti ile dinî, kültürel ve hissi bağları koparmaya çalışmıştır. 17 Temmuz 1774'te Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın önemli maddelerinden biri şu idi:

Kırım Hanlığı, Kuban ve Bucak Tatarları siyasi yönden müstakil olup, ancak dinî işlerde Hilafet makamına tabi olacaklardır.

Bu madde, Rusya Müslümanlarını, en azından dinî bakımdan Müslüman ümmete, ümmetin halifesine bağlı tutuyordu. Osmanlı halifesi de icap ettiğinde Müslümanların haklarını söz konusu ederek Rusya'nın içişlerine müdahale

edebilirdi. Bu ise Rusya için tehlike arz ediyordu. Bu maddeden kaynaklanan haklar, Kırım Müslümanları için daima bir ümit kaynağı olduğu gibi ülke içindeki diğer Müslümanlar için de örnek olabilirdi. Bunun için Ruslar hemen alelacele hâkimiyetleri altındaki Müslümanlar için kendileri bir “millî” dinî idare kurarak bunu önlemeye çalıştılar.

Müslümanlara yönelik politikalara vukufiyetle eğilen A. İbrahim, Rusların bu hususta;

- ✓ Bir yandan Müslümanlara yönelik kendi dinî kurumlarını ve hatta kavramlarını oluşturarak kontrol altına almaya çalıştıklarını;
- ✓ Diğer yandan da misyonerlik başta olmak üzere, sosyal, ekonomik ve kültürel politikalarla asimile etmeyi hedeflediklerine işaret etmektedir.

Esasen Tatarlara uyguladıkları bu siyaseti Kazaklara da tatbik etmişler, onlar arasında sıkı bir misyonerlik faaliyeti sürdürürken buna paralel olarak kendi resmî izinli/ukazlı mollalarıyla onları Mahkeme-i Şer'îye denetimi ve gözetiminde İslam dairesine çekmeye çalışmışlardır.

A. İbrahim, Müslümanlara, Rusya'da dinî ve millî kimliğin korunmasında şiddete başvurmadan, ilim ve eğitim yolunda ilerlemeyi kendi ifadesiyle şu yolu önermektedir:

İç isyanlar gerçekten bir hükümet için savaştan daha zararlıdır ve büyük felakatlere yol açar. Öte yandan, isyandan millet de tamamen yok olmakla karşı karşıya kalıp hükümetten daha çok zarar görür. İsyan çıkaran kavimlere bakın! Çoğunlukla yok oldular. İşte Çin Müslümanları! İsyan çıkarmakla başlarına nice felaketler geldi. Müslümanların kanları sel gibi aktı. Sözün kısası, devlete isyan tehlikelidir. Bu nedenle olabildiğince isyandan sakınmalı. Geleceğimizin kurtuluş kapısını asayışte ve bu asayıştan faydalanarak elde edeceğimiz ilim ve maarifte aramalıyız.

A. İbrahim, bu mantık çerçevesinde Rusya'nın Müslümanlara tanıdığı haklardan en iyi şekilde yararlanmayı tavsiye etmektedir. Bu cümleden olarak Rusların açılmasına izin verdikleri Mahkeme-i Şer'îye ve medreseleri verimli düzeyde işletmeyi en sağlıklı yol olarak görmektedir. Ancak son derece isabetli bir şekilde dikkat çektiği hususlardan biri de Mahkeme-i Şer'îye'nin Rusça adı *Orenburgskoye Mogametanskoe Dukhovnoye Sobraniye* ve onun Türkçe tercümesi olan *Orenburg Muhammedi Ruhani İdaresi* ile ilgilidir. O, İslamiyetin genel ruhuna, Müslümanların kültürüne ve geleneğine uygun bulmadığı bu adlandırmaya şu itirazı yapmaktadır:

İslamiyette ruhaniyet olmadığı hâlde “Ruhanî Şeriat-ı Muhammediye Cemiyeti” gibi bir cemiyetin tesisi, zillete duçar olan Müslümanlar için bir meadin hükmünü almıştır. Bunun sebebi ise, millet fertlerinde cehalet olağanüstü yayılmış olduğundan meselenin dinî yönünü öğretmek arzusunda bulunan ulemaya müracaat etmeye mecbur olmuşlardır. Hâlbuki Kur’an Arap dilinde indirildiğinden avam değil havasın çoğu bile manasını anlamaya güçleri yetmemektedir. Böyle bir dereceye kadar Kur’an’ın manasına aşına olanlara ümmi halkın müracaatını gören Ruslar, Şeriat ulemasını kendi papazları derecesinde sayarak, Hristiyanlıkta olduğu gibi İslamiyette de cismani ruhaniyet bulunduğunu zannetmişlerdir. Bu zanları yalnız müracaatta değildir, belki ulema, avamın elbise ve kıyafetinde olmadıkları için Rusların zannını teyit etmiştir. Çünkü Hristiyanların ruhbanlık mesleğinde bulunanlar bir başka elbise ve kıyafette bulunmaya mecburdur.

Abdürreşid İbrahim, o dönemde, Rusya Müslümanları arasında neredeyse en önemli gündem olan cedidcilik-kadimcilik tartışmalarında, kendisi cedidcilere yakın durmakla birlikte büyük ölçüde mutedil bir tutum takınmış, sert kamplaşmanın yarar sağlamayacağını düşünmektedir. Bunu, onun eğitim-öğretim sistemi kurumlarıyla ilgili değerlendirmeleri ve önerilerinde açıkça görmekteyiz.

Yukarıda değindiğimiz gibi, bu alanda ülkemizde kaynak azlığını göz önünde tutarak, söz konusu risalenin konuyla ilgili bilimsel çalışmalara küçük de olsa bir katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

RUSYA'DA MÜSLÜMANLAR ÇOBAN YILDIZI

Giriş

(Yâ Fettah Yâ Âlim)

Rusya Devleti'nin (Ülkesinin ÇY) yönetiminde bulunan Müslümanların toplamı, her ne kadar istatistiklerde tahminen 18 milyon (16 m ÇY) olarak gösteriliyorsa da, istatistik metodunun gereği gibi uygulanmadığı ortadadır. Gerçeği ikrar ve itiraf eden ilim adamları, Buhara'yı da Rusya sömürgesi sayarak, Müslümanların 30 milyondan çok nüfusa ulaştıklarını tahmin ve takdir ediyorlar. Biz de 40 diyeceğiz. (ÇY)

Etnografya/İlm-i Ensab ve Uruğ açısından (ÇY) gerçeği ikrar ve itiraf eden ilim adamlarının açıklamalarına göre, etnik bakımdan söz konusu Müslümanların soyları çeşitli ise de İslamiyet gereğince hepsi bir habl-i metine (sağlam ipe) sarılmışlardır. Hakikaten başka memleketler Müslümanlarına nispeten (ÇY) bu insanlar, çoğunlukla, İslam hükümlerine ve Peygamber (s.a.s.)'in sünnetine bağlı ve (müteşerri ve mütesennin ÇY) ve ahlaklı kişilerdir. Özellikle Kazan Tatarları çok dindar (diyanetperver), misafirperver, mükrim insanlardır. Onların, üç yüzyıldan uzun süredir Rusya yönetiminde kaldıkları hâlde, kadim İslam âdetlerini bozmadıklarından dolayı özgün haklarıdır dense yeridir. Yemeleri, içmeleri ve giyimleri hep eski usul üzere olup, Rusları taklit etmekten daima kaçınırlar. Bu özelliklerinde değişiklik, pek nadir, belki de ender olarak görülür. (Hakikaten diyanet ile beraber terakkiperverane değişimin görülmesi cidden arzu olunur ve özleri dahi arzu ederler. ÇY)

(Tatarların tarihi durumları kayıt altına alınmamıştır. Hele Tatar dilinde, öz dilimizde tarihe ait bir kâğıt parçası bulunmaz dersek sezadır. ÇY) Tatar tarihinden bahseden bir kitap yazılmadığı için hanlar ve beyler dönemi büsbütün kapalı kalmıştır. (Özellikle Rus istilasından önceki Hanlar, Beyler zamanları oldukça kapalı bir şekilde kalmıştır. Her ne kadar Tatar hanlarının var oldukları bilinmekteyse de idari yapıları, hükümet teşkilatları hiç malum değildir. Yıkılış durumları da yalnız Rus tarihlerinde görülür. ÇY) Sadece Rus istilasından sonra ortaya çıkan bazı olaylar, halk arasında rivayetler ve sözlü mitolojiler olarak aktarılmaktadır.

Rus tarihçiler, Tatarlarla ilgili bazı olayları ve olguları kitaplarına almışlarsa da bu anlatımlar (tarafli ve garazkâr oldukları için ÇY) kabul edilebilecek durumda değildir. (Kabule yakın olsa bile Ruslar kaleme aldıkları için millî tarih gibi sayılamaz. Bu gibi faydalı eserleri kaleme almak da Rusların değil Tatarların görevidir. ÇY) Yüzyılımızda, Kazan (İslam ÇY) ulemasından Şehabeddin Mercanî¹⁰ hazretleri, Tatar hanlarının sülalelerini anlatan faydalı bir tarih eseri yazmışsa da pek kısadır. (İçinde Tatar hanlarının isimlerinden başka tarihi bir olay yoktur. Açıktır ki Mercanî cenapları dahi yazmak için kaynak bulamadı. ÇY) Kimi çalışkan gençler tarafından bu ilmin yayılmasına gayret edilerek bazı risaleler yazıldıysa da bunların hiç biri yeterli olmayıp, ancak birkaç meşhur olayı anlatmaya ayrılmışlardır.

Ben de bu *Kırk Tartma* adlı bu aciz eserimde derinlemesine öğrendiğim ve aslına erdiğim haberleri ve gördüklerimi geniş olarak yazmak amacıyla karalamaya başladım.

Tatarlar

Rus Devleti'ne tabi (ülkesinde mevcut ÇY) Müslümanlara genel olarak Tatar denir. Hatta (çoğunlukla ÇY) Avrupalılarca da Tatar denilince Rusyalı Müslümanlar anlaşılır. Ruslar ise ta İvan Grozni/Korkunç İvan (1533-1584) zamanından beri Tatar sözünü Müslümanları aşağılamak için kullanagelmışlerdir. Tatar kelimesinin aşağılamak için kullanıldığını seçkinler ve halk çok iyi bildiği içindir ki bugün hiç bir Müslüman, Ruslardan kendisine Tatar denilmesini istemez. Ancak, söz konusu kelimenin aslında aşağılama anlamında

10 Şehabeddin Mercanî (1818-1889) 1. Galaletü'z Zaman fi Tarihi Bulgar ve Kazan, Kazan, 1887; 2. Mustafadu'l Ahbar fi Ahvali Kazan ve Bulgar, Kazan, c.I, 1885, c. II. 1900. Yazarın burada değindiği kitap, büyük ihtimalle birinci kitap olmalıdır. Çünkü bu kitap kısa yazılmıştır, ikinci kitap daha geniştir.

olmadığı herkesçe bilinmektedir. Hatta soylu Tatar kavmi o adla anıldığı için öğrenmesi gerekir. Ne var ki bu kelime büyük anlaşmazlıklara da sebep olmaktadır. Rus kibarları nezaketle bir Müslümana hitap edecek olduklarında knez (bey) sözüyle çağırırlar. (Rusların bu hususta büyük adamları dahil hemen hepsi aşağılamadan geri durmazlar, çok defalar halk arasında bir Rus tarafından *Tatarin* / Tataroğlu denilmekle büyük tartışmalara sebep olmaktadır. Hükümet memurları bir Müslümanı azarlayacak olsalar *Tatarsky Lapateke* (Tatara mensup koruk) diye bağırırlar. Hatta Petersburg'ta, Moskova'da her Tatar bu sözleri günlük birkaç defa işitir. Petersburg'ta bütün kapılara şu ibareler yazılmıştır: "Tatarlara buraya girmek yasaktır." Bundan daha fazla aşağılama olamaz. Bu yazıların hepsi hükümet adamlarının meri üzere yazılmıştır. ÇY)

Tatar Boyları

Altay, Ar, Ayalı, İçgin, İstek, Barabe, Başkurt, Türkmen, Taranvi, Toralı, Tipter, Tilankut, Çirmiş, Çavuş, Denkanı, Şağır, Samayile, Kazak, Kalmuk, Kırgız, Kortak, Moğol, Menjur, Nogay, Yasaklı ve Mişer.

Tamamı 26'ya ulaşan bu boylara genel olarak Tatar adı verilirse de çeşitli soylara mensup olduklarında kuşku yoktur. Çünkü, toplumların eski sima (yüz yapısı), dil ve âdetlerini araştıran antropologlar Başkurt, Tipter ve Mişer kavimlerini Finlere ve Macarlara; Kazan Tatarları, Çirmiş ve Çavuşları Bulgarlara; Altay, Kırgız, Kazak vs. de aslen Tatarlara bağlarlar. Bu kavimlerin dilleri birbirine yakın ise de konuşmalarında diğerlerine büsbütün garip gelen kelimeler de kullanırlar. Adı geçen boyların yüz yapısı bakımından aralarında büyük fark vardır.

Söyle ki, Kazan Tatarları çoğunlukla sarı olup, uzun yüzlü, yeşil gözlü ve ince burunludurlar. Başkurt ve Tipterler beyaza yakın yuvarlak yüzlü, koyun gözlü ve çoğu da köse olurlar. Kasım Han Tatarları ise Türk simalıdır. Diğer boylar esmer tenli, yuvarlak yüzlü ve siyah gözlüdürler. Kırgız, Kalmuk vs. boylar küçük yassı gözlüdürler. Çirmiş, Çavuş ve Mişerler Avrupa yüzlü olup, tam Kazan Tatarlarına benzerler. Kortak ve Ayalı (Söz konusu iki boyun soyu tükenmek üzeridir. Hatta bir yüzyıl içinde tamamen yok olmalarından korkulur ÇY) boyları kısa boylu ve zayıf bünyelidirler. Bu sebeple de askerlik hizmetinden bile muaftırlar. Sözün kısası, her boyun bir ayrıncı özelliği vardır. Onların yüz hatlarındaki farklılıklar etnologları bile hayrete düşürmektedir. İlerisini etnoloji uzmanlarına havale ediyorum. (Bunu da hatırdan çıkarmamalıdır ki Etnografya/Ensab ilmi uzmanları, iklimlerin insanlar üzerine tesiri-

ni pek o kadar da nazar-ı dikkate almamışlardır. İklimin değişmesiyle birkaç asır sonra insanların endam ve renk uyumu, hatta yüz bakımından da değişiklik görülür. Bakın! Mutedil iklim koyunlarıyla sıcak iklim koyunları arasında bile fark vardır. İnsan siması iklim değiştikçe değişir. ÇY)

Tataristan'da İslamiyet

Ebu'l-Feyz, tarihinde, Tatarların, Ashab-ı Güzîn Efendilerimiz hazretlerinin yüce gayretleri sayesinde İslam şerefi ile şereflendiklerini, hatta Urallarda ünlü Kama Nehri kıyılarına (Bulgar şehrinde ÇY) İslam dinini yaymak için gelip vefat eden Resûlullah'ın (s.a.s.) ashabından iki zâtın mekânlarının bulunduğunu kaydediyor. Gerçekten de vardır ve orası hâlâ Müslümanlar tarafından bilinmekte, ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Bu iki kişinin gayreti ile Urallarda (Tatarlarda) milyonlarca insan Kur'an nuruyla aydınlanmışlar; onlardan sonra da o mübarek nur bütün Tataristan'ı kaplamıştır. (Bu iki adamın kılıç ve kuvvet kullanma ihtimali yoktur. ÇY) Bu gibi Rabbanî hidayet ve Peygamberî nurun dünyanın her köşesinde kendi kendine yayıldığı Avrupalılar da aynen görüyorlar.

Bazı tutucu misyonerlerin, bunu inkâr edecek güçleri asla kalmadığı için, kin ve kıskançlıklarını kalplerine sığdıramayıp gelişmeleri bulaşıcı bir hastalık gibi anlatıyorlar. Söz konusu gelişmeyi izah etmekte güçlük çekerek birtakım Mıknatizm ve Hipnotizm meselelerini hikâyeye ederek saçma sapan darb-ı meseller uydurmaya mecbur oluyorlar. Zira, İslam'ın yayılmasının ana sebebi sadece "Subhanî hidayettir" demek işlerine gelmiyor. Bazıları genellikle "İslamiyet kılıç kuvveti ile yayılmıştır" diyorlar. Şeytanları omuzlarından indiginde ve tagutlarını unuttuklarında kabul etmeye mecbur oluyorlar. Ancak, şeytanları geldiğinde yine eski yollarına devam ediyorlar. (Bu Din-i Mübinin Rabbanî hidayet olduğunu inkâr etmek büyük ayıptır. Münkirler dahi çok kere inkâr sırasında bilmeyerek ikrara mecbur olmuşlardır. Gariptir ki günümüz ilimlerinin her şubesi Din-i Mübin-i Muhammediyye'nin, hakikaten birer delili iken mütefennin/bilimci misyonerler gözlerine perde çekerek Din-i Muhammedî aleyhinde bulunuyorlar bu da Teslisin ahlaka bahşettiği bir sakarlık emaresidir. ÇY)

İslamiyet Subhanî Hidayettir

İngiliz filozoflarından Thomas Carlyle,¹¹ 1840 yılında altı konuşmadan oluşan bir eserinin ikinci konuşmasında, Fahr-i Kâinat Efendimiz (s.a.s.)'in nübüvvetinden bahsettiği sırada İslam'ın güzelliklerini itiraf ederek der ki:

“... Muhammed'in sözü on iki asırda 380 milyon insana karanlık gecede yol gösterici ve aydınlatıcı bir yıldız görevi yapmıştır. Bu 380 milyon İslamlar, bizim gibi Allah'ın yaratıklarıdır. Zamanımızda da Muhammed'in sözüyle amel edenlerin sayısı diğer inanç sahiplerinden daha çoktur. Muhammed'in hak peygamber olduğunda şüphe yoktur. Onlar da bizim gibi Âdemoğlu, yaratılıştaki bile hiçbir farkımız yok ve ilahî emirlerle yükümlü olmak bakımından eşitiz. Bu durumda onların şeriatları bizim için nasıl olur? Doğrusu ben kendi adıma diyeceğim ki 'Muhammed'in hak nebî olduğunu yakinen biliyorum ve kalbim de bunu tasdik eder. Lakin şeriatını seçmem. Benim için başka bir mezhep daha hayırlıdır. Hatta Muhammedî olmayayım da ne olursam olayım.”

İnada bakınız!... (Koca Sir Thomas! İngilizliği hakikatten yüksek tutmak istemiştir. Hâlbuki aynı konferansında bu sözünden birkaç satır önce diyor ki: “Ben Muhammed'i hak nebî biliyorum.” Bakınız ne kadar büyük kibirdir. ÇY)

(Ve dahi ÇY) Rusya misyonerlerinden Sablukof¹² Kur'an'ın fesahatinden bahsederken, “Kur'an, fesahati sayesinde yerkürenin her yerinde insanlar arasında bu kadar yayılmıştır. Onun mucize ve fesahati, Arapça bilen herkesçe kabul edilmektedir” diyor. Fakat İslam'ı seçmekten doksan milyon fersah uzağa kaçıyor. (İşte hemen bunlar hakkında varid olmuştur ki “İşitmedikleri hâlde, ‘işittik’ diyenler gibi de olmayın.” Enfal 8/21. Vallahi bu adamların kelimelerini nasıl tatbik etmeli? ÇY)

11 İngiliz tarihçi ve yazar (1795-1881). The Heroes (1840) adlı eserde, insanlık tarihi, belli başlı tarihî şahsiyetler kahraman olarak nitelendirilerek felsefi olarak yorumlanır. Eser, İslam dünyasında müspet ve menfi yankılar uyandırmış, Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bunlardan birisi de Reşat Nuri Güntekin tarafından Kahramanlar adıyla 1943'te yapılmıştır. Yukarıdaki metinde yazarımız eserin 1837'de yazıldığını belirtiyorsa da eser 1840'ta kaleme alınmış, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki konuşma 8 Mayıs 1840 Cuma günü yapılmıştır.

12 G. S. Sablukof, 19. yy. da yaşayan kilise asıllı Rus oryantalistlerindendi. Kazan Teoloji Akademisi'ne bağlı olarak kurulan Doğu Dilleri Bölümü başkanlığına getirildi. 1862'de geldiği bu görevde özellikle İslam konusunda tartışmalar ve tenkitlere ağırlık verdi. Sablukof, 1878'de Kur'an'ı ilk defa Arapçadan Rusçaya tercüme etti. Onun İslam hakkındaki başlıca eserleri: 1. Prilojenie k prevodi' Korana, (Kur'an Tercümesine ilaveler) Kazan, 1879; 2. Svedeniya o Korane, Zakonopolojitelnoy Kiniga Muhammedanskogo vereuçeniya (Kur'an Hakkında Bilgiler, Muhammed Dininin Kanun Kitabı) Kazan, 1884

Şimdi ibretle bakın! İslamiyet Subhanî hidayet değil midir? Değilse niçin Amerika, Avustralya, Ümit Burnu ve Avrupa'da, hiç bir davetçi olmadığı hâlde binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca insan içinde İslamiyet gün be gün yayılıyor? Bir düşünün, Subhanî hidayet olmayan şey kendi kendine yayılır mı? Elbette Subhanî hidayettir. İlahî hidayet bâtil emir olur mu? O elbette haktır. Dahası, diyeceğim şu ki, küfür örtüsü gözünü kapatmış bir kimse gerçek güneşi görebilir mi?

(Milyonlarca Cava/Endonezya memleketini üç beş sene içinde nurlandıran bu hidayettir. Geniş Sibiryâ vilayetinde İslamiyetin yayılması Buhara, Hive ve Ürgenç ulemasının himmetiyle meydana gelmişse de o ulemanın o mübarek beldelelerden çıkışları, ancak Sibiryâ Mecusileri için bir ilahî lütf idi.¹³ Meşhur seyyah Fisher diyor ki: "Sibiryâda İslamiyeti yayan Buharalılardır. Tobul, İrtiş, İşim, Tura nehirleri sahillerinde ve Ural batısında Başkurtlar arasında, bir taraftan ticaret yaparken bir taraftan da Din-i Muhammedîyi öğretmeye gayret ederlerdi. Buharalıların Sibiryâ'da ticari muameleleri pek eskidir. Ruslardan dahi o Buharalılar İskir (Sibiryâ hanlarının başkenti olup hâlen haraptır ÇY) ve civarında nüfuzları vardı. Hatta Ruslar ile antlaşma yaparak birçok imtiyazlarla (bugün bu imtiyazlar tamamen ilga edilmiştir. ÇY) Sibiryâ'da Rus taabiyetini kabul eden Buharalıların sayısından bugün 10.000 olarak bahsedilmektedir. Fisher, Buharalıların hizmet ve gayretlerini takdir ederken biz, Buharalıların Sibiryâ'da İslam dininin yayılmasına yaptıkları hizmetleri inkâr edemeyiz. Lakin biz yine Rabbani hidayet diyeceğiz. Zira Avrupa'da o kadar misyoner camiaları ve fedailerini ne mallar feda ediyorlar. Bu misyonerlerin Sibiryâ halkı arasında ahlak bozmaktan başka hiçbir başarıları görülüyor. Hidayet yolu olmadıktan sonra insan himmeti o kadar olabiliyor. ÇY)

Din değiştirmek büyük tehlike arz eden ve cesaret isteyen bir iştir. Bu bakımdan din konusunda birtakım yabancıların ve yakınların sözlerine uyup da, akıl sahibi kişiler eski kitaplarını ve atalarının şeriatlarını – Subhanî hidayet olmadan – kesinlikle terk edemezler.

13 Tarihî kaynaklarda M.S. 13. yy.dan itibaren görülen Sibir sözü, M.S. 5. yy.da Orta Asya'dan gelerek Kama-İdil bölgesine yerleşmiş olan Sabir Türklerinden kalmadır. Bugünkü Sibiryâ da adını bu kavimden almıştır. Altın Ordu'nun dağılmasından sonra kurulan Sibir Hanlığı, 1598'de Ruslar tarafından işgal edildi. İrtiş nehri üzerindeki İskir şehri Sibir hanlarından Muhammed Han tarafından başkent yapıldı. Sibir Türklerinin İslamlaşması daha çok Küçüm Han (1563-1581) zamanında oldu. Küçüm Han, Buhara hanı Abdullah'a başvurarak İskir şehrinde İslamiyeti öğretecek kişiler göndermesini istedi. Bunun üzerine Buhara'dan din âlimleri ve şeyhler gelerek bu bölgede İslamiyeti tebliğ ettiler. Bkz. A.N. Kurat, A. Temir, "Sibir Hanlığı", Türk Dünyası EI Kitabı, Ank. 1992, 1,437-438, A. Inan, "Sibiryâ'da İslamiyetin Yayılışı", Necati Lugal Armağanı, Ankara, 1969).

RUSYA'NIN HRİSTİYANLIK PROPAGANDASINA YÖNELMESİ VE MİSYONERLERİN FAALİYETLERİ

Yeryüzünün her noktasını işgal eden misyonerlerin ne mallar ne canlar feda ederek, birtakım Afrika çöllerinde vahşi kavimler içerisinde kendi din ve mezheplerini telkin etmek için büyük harcamalar yaptıklarını, sıkıntı ve zorluk çekerek çalıştıklarını açıklamaya gerek yoktur. Fakat ahlak bozmadan başka bir şeyi başaramadıklarına kısaca değinelim. Şöyle ki, misyonerlerin bilgisiz Müslümanların fazla fışk-u fucura eğilimli olanlarından yılda bir iki hayvanı (bu derece adileşmiş kişiyi) ikna etmeyi başardıkları bazı istatistiklerden anlaşılıyor. Fakat bu kadar milyon frank harcayarak elde ettikleri o bizim azgınlığımız, onlara bir yarar sağlamadığı gibi Hristiyanlığın yükselmesine de bir katkı yapmaz. Öyleyse misyonerler, onları kandırdık diye sevinmesinler. Onlar bu çalışmalarını ile belki de aramızdaki adi zararlıları ortaya çıkarıyorlar.

Rusya, Türkistan'da tasarrufu altında bulunan toprakların halkından bazı cani ve katilleri, Hristiyanlığı kabul etmeleri hâlinde cezalarını affetme ile ödüllendirerek din değiştirmeye teşvik ettiği hâlde onlardan bir veya iki kişi kazanabilmektedir. Fakat kazandıkları kişi – cezadan kurtulduğunda hemen İslam şekline dönüp, ne İslam ne Hristiyan, ortada bir yerde kaldığından – onlara yarar sağlamamaktadır. Ancak misyonerler, bulunanların çocuklarından faydalanmaktadırlar. Rusların misyonerleri de misyoner olmayanları da Avrupa Rusyası'nda Duhovnai Siminariye adında birçok dinî okullar açarak, mümkün olduğu kadar para sarf edip çeşitli desise ve çalma yolları ile Müslüman vatandaşlarının çocuklarını sabırlık çağında çekmek ve baştan çıkarmak için çalışırlar. Hatta her hükümet memuru bir misyonerlik görevi yerine getirmek

için fazlasıyla gayret sarf etmekte ise de ilahî hidayet yok olmadıkça hiç bir şeyi başaramıyorlar.

Dahası, bin bela ile yanlarına çekerek besleyip yetiştirdikleri çocukların bazıları büyüyünce İslamiyet davasına sarılarak heriflerin nice zulmünden yakasını kurtarmaya çalışıyor.

Zeval adlı küçük risalemden kısa bir özet sunayım: Rusya'da misyonerlik; amirler, zabıtlar ve generallere varıncaya kadar herkesin, az bir başarı kazanabilse bile çok öğündüğü kutsal bir hizmet olarak kabul edilir. Hatta eski zamanlardan 19. yüzyılın ortasına kadar Rus imparatoriçe/çariçeleri hep misyoner cemiyetlerinin başkanı olagelmışlerdir. General Kaufman¹⁴ Türkistan'ı istila ettiği zaman, Misyonerlik Cemaati başkanı Çariçe/İmparatoriçe tarafından Türkistan'a Malof¹⁵ adlı bir misyoner gönderilmiş idi. Bu kişi, General Kaufman'ın yanına gelir gelmez ondan Müslümanları cebren de olsa Hristiyanlığa davet edeceğini söyler. Kaufman, tebessüm ederek, buldukları mecliste Müslümanlardan subaylar olduğunu ifade eder. (Her zaman ihtiyatlı olmanın gereğini söyleyip bu işin de bir belli vakti olduğunu yumuşakça anlatır. Söz konusu misyoner nezakete kulak vermez. General hazretlerine kendisinin İmparatoriçe tarafından görevlendirildiğini söyleyerek davasında ısrar eder. General tekrar nezaketle bundan haberi olduğunu ve şimdilik sırası olmadığını söyler. "Yavaş yavaş, acele etmeyelim, muvafık olunur. Her şey için bir zaman vardır" der. Söz konusu kalın kafa misyoner de artık manasız ibarelerle davasında ısrar edip General muvafakat etmezse İmparatoriçeye haber vereceğini söyler. General tahammül edemez, çok hiddetlenerek ona 24 saat içinde Türkistan'dan çıkmadığı takdirde kellesini keseceği uyarısında bulunur. O saniyede kapı dışarı marş marş der... ÇY)

(Mamafih, İslamiyet'in kat etmiş ve etmekte olduğu mesafeye nispeten, Hristiyanlık hiç kalır. İslamiyet hiç şüphesiz terakki edecektir, bu misyonerlerin çalışmaları hiçbir vakit İslamiyetin yayılmasına mani olamayacaktır.

Fakat şurası da bizim malûmumuzdur ki Ruslar, Hristiyanlık yolunda bütün kuvvetlerini sarf edeceklerdir. Çok yerde hususen bozkır halkı arasın-

14 K. P. Kaufman, 1867-1882 yılları arasında ilk Türkistan genel valiliğine atanan Alman asıllı Rus generalidir. Kaufman, 1868'de Semerkand'ı işgal etmiş, 1868'de Buhar Emirlüğünü, 1873'te Hive Hanlığını Rusya'ya bağlamış, 1876'da Hokand Hanlığını tamamen ortadan kaldırmıştır.

15 Sergey Efimovich Malov, 1880, Kazan – 1957, Leningrad), Rus Türkolog. Eski Türk lehçeleri ve yazıları hakkındaki çalışmalarıyla bilinmektedir.

da zorla Hristiyanlığı teklif ediyorlar. Orga taraflarında 50.000 nüfuslu kabilelerden (Tilankut ve Mağul) 20.000 kişi Hristiyanlığa geçmişlerdir. Bu da zavallı Gam Gam perestlerin çocukların müskirata müptela olduklarından dolayı malum misyonerler bu biçarelerin kriz zamanlarından yararlanarak reisleri arasında Mecusilik alameti bulunan uzun saçlarını kesmekle, bu biçareler aleyhine “Hristiyanlığı kabul etmiştir” iddiasında bulunurlar ve hükümet de derhal bunlara Hristiyanlık hükmü verir. Kime şikâyet etsinler? Acizlikle Hristiyan olarak zoru zoruna kiliselere giderler, bunda ne demek lazım gelirse, o başka bir bahistir. Ne kadar gariptir ki Orga ve civarında bozkırlarda dahi kiliseler yapmışlar, insanları zorla Hristiyan yapıyorlar. Başka dini sevmek katiyen yasaktır. Oralarda başka din kelimesini söyleyen cezaya çarptırılır. Ceza da “Akhiyary” (?) reyine bağlıdır, bu nizam, Çin sınırında “Bisky”e (?) kadar geçerlidir. Belki Mecusilerin hepsine bu nizam uygulanır. Tobul vilayetinde Sorgut, Prizoskylerde (?) bulunan İştak, Samayedlerin hepsi bu yolla Hristiyan olmaktadır. Şimdi onlarda Hristiyan olmayan kalmadı. ÇY)

Rusya'nın Tatar Hanlıklarını İstilas

(Cihangirane azametinin ete-kemiğe bürünmüş temsilcileri Tatar Türkleridir. Elleri fetih ve zafer silahları olduğu hâlde bir takımını İran'a, Hind'e ve bir takımını batıya hücum ederek Batı halklarını boyunduruğu altına almış “Timur” gibi bir cihangirin geniş memleketlerinde bulunan valiler, vefatından sonra birer hükümdar ve han olmuşlardır.

İşte o han ve hakanlar Rusya, Sibiry ve Orta Asya'da doğuyu istila eden huruç sahiplerinin kırılmaları hükmünde bir takım ufak ufak hanlıklar idi. ÇY) Tataristan, vaktiyle ufak ufak hanlık ve beyliklerden ibaret idi. Volga (İdil) ırmağı ve çevresinde Kazan, Kirman ve diğer hanlar; Kafkasya'ya yakın yerlerde Bukay Han, Ablay Han ve diğer beyler; Ural etrafında Başkurt Beyleri; Uralötesi'nde Sibiry Hanı ve Türkistan'da da birçok hanlar hüküm sürerlerdi. Bunların toplamı 15 kadar olup, her biri bağımsız kendi başına yönetimler idi, aralarında birlik yoktu. O zamanlarda Rusların adları bile işitilmezken, (belki öz memleketlerini idareden aciz olduklarını görüp aralarında ittifak mümkün olmadığından “Bizim yerimiz çok, idare edecek başımız yok” deyip başka padişahlıklardan knezler istediler. İşte o zaman üç knez hariçten gelip Rusların idarelerini iltizam etmişlerdi. ÇY) Sonraları, ilahî hikmet gereği Tatarların başına çok çeşitli felaketler gelip, nesilden nesile, çağdan çağa aralarındaki kardeşlik bağları kayboldu. Bu arada da dünyada Rus adı okunmaya

başladı. Derken Ruslar knez¹⁶ unvanı kullanmaya başladılar. Tatarlar gittikçe bozuk ahlak ve kötü işlerini artırırken, Ruslar bunu iyi bir fırsat bilip Kazan Hanlığını vergiye bağladılar. Sonra, 1502'de Han Ordası'nı, 1505'te Lehistan'ı hâkimiyetlerine aldılar.

1537'de "Şovesky"ler ihtilali çıkıp (ÇY) genç Ivan Grozny/Korkunç Ivan (1530-1584)'ın 16 yaşında tahta oturup 1547'de Çar unvanını almasıyla knezlikler dönemi sona erdi. Ivan, hemen askerî islahatlar yapmaya ve matbaalar açmaya başladı. 1552'de Kazan Hanlığı'nı istila ederek halkın erkek-kadın tamamını kılıçtan geçirdi. (Kazan'da kan deryaları aktı. ÇY) Korkunç Ivan, Yermak bin Timofy'den¹⁷ Sibiryaya Hanlığı'nı teslim aldı. Şöyle ki, Yermak, 1582'de çöllerde haydutluk ile meşgul eşkiya zümresinden arkasına taktığı binlerce halk ile birden Sibiryaya Hanlığı'na saldırarak onları yendikten sonra buralar için Moskova'dan vali istedi. Ivan, 51 yıllık hükümdarlığı süresinde gücünün büyük kısmını Müslümanlara saldırı için harcadığından Kazan ve Hacı Tarhan¹⁸ şehirlerinde Müslüman kanı sel gibi akmıştır. Asmak, kesmek, yakmak elinde olduğundan – velev siyasetten olsun – Müslümanlara kesinlikle yüz vermeyip, onları daima zorla Hristiyanlığı kabul ettirmeye uğraşmıştır. Ivan; Tambof, Timinikof ve Saratov Mişerlerini hâkimiyetine aldıktan sonra onlardan da Hristiyanlığı kabul edenleri yerlerinde bırakıp, etmeyenleri ülkelerinden kovup uzaklaştırmıştır. Günümüzde Ufa ve çevresinde Terikulof, Yenikayef ve Orenburg'ta Kanikayef adlı büyük ailelere mensup meşhur Müslümanlar, aslen Tümen bölgesi Mişerlerinden olup, Ivan'ın taassup pençesinden İslamiyetlerini/dinlerini korumak için vatanlarını terk edip göçmüşlerdir. (İslamiyet, hamiyeti çok çeşitli belalara direnmiştir. ÇY) Zira, Ufa bölgesi, o zamanlarda Başkurt ve Orenburg'tan Kazak çöllerine kadar olan alanı içine alıyordu. Ruslar oralara henüz ayak basmamışlardı. Fakat Petersburg'ta ünlü

16 Orta çağlarda Rusya topraklarında ortaya çıkan bölgesel derebeyler, beylikler. Bunların içinde en güçlüleri Kiev ve Moskova knezlikleri idi.

17 Yermak Timofeyeviç Rus Kazaklarındandır. 15. yy.dan beri Rusya'nın güneyinde idarecilerin zulmünden kaçarak toplanan başıbozuk Rus köylülerinden oluşan bu grup, çevre bölgelere ve ülkelere saldırıp yağmacılık yaparak geçinirlerdi. İşte Yermak'ta 1577'de çevresine bu Rus Kazaklarını toplayarak Uralları aştı ve Sibir Hanlığı topraklarını yağmalamaya başladı. 1582 yılına kadar süren bu yağmalamadan sonra başkent Iskir alınarak Sibir Hanlığına büyük darbe vuruldu.

18 Astrahan Hanlığı (diğer adı Hacı Tarhan, Osmanlılar buna Ejder Hanlığı derlerdi) İdil nehrinin aşağı kısmında Altın Ordu'nun dağılmasından sonra 1466'da Mahmudoglu Kasım Han tarafından kurulmuş 1556'da Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Astrahan veya diğer adıyla Hacı Tarhan da bu hanlığın başkenti idi.

knez Galiyin, Daşkof ve Dimaşef, Kantakuzin ve Sibiry'a'da Saratov çevresinde bulunan Tarhunlar ve benzer Tatar aileleri de Ivan'ın şerrine uğramış kimse-lerdendi. Onlar, zorla Hristiyanlaştırılanlardan oldukları için mülkleri kendi-lerinde kalmış, ilaveten de knez ve dvoryan (küçük asilzade, toprak sahibi) unvanlarını da almışlardır. Böylece, Penza ve çevre vilayetlerinde birçok Müs-lümana zulüm isabet etmiştir.

Kıraşın Tatarları

Korkunç Ivan, zamanının Müslümanları için korkunç bir büyük bela idi. O zamandan kalma – herkesçe bilinmeyen, ancak yakınlarındaki Müslü-manların bilebildiği – bazı kavimler var ki Ruslar onlara *Mekre* yahut *Kıraşın*¹⁹ (mürted demektir) adını takmışlardır. Kıraşinleri üç gruba ayırarak durumla-rından söz edelim.

1. *Dıştan ve içten Müslüman olanlar.* Bunların din kardeşleri olan Tatarlar-la yaklaşımları ve evlenmeleri bir tarafta dursun, karışmaları bile resmen ya-saktır. Bu sebeple Tatar okullarından ve Tatar hocalarından – Besmele miktarı bile olsa – bir bilgi almadıklarından cehalet karanlığı içinde yaşamaktadırlar. Rusya'nın dışına çıkmaları ise ticaret için bile olsa yasaktır. (Tatar mekteple-rinde/okullarında eğitimleri caiz olmadığından 1892 senesinde Ufa vilayetinde Menzile Nahiyesindeki bir köyde bir Mekre çocuğunun Müslüman med-resesine girip çıkmasını tahkik edince köy imamı ikisi birden müebbeden Sibiry'a'ya yollanmak üzere hüküm olunmuşlardı. Bu mollaların biri Ufa genel hapishanesinde vefat edip oğlu sürgüne gönderildi. ÇY)

2. *Dıştan Hristiyan içten Müslüman olanlar.* Bunlara haftada, ayda bir defa Hristiyanlık öğretmek için bir papaz gelir. Papaz geldiği zaman boyunlarına haç takarlarsa da, papaz gittikten sonra haçı çıkarıp namaz kılarlar, oruç tutarlar ve sair meşru ibadetlerini yaparlar. Rusça ve Tatarca isimleri resmen geçerli olup, pasaportlarında her iki isimleri yazılıdır. Bunların miktarı şimdilik Ufa ve Samara çevresinde 10.000 kişi görünüyorsa da Rusya'da bir din hürriyeti

19 Ivan, Kazan'ı alınca, burada bir başpiskoposluk açarak Guri adında mutaassıp birini başpiskopos olarak atadı. Bu kişinin faaliyetleri sonunda çok sayıda Tatar Hristiyanlığa geçti. İşte bu Tatarlara vaftiz edilmiş anlamına gelen Kraşçeny denildi. Tatarlar da bu kelimeyi kıraşın olarak söylediler ve böyle yaygınlaştı (Bkz. Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars*, Stonford, 1986, s. 38 vd.). Fakat yazarın kelimeye metin içinde mürted anlamını vermesi, kelimenin Müslüman Tatarlar arasında kazandığı olumsuz ıstılahi boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

dönemi ortaya çıkarsa bir gün içinde 100.000 kişinin İslamiyetle şerefleneceğinden şüphe yoktur. (1905 senesi 12 Ekim'de kısmi bir hürriyet eseri olmuştu. 40.000 kadar kişi İslam ile şereflendiler. ÇY)

3. *Dıştan ve içten Hristiyan olanlar.* Bunlar Korkunç Ivan'na hakkıyla tabi olmuşlardır. Bununla beraber, kıraşin lakabından kurtulup Rus ismi veya Provoslavni²⁰ (Ruslaştırılmış) isim almayı başaramamışlardır.

20 Provoslavni, Rus Ortodoksluğuna verilen isimdir. Ancak burada yazarın onu parantez içinde "Ruslaştırılmış" olarak açıklaması, o dönemde Müslümanların Hristiyanlaşmayı Ruslaşma ile aynı gördüklerini göstermektedir. Bu ifade onların, misyonerlik faaliyetlerinin bir bakıma Ruslaştırma ve asimilasyonu amaçladığının farkında olduklarının bir işaretidir.

RUS İMPARATORLARININ MÜSLÜMANLARLA İLGİLİ SİYASETLERİ

Korkunç İvan (1530-1584)

Korkunç İvan, 1556'da Başkurt ve Mişer boyları ile İdil ve Kama nehirleri sahilllerinde ve Ural civarında bulunan Müslümanların bağımsızlıklarına tamamen son vermiş ise de dinî şiarlarını ve âyinlerini yerine getirmelerini büsbütün yok edememiştir. Ancak mescit ve medreselerin yapılmasını yasaklamıştır. Bu tarihten itibaren Müslümanlar 203 yıl mescidsiz ve medresesiz yaşamışlardır. Nihayet 1759'da mescid ve medrese yapımına izin verilince, Rusların istilasından sonra ilk kez Kazan şehrinde Eski Biste²¹ adlı mahallede *Yakub Bikmitof*'un gayretiyle bir cami/mescit yapılmıştır. (Bir milleti esaret zincirinde ebediyen tutmak, o milletin ahlakını, vicdanını bozmakla müyesser olabilir. Rusları menfaat kanunu hiç bir şekilde muahaze edemez. Fakat Tatarlar, Müslümanlar bilmelidir ki bu musibetler Kur'an'ın manasını bildiklerine ve bilmeye çalışmadıklarına bir cezadır. ÇY) Fakat o zamanlarda mescit yapımına izin verildiyse de dehşetli sıkıştırmalar henüz eksik değildi. Sözün kısası Ruslar, 1237'den 1296 yıllarına kadar Tatarların ellerinden çek-

21 Eski Mahalle anlamındaki bu yerleşim yeri Kazan şehrinin hemen dışında, 1556'da kurulmuştu. Şöyle ki, zorla din değiştirme baskılarına dayanamayan Tatarlar, 1556'da isyan etmişler, bu isyan çok kanlı bir şekilde bastırılıp Kazan'ın içindeki bütün Müslüman Tatarlar şehir surlarının dışına sürülmüşlerdi. İşte bu Tatarların orada kurdukları mahalleye Staraya Tatarska Slobada (Yeni Tatar Mahallesi) adı verilmişti (Bkz. Rolich, s.41).

miş olduklarının²² intikamını elli yıl içinde üç katıyla alan Korkunç İvan'dır. Fazlasına ne diyelim?..

Fedor İvanoviç (1584-1598), Mihail Federoviç Romanof (1613-1645), Fedor Aleksandır (1676-1696)

(Şu zalim ÇY) Korkunç İvan, Rus hükümdarlarının kırk altıncısıydı. Ölümünden sonra II. Fedor hükümdarlık ederek ülkeyi tam bir asayişle yönetmiştir. Bu imparator zamanında taht mücadeleleri olmuşsa da Tatarlar bu karışıklıklardan yararlanarak bazı haklar elde etmeyi başaramamışlardır. Şimdiki Rusya hükümdarları Mihail Romanof'un soyundandırlar. Onun otuz iki senelik hükümdarlığı döneminde (bir hayli başarılar nail olup, evlatları ise gittikçe ilerlediler. ÇY) Tatarlar birçok başarılar kazanıp gittikçe yükselmişlerdir. Fedor Aleksandır döneminde Türk-Tatar Barış Antlaşması²³ sırasında Tatarlar hiç bir şey elde edememişlerdir.

Petro Alekseyeviç (1696-1725)

Derken Büyük Petro (Deli Petro) zamanı geldi. Artık Ruslar harp gemileri yaparak Mısır taraflarına göz dikmeye kalkıştılar. Petro, benzeri görülmemiş ve görülmeyecek derecede tedbirli bir hükümdar olarak adını ve ününü dünyanın her yanına yaydı. Halk her zaman onun adını darbimesel olarak anageldi. Döneminde kanun ve fermanlar kabul gördüğünden, bilgisizlik taassubu biraz da olsa ortadan kalkıp her millet dinî baskıdan kurtulup biraz nefes almışlardı. Petro, 36 yıllık bir hükümdar ise de eserleri üç asırlıktı. Askerî düzenlemeler, dergi ve gazete yayınları hep onun zamanında oldu. Kendi eliyle yapmış olduğu, akıllara şaşkınlık verecek derecede güzel bazı sanat

22 Yazarı burada atıfta bulunduğu, Moğolların Rusya'yı istilasıdır. Moğol hanlarından Batu Han, 1237-41'de düzenlediği seferlerle Doğu Avrupa ve Kuzey Rusya'daki bütün Rus knezliklerini işgal edip kendisine bağladı. Bu seferler sonunda Altın Ordu Devleti (1241-1502) kuruldu. Yaklaşık 240 yıllık süren bu dönemde Ruslar tam anlamıyla Tatar-Moğol hâkimiyeti altında idiler. Ancak yazar bu hâkimiyet dönemini 59 yıl ile sınırlamaktadır. Muhtemelen 13. yüzyılın sonlarında Rus knezliklerinin hak isteme faaliyetlerini esas almaktadır. Türk-Tatar musalahası sırasında da Tatarlar hiçbir şey elde edememişlerdir.

23 Osmanlı Devleti'nin moral desteğinde Kırım Hanları Rusya içlerine seferler düzenleyerek onları vergiye bağlamak istiyordu. Bu saldırılar sonunda 1681'de Osmanlı Devleti adına Kırım Hanlığı ile Rusya arasında Bahçesaray Barış Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma ile Ruslar, Osmanlılar ve Kırım Tatarları ile olan ilişkilerini karşılıklı güven ve iyi komşuluk esasına göre düzenlediler ve yıllık vergi vermeyi kabul ettiler. (Bkz. A.N. Kurat; Rusya Tarihi, Ank., 1948, s.234.)

eserleri hâlâ mevcut olup Petersburg'ta Ermitaj'da/saraylarda saklanmaktadır. Petro'dan sonra 3 kadın ve 2 erkek hükümdar geldiyse de onların zamanında Müslümanlar hakkında tarihe geçmeye değer bir icraat olmamıştır.

II. Katerina (1762-1796)

1762'de Katerina adında bir imparatoriçe hükümdarlık tahtına oturmuştur. Akıllı ve tedbirli bir kadın olduğu için bütün Lehistan'ı alıp az bir süre içinde kendisini Avrupa'ya tanıtmıştır. 1769 yılına kadar şan ve şöhretiyle Avrupa'ya korku ve dehşet salmıştır. Avrupa siyasetini (kendi kurtuluşlarını başkalarının felaketinde aramak olan kadim âdetleri üzere ÇY) İmparatoriçe'yi Osmanlı aleyhine tahrik ederek savaş ilan ettirip emellerine ulaşmışlardır. (Halbuki, İmparatoriçe kahramanca muharebelerle Osmanlılara karadan ve denizden galip gelip Bab-ı Ali'yi Kırım'ın istiklalini tasdik ve bir zararlı antlaşmaya mecbur eyledi. ÇY)

Bu kadın, zamanında tedbirli davranıp muhaliflerini darağaçlarında sallandırmıştı. Daima istila ve istimlak düşüncesinde olduğundan, dört yanıla savaşa halel getirmek istemediğinden her an iç güvenliği korumaya gayret etmişti. Bu hikmete bağlı olarak Tatarlara diyanet konusunda birçok güvence vermiş, hatta görevlileri hep İslam âlimlerinden olmak şartıyla ayrıca bir *Mahkeme-i Şer'iye* açılmasına izin vermişti. Görevlilerini hep ulemadan seçmiştir. Bu idare bir müftü ve üç kadıdan ibaret dinî, şer'i ve adli bir kurum olup günümüze kadar gelmiştir. İmam, müderris ve muallim (öğretmen) olacak kimseler de bu dairede imtihan edilip atanırlar.

MAHKEME-İ ŞER'İYE VEYA DUHOVNOYE SOBRANIYE

II. Katerina, yukarıda anılan siyasi emellerini gerçekleştirmek için Müslümanları hoşnut etmek üzere 1787'de Müslümanların en çok yaşadığı merkezi bir belde şer'i/dini hakları konusunda başvurmaları için ("Cemiyet-i Ruhaniye" adıyla ÇY) bir Mahkeme-i Şer'îye/şer'î idare açmayı (münasip görerek, etraftan şer'î hakları hususunda müracaat etmelerini esas alarak, hükmü ve gücü gayet sınırlı ve hiç bir imtiyaza malik olmamak şartıyla bir mahkeme açmak için o zaman Simbir ve Ufa vilayeti²⁴ genel valisi Baron Iglstrom'la istişare etti. Müslümanlara böyle bir mahkemenin lüzumunu, o zamanda Müslümanlar tarafından istendiği ya da Müslümanlarda bu gibi bir mahkemeye ihtiyaç duydukları malum değildir. Resmî evraklarda bu hususa bir işaret yoktur. Söz konusu general, dirayetli ve Müslümanların durumlarını iyi bilen bir adam olduğundan İmparatoriçe II. Katerina'nın fikirlerini çok uygun görerek bu konuda İmparatoriçe'ye ayrıntılı bir layiha/rapor takdim etti. Bu layihanın bir sureti Mahkeme-i Şer'îye hazinesinde korunmaktadır. Katerina dahi Baron Iglstrom'un layihasını kabul edip 22 Eylül 1788'de aşağıdaki yüce fermanı gönderdi. ÇY)

Fermanın Özet Tercümesi

"General Iglstrom! Sunmuş olduğunuz layihayı kabul ettim. Şariat-ı Muhammediye ruhanileri, mollaları ve sair adamları bizim ülkemizde bulduğukça, bu Mahkeme-i Şer'îye'de imtihan olunarak her birileri hak ettikleri şer'î mansıplara (makamlara) vilayet valileri fermanı/menşuru/ukazı ile atanmalıdır. Bu işi fiiliyata geçirmek ve Ufa beldesinde "Ruhani

24 Ruslar, Başkurt ve Tatar bölgelerini işgal edince Orenburg, Ufa, Samara ve Simbir illerini tek bir vilayet yönetimi altında topladılar. İdare merkezi olarak ta bazan Ufa, bazen Orenburg bazan da Simbir'i kullandılar.

Şeriat-ı Muhammediye Cemiyeti” kurmakla sizi görevlendirdim.²⁵ Şöyle ki: Rusya ülkesinde bulunan bütün İslam uleması söz konusu mahkemenin yönetimi altına alarak, lüzum görülse yeniden münasip makamlara imtihanla ulema tayin etmek üzere, yalnız Tavriçeski oblasti (Kırım vilayeti) müstesna tutulacaktır, zira orada ayrıca bir idare vardır. Vilayet memurları mollalara ferman verdikleri gibi ahlak ve sair durumlarına bakmada ve incelemede kusur etmeyeceklerdir. Bu dairenin başkanlığı, birinci ahund Muhammed Can Hüseyinof cenaplarına müftülük unvanı ile tevcih ve ikram edilerek beraberine Kazan ulemasından üç üye azalık edecektir. Müftü hazretlerine yıllık 1500, üyelerin her birine 120 ruble maaş tahsis etmek hususunu size havale ettim. Bütün Müslümanlara ilan ediniz.

St. Petersburg şehri, 22 Eylül 1788. Katerina”

İglstrom bu fermanı alır almaz kısa bir süre içinde emre uygun bir daire açıp bunu İmparatoriçe hazretlerine şu yazı ile bildirmiştir.

“Yüksek saltanat tahtında oturan herkese, merhametli İmparatoriçe hazretlerine: Benim dilekçem üzere tarafınızdan geçen sene Eylül’de itaatli tabileriniz olan Muhammediler için bir Mahkeme-i Şer’iye açılması emir buyurulmuştu. Yüce fermanınıza uyararak, bu mahkeme hızla açılarak, tayin buyurmuş olduğunuz müftü yanına Kazan ulemasından üç kişi seçilip Kazan ve Batiskey valileri tarafından bize gönderildi. Yeni mahkemede imtihan olunup ilk defa olarak, Kazan’ın Tatar mahallesine molla Ebubekir bin İbrahim ve Ar nahiyesi Bereke köyüne molla Bikçenday(?) İbrahimoglu, (Mamadış) nahiyesi Ori köyüne Abdulhalık Azamoğlu imam tayin olundular. Cemiyet-i İslamiye Meclisi kendi huzurumda açıldıktan sonra özel sekreter ve diğer kâtipler atadım. Kaçılırları harcamalarına mahsus akçe miktarı belirlenip Sobraniye/dini idarenin azaları ve efradını içeren hususi cetvel ile Sobraniye nizamnamesi ve saire en yakın zamanda bir layiha ile tarafınıza takdim olunacaktır. Yüce ferman gereğince genel harcamaların Ufa Polat Mahkemesinden ödemesi yapılacaktır. Arz ederim.

Ufa şehri, Aralık 1788 Baron İglstrom”

25 İslamiyette ruhaniyet olmadığı hâlde “Ruhanî Şeriat-ı Muhammediye Cemiyeti” gibi bir cemiyetin tesisi zilletle duçar olan Müslümanlar için bir meadin hükümünü almıştır. Bunun sebebi ise millet fertlerinde cehalet olağanüstü yayılmış olduğundan meselenin dini yönünü öğretmek arzusunda bulunan ulemaya müracaat etmeye mecbur olmuşlardır. Halbuki Kur’an Arap dilinde indirildiğinden avam değil havasın çoğu bile manasını anlamaya güçleri yetmemektedir. Böyle bir dereceye kadar Kur’an’ın manasına aşına olanlara ümmi halkın müracaatını gören Ruslar, Şeriat ulemasını kendi papazları derecesinde sayarak Hristiyanlıkta olduğu gibi İslamiyette de cismani ruhaniyet bulunduğunu zannetmişlerdir. Bu zanları yalnız müracaatta değildir, belki ulema, avamın elbise ve kıyafetinde olmadıkları için Rusların zannını teyit etmiştir. Çünkü Hristiyanların ruhbanlık mesleğinde bulunanları bir başka elbise ve kıyafette bulunmaya mecburdur.

Söz konusu mahkemenin açılışından sonra atanan müftü ve üç üye, kadı tarafından özel bir layiha/teşekkürname düzenlenerek İmparatoriçe hazretlerine takdim edilmiştir.

Dairede katip, tercüman gibi kişilerin hepsi Ruslardan atandıysa da yavaş yavaş İslamların eline geçti ve şimdi memurların çoğu Müslümanlardır.

Mahkeme-i Şer'îye'nin ilk açıldığında kadı üyelerinin dışındaki memurlar şunlardı:

Adedi	Memuriyet unvanı	Yıllık maaşı (Ruble)
1	Sekreter-serkatip	250
1	Tercüman	120
1	Registrator	100
1	Evrak müdürü	80
2	Müdür muavinleri	50
2	Katip	40
1	Odabaşı	20
0	Evrak Müdürlüğü harcamaları	150
<u>9</u>	Toplam	810

Mahkeme-i Şer'îye başlangıçta Bölge İdaresi'nin yönetimi altında idi. Şimdi ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı olduğundan diğer orta dereceli Bakanlık daireleri gibi şan ve itibara sahip olup, resmen vilayet mahkemeleri düzeyinde tanınmaktadır. Bundan dolayı diğer vilayet mahkemelerine gönderdiği evraka ataşiniye (eşit düzeydeki kişi veya kurumların birbirine gönderdiği mektup ve yazı) denilir; raport (küçükten büyüğe gönderilen yazı) denmez.

(Mahkeme-i Şer'îye yalnız Kırım müstesna olarak Rusya ülkesinde bütün vilayetlerdeki imamlara nezaret eder. Müslümanların şer'i işleri orada görülür. ÇY)

Mahkeme-i Şer'îye'nin Görevleri

1. Halk tarafından imamlığa seçilenleri veya imamlık ve müderrisliğe talip olanları şer'î ilimlerden imtihan etmek,
2. Bütün Rusya ülkesinde bulunan ukaznay yani imtihan edilmiş imamları idare etmek, bazen edebe uymayan hareketlerde bulunan imamları geçici veya kesin olarak görevden almak,
3. Bazı konularda fetva vermek ve imamların fetvalarını tasdik etmek,
4. İmamlara metruke defteri yayınlamak.

Önceleri medreseler ve müderrisler de bu mahkemenin idaresinde idiyse de şimdi Maarif Nezareti/Eğitim Bakanlığı (İnspektör) idaresine verilmiştir.

Mahkeme-i Şer'îye'de İmtihan ve Tayin Usulü

Bu mahkemeye imtihan için gelen mollanın elinde pasaport veya mahalli polis dairesinden iyi-hâl kağıdı olmadıkça imtihana kabul olunamaz. (Eğer pasaportu olursa daima imtihan edilirler. Sonra bir zaman cahil mollalar kendi pasaportları ile başka bir adama hak verip imtihana yolladılar. 1893 yılında bu hiyanetler ortaya çıkınca mollalara fotoğraf mecburiyeti getirildi. ÇY)

Bazen diğer yollu dilekçelerle imtihan olunur.

Molla, ukazyeni yani imtihanla imam olduğunu gösterir kağıdı imtihan olduğu Mahkeme-i Şer'îye'den hemen alamazsa, sadece bir numara alarak memleketine döner. Sonra mahkeme kendi özel mührü ve üyelerin birinin ve sekreterin imzasını taşıyan bir şahadetnameyi adı geçen kişinin vilayetine gönderir. Vilayetinde şahadetname mucibince numarasına bakılarak (imam, hatip, müderris, muallim vs. ukaz ÇY) görev verilir.

Bu muamelelerin hepsinden Kırım ve Kafkas Müslümanları müstesnadır.

Mahkeme-i Şer'îye'de Yazışmalar

Mahkemenin işlemleri hep Rusça olup ancak bazı ilanlar sadece Tatarca veya tercümesiyle beraber yayımlanmaktadır. (Fakat bu az bir zaman devam etmiş Abdüsselam Müftü cenapları bazen kendi eli ile Mescid binasına ruhsatname dahi yazmıştır. ÇY) Günlük yazışmalar daima Rusça yazılıp mahkemede okunur. Müftü ve üyeler tarafından onaylandıktan sonra Pro-

kuror Bakanlığı'na²⁶ gönderilir. Fakat Muhammed Yar Sultanof müftü olalı Prokuror'a gönderilmediğinden dolayı üyelerin bazıları hıyanete başlamışlardır. Zira herhangi bir üye yazıya rıza göstermeyip, kendi tarafından bir düşünceyi açıklamaya yeterli ve yetkilidir. Bu nedenle Prokuror, adı geçen düşüncesini tasvip ederek böyle bir zamanda yazıyı geri gönderme hakkına sahiptir. Fakat bir üyenin çoğunluğa aykırı olarak ileri sürdüğü görüşü, halk arasında kabul görmemişse Prokuror'a ne diyelim? Müftü cenapları üyelerle karşılaştırıldığında rütbe bakımından daha üstündür. Bundan dolayı ona karşılık vermek ve onunla tartışmaya girmek de faydalı sonuç doğurmayacağı açık olduğundan, üyeler ağızlarını kapamaya mecbur olmuşlardır. Bazen o makamı hak etmeyen bir kimse olduğunda birtakım haksızlıklar ortaya çıkmaktadır. Üzülecek bir durum şu ki, İslamiyeti istila eden zararlı unsurları güzel tedbirlerle temizleyecek kimseler ortaya çıkmadı !..

Bunun istisnaları da oldu. Sözelimi, 23 Temmuz 1892'de Kadı Fahreddinof²⁷ bir özel düşüncesini açıkladı. 1893 Aralık ayında da hak etmeyen birine maaş verildiği için Kadı İbrahimof²⁸ karşı çıkmışsa da, aralarında eğriyi doğrudan ayıracak bir ölçü olmadıktan sonra ne fayda? ... Amma yazılar Prokuror'a yollanır ve haftada bir kere yayımlanıp halkın dikkatine sunulursa kadı hazretleri elbette özel bir düşünce kaleme almaya mecbur olur.

26 Prokuror Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Adalet Bakanlığı ve Cumhuriyet Savcılığı ile hukuk mahkemelerinin karşılığıdır.

27 Rusya Müslümanları arasında Rıza Kadı diye bilinen Rızaeddin bin Fahreddin, 12 Ocak 1859'da Samara ili Bugilmin kazası Kıçu Çatı köyünde bir imam ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bölgesinde din tahsilini tamamlayarak kısa zamanda büyük bir âlim olmuştur. 1891'de Müftü Muhammed Yar Sultanof zamanında Mahkeme-i Şer'îye kadılığına getirilmiştir. Ancak ilmi ve kültürel faaliyetlerle daha çok meşgul olmak isteyerek 1906'da bu görevden ayrılmıştır. Daha sonra 1921'de müftülük makamına getirilmiş ve 14 Nisan 1936'da vefat edinceye kadar bu görevde kalmıştır. Fahreddinof başta Asar'ı olmak üzere pek çok eser yazmış, uzun yıllar Şûra dergisini yayımlamış, usul-i cedid taraftarı velud bir âlim ve fikir adamı idi. (Bkz. Abdullah Battal-Taymas, Rizâeddin Fahreddinoflu, İstanbul 1958; T. Devletşin, Sovyet Tataristanı, çev. M. Emircan, Ank., 1981, s.88-89; İsmail Türkoğlu, Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin, İstanbul 2000; Ömer Hakan Özalp, Rızaeddin Bin Fahreddin: Kazan'la İstanbul Arasında Bir Alim, İstanbul 2001, s. 123-267.; Ahmet Kanlıdere, Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri, İstanbul 2005, s. 84-86; Gülnara Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin", DİA. c. 35, ss. 70-71 .

28 Müellif muhtemelen kendini kastediyor.

Mahkeme-i Şer'îye'de Üye Kadıların Seçimi ve Statüleri

Bu mahkeme diğer orta mahkemeler düzeyinde olduğu için kadılar üç yıllığına seçilip İçişleri Bakanlığı'nın onayı ile atanırlar. Seçme işi eskiden Kazan Tatarlarına özgü idiyse de zamanımızda kaldırılarak müftü tarafından yapılmaktadır. (1889 senesinde hükümet tarafından bu imtihan ayrıcalığı da kaldırılmıştır. Bu seneden itibaren seçim emri, müftü eline Nizam'a aykırı olarak verilmiştir. ÇY) Mayıs 1891'de çıkarılan bir yüce ferman gereği Rusya'da bütün İslam uleması ve kadılar ufak amirler sırasında sayıldılar. İlmi hizmetlerde buldukları sürece askerlik hizmetiyle yükümlü tutulmadıkları gibi bedeni cezadan da muaf idiler. Fakat zamanımızda Oçiniye'ye(?) bile davet olunarak diğer insanlardan hiçbir farkları kalmamıştır.

Mahkeme-i Şer'îye'de Karar Mekanizması

Mahkeme-i Şer'îye'de, üyeler arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında çoğunluğun oyu, iki taraf eşit olduğunda müftü tarafının tercih olunması ve müftü yalnız kaldığında onun görüşünün dikkate alınmaması, 1802 yılında yayımlanan Senato hükmünde şüphe bırakmayacak şekilde açıklanmıştır. Fakat müftü mahkemede bulunmadığı veya hasta olduğu zamanlarda ona kimin vekâlet edeceği kapalı bırakılıp hâlâ günümüzde bile bir düzenleme yapılamamıştır.

Müftü, kendi isteğiyle birini vekâlete atama ve seçmede de hür değildir. Ama Mahkeme-i Şer'îye'ye günden güne gönderilen çeşitli emirlerin kapalı anlaşılmaz bir hâlde durduğu ortadadır. Mesela, 1817'de özel usul üzere müftüye bir yardımcı seçmesi konusunda bir emir geldi. Aynı şekilde 1822'de Senato Meclisi'nin kararı üzere bütün imamların görevlerinde kaldıkları sürece vergiden muaf olmaları hakkında emirler çıktı. Ancak, 1828'de çıkarılan bir fermana göre imamlar vergiden muaf olmadıklarından ticaret ve diğer sanatlarla uğraşmakta serbest bırakıldı. Öte yandan, Nikah ve boşanma konusunda anlaşmazlıklar hep imamların hükmüne bırakıldığından bu konuda ortaya çıkan davaları mülkiye memurları Mahkeme-i Şer'îye'ye havale etmeye zorunludurlar.

Mahkeme-i Şer'îye'nin Metruke Defterleri

1828'de imamlara metruke defteri dağıtılmak üzere emir çıkarıldı. Bu emir gereği Mahkeme-i Şer'îye, vilayet mahkemeleri yoluyla her yıl mahalle imamlarına iki tane defter yollar. İmamlar da defterleri üç bölüme ayırarak işlerler.

Birinci bölümde imam, doğan çocuğun baba adı, soyadı, adı ve doğum tarihini yazar.

İkinci bölümde nikâh ve talakların tarihi, veli ve vekilin ad ve soyadları, mehirin muaccel veya müeccel olduğunu hep tafsilatıyla yazar.

Üçüncü bölüm ise ölümlere mahsus olup, imam, doğumda yazdığı şeylerle beraber ne çeşit hastalıktan öldüğünü gösterir. (İmam efendinin tıp bilgisi olsa veya köylerde doktor bulunsaydı bu mümkün idi. Hâlbuki her ikisi de yoktur.)

İmam yılsonunda defterleri birbiriyle karşılaştırıp kendi imzası ile tasdik ederek birini Mahkeme-i Şer'îye'ye gönderir, diğerini mahallede bırakır. Mahkeme her yıl defterleri hazırlar. Matbu cetvelleriyle defteri tutma usulü ilk sayfada gösterilmiştir. Bu defterleri hazırlamak için daha önce devlet hazinesinden 100 ruble borç aldığından dolayı 1829 yılından beri defter için imamlar 50 kapık (rublenin alt birimi) yani 20 santim vergiye bağlanmışlardır. Fakat bu miktar 1873'te yarıya indirilmiştir.

Bu defterler aslında kişilerin haklarını korumak için ortaya konmuşsa da imamlar gevşeklik göstererek ölümleri ve diğer olayları vaktinde kaydetmediklerinden birçok haklar kaybolmuş ve gittikçe de kaybolmaya devam etmektedir. Sözelimi, doğduğu gün deftere kaydedilmediğinden, bir iki yıllık ömrü defterde kaybolmuş bir çocuğun askerlik sırası geldiği hâlde zamanında yazılmadığından onun yerine diğer bir fakir vatandaş evladı gider; derken vaad edilen ecel gelerek o çocuk dünyadan göçer. İmam efendi ölümü de zamanında defterine yazmaz; derken babası da ölür. Onun bir de miras davası ortaya çıkar. Artık o aile bütün yakınlarıyla beraber çeşitli belalar ve fitneler içinde boğulur kalır. Gevşekliklerin çoğu imamlardan kaynaklanmaktadır! Bu, onların Rusça okuma ve yazma konusunda tam bilgileri olmamasındandır. Zira imam, yazdıracak öğrenciye rast gelinceye veya medreselerden birine gidip yazdırmaya fırsat buluncaya kadar hafızada tutmaya çalışırsa bu arada birçoklarını unuttur. Şimdi, bu yıllarda hükümet, defterlerin iyi korunmadığının farkına vararak ibraz düzenlemesi getirmiştir. Kendi dillerini okuyup yazmaya üşenen imam efendiler, şimdilerde bu kadar paralar harcayarak Rusçayı öğrenmek için gece-gündüz çalışmaktalar.

Zahmet çekmeyiz efendiler! Niçin kendinizi bu kadar yoruyorsunuz? Rus çocuklarına beş on kapık verip defterinizi yazdırıverseniz olmaz mı? Defterlerin ıslahı için Mahkeme-i Şer'îye bugüne kadar çok çalıştıysa da imamlar kulak vermediler.

Nikah Vergisi

Metruke defterleri ortaya çıkınca Mahkeme'de çalışma çoğalarak özel kâtipler ve ayrıca bir müdürlük gerekli oldu. Tabiatıyla bu da harcamaların artmasına yol açtı. Bunun üzerine Senato Meclisi'nden Müslümanlara ayrıca bir nikah vergisi kararı çıktı. 1829'da nikah vergisi 10 kapik olarak belirlendiyse de 1881'de 15 kapike kadar yükseltildi.

Nikah parasını çoğunlukla zevc tarafı ödemektedir. İmam efendi yılın sonunda ne kadar nikah parası toplandıysa defter parasıyla beraber yerli polis veya Kolas (?) mahkemelerine teslim eder. Sonra adı geçen para devlet hazinesinde nikah ve metruke adına ayrılmış ayrı bir kasaya konulur.

1831'den 1857'ye kadar Mahkeme-i Şer'îye işlemlerinin keyfiyeti bilinmemektedir. Zira o zamanlarda özel bir bina olmayıp ancak bir evi kiralayarak hizmet verilmekte olduğundan, özellikle anlatıldığına göre, çıkan bir yangında evrakın tamamı yandığından eski olaylarla ilgili evrak tamamen kaybolmuştur.

Mahkeme-i Şer'îye Nizamnamesi

Jot Zakon adındaki kitabın XI. cildinin ikinci faslında bütün nizamnameler açıklanırken, Mahkeme-i Şer'îye ait 31. bend ilave edilip adı geçen mahkemenin mahiyeti şerh ve izah edilmiştir. Buna bakılırsa, Mahkeme-i Şer'îye, bir müftünün başkanlığında üç üye ve diğer personelden ibaret bir heyetten oluşur. Sonra müftü hazretleri kendi beğendiği kişiyi kadılığa seçerek İçişleri Bakanlığı'na onaylatır. Müftünün kadı seçimindeki tecavüzkar hareketleri 1890'da ilk defa olmuşsa da Rusya'nın müftü seçiminde olan tecavüzü bir hayli zamandan beri hüküm sürmektedir.

Eski Nizamnameye Uyulmamasının Sebepleri

Bu hareketin sebebini kimse bilmemektedir. Fakat sanıldığına göre, müftü Adülvahid Efendi'nin ölümünden sonra tam iki buçuk yıl, hükümet, Tatarların müftü seçmesini beklediği hâlde hiçbir taraftan ses çıkmadığı için, 1865'te Şitab ve Temestür süvari yüzbaşı vekillerinden Selim Giray bin Şahin Giray cenaplarına müftülük makamı verilmiştir. O zamanlarda, şapkaklı bir cahilin, başına imame ve arkasına cübbe giyerek müftülük postuna oturmasına, bazı dedikodulardan başka halktan hiçbir itiraz gelmedi. Adı geçen müftünün ölümünden sonra hükümet çevresine yine kulak verdi. Müslümanlardan yine hiç bir ses çıkmadığını hissedince onun yerine mülkiye amirlerinden Muham-

med Yar Sultanof adında diğer bir şapkalıyı müftü atadı. Müslümanların arasında eski zamanlarda olduğu gibi birlik ve beraberlik olmadığından, özellikle her ülkede ve her millette olduğu gibi seçim için özel üyeler bulunmadığından, Müslümanlar bir kimseyi seçmeye teşebbüs edemiyorlardı. Bu sebeple, müftülük mertebesi, ulemanın mansab, meşreb ve mesleği olduğu hâlde, Rusya'da müftü, mülkiye ve askeriye amirlerinden atanmaktadır.

1885'te 5000 ruble maaş ile müftü Muhammed Yar Sultanof hazretleri atanıncaya kadar Kazan âlimlerinden Şihabeddin Mercani ve Abdulbari Yavaşof ve Sokulof gibi zatlar, dilekçe ile müftülük makamını istemişlerse de hükümetçe verilmemiştir.

Mahkeme-i Şer'îye Hakkında İstatistikî Bilgiler

Yukarıda da söz konusu edildiği gibi yangın ve kayıplardan dolayı Mahkeme-i Şer'îye'nin ilk açılışından 1836'ya kadar imtihan olunan molların sayısı bilinmemektedir. Ancak perişan hâldeki evraktan anlaşıldığına göre 1804-1832 arası 2528 molların imtihan olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat 1836-1889 arası 13.927 kişinin imtihanları yapıp imam, hatip, ahund,²⁹ müderris, muallim ve müezzin olarak atandığı kesindir. 1889'da, yani günümüzde Mahkeme-i Şer'îye'nin İdaresinde 4254 mahalle, 3.625.460 nüfus, 65 ahund, 2734 hatip ve müezzin vardır.

Mahkeme-i Şer'îye'ye bağlı Müslümanların yaşadığı vilayetlerin nüfus ve mahalle sayılan şunlardır:

29 Yüksek dereceli imamlara Tatarlar arasında ahund denirdi. Bunlar ilk zamanlarda nahiyelere atanırken daha sonraları bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bunların normal imamlardan fazla bir hakları da olmadığından sadece bir hürmet unvanı olarak kalmıştır (Bkz. R. Fahreddin, Menasib-ı Diniye, Orenburg, t. y., s.8-9)

Vilayet adı	Erkek	Kadın	Mahalle
Astrahan –Hacı Tarhan	32.851	24.545	88
Akmolla-Sibirya'da	5.285	3.989	150
Kazak bölgesi	-	-	-
Han Ordası	29.526	29.400	59
Katerinaslof	296	155	meçhul
Yenesy-Sibirya'da	2.948	829	2
İrkotski-Sibirya'da	2.471	966	0
Kastorma	189	671	1
Kazan	321.928	287.610	845
Moskova	2.513	812	1
Nijni Novgorod	22.515	23.399	57
Orenburg	165.334	153.988	500
Permi	72.152	69.625	197
Penze	32.329	32.349	121
Riazan	3.317	3.447	15
St. Petersburg	2.800	150	3
Simbir	61.587	59.543	169
Semipalatinsk	282.747	237.206	14
Saratof	42.204	41.614	151
Samara	73.739	86.652	285
Tambof	11.440	9.854	27
Tomski	16.753	13.455	28
Ufa	495.768	489.117	1396
Ural	9.605	8.688	14
Rostof	176	58	1
Toplam	1.894.136	1.654.972	

Cetvelde sayılan vilayetlerden başka Glisingoros, Odesa, Goronjta, Varşova, Kharkof, Nikolayski, Kirson, Bakü, Çariçin, Nirçinski, Habarofke, Vladivostok vilayet ve beldelerinde de Müslüman mahalleleri varsa da de buralarda yaşayan Müslümanların sayısı doğru olarak bilinmemektedir. Kafkas sınırından Çin ve Kuzey Sibiryaya kadar olan geniş sahada göçebe hâlde yaşayan milyonlarca Kazak taifesinin sayıları da tam olarak bilinmemektedir.

Mahkeme-i Şer'îye'nin Gelirleri

Mahkeme'nin yıllık gelirleri metruke ve nikah akçesi (vergisi) adıyla verilen iki çeşit olup, devlet hazinesinde korunmaktadır. Adı geçen gelirden her biri 8.000 ruble civarında olup, birbiriyle karıştırmaksızın önceleri aynı kasalara konulmakta idiye de 1889'da ikisi birleştirilmiştir.

Son yirmi yıl içinde Mahkeme-i Şer'îye gelirlerinin harcamalardan arta kalan para 20.000 rubleyi geçmiştir. Ve her yıl da gelirler harcamalardan 1.000 ruble fazla olmaktadır. Buna göre, 1868 yılından şimdiye kadar en azından 100.000 ruble nakit para birikmiş olmalıdır. Fakat, 1861'de Mahkeme-i Şer'îye'nin binası için 50.000 ruble harcanmış ve 1877 savaşında³⁰ Rusya ordusuna yardım olmak üzere 10.000 ruble verilmişti.³¹ Yine bu paradan müftü Muhammed Yar Sultanof hazretlerinin hacca gitmesi için 1.500 ruble verilmiş olduğu gibi, bu müftünün her yıl Petersburg'a gitmesi için 500 ruble verilmektedir. Bundan başka da her yıl kadı hazretlerine 100 ruble, bazen da umum kâtiplere 300 ruble, sekreter ve odabaşlarına da ayrıca ikramiyeler verilmektedir. Her sene 200 ruble, belki daha da çok, kâtiplere dağıtılmaktadır. Bu ikramiyelerin hepsi müftünün isteğine bağlıdır. Bütün bunlara rağmen, gelirler harcamalardan fazladır. Özellikle yaşadığımız yıllarda gelirler daha da artmaktadır. Mahkeme-i Şer'îye'nin bu özelliği övülmeye değer olduğu gibi

30 Ruslar arasında 1870'lerde Panslavizm tekrar canlandı. Bu hareket, 1875'lerde Balkanlardaki ırkdaşları olan Sırpı ve diğer Slav boyların Ortodoksluk inancını da öne çıkararak Osmanlı Devletine karşı kızkırtmaya başladı. Ruslar, Osmanlıların bölgeye yönelik ıslahat tekliflerini yeterli bulmayıp 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devletine savaş ilan etti. Rus orduları Balkanlardan ve Kafkaslardan ilerleyerek Osmanlı topraklarını işgal etmeye başladı. Balkanlarda Gazi Osman Paşa'nın, Kafkaslarda Muhtar Paşa'nın kahramanca savunmaları da Ruslar, durduramadı ve Ruslar Yeşilköy'e ve Kars'a kadar ilerlediler. Nihayet 19 Şubat 1878 Ayastefanos Antlaşması ile savaş sona erdirildi (Bkz. A.N. Kural, Rusya Tarihi; Ank., 1948, s.353-356).

31 Burada Rusya'nın ilginç bir uygulaması görülmektedir. Ruslar, Türk asıllı Müslümanlardan aldığı kağıt parasını, yine Türk asıllı Müslümanların devleti olan Osmanlı Devletine karşı savaşan Rus ordusunun teçizatında kullanıyorlar.

geleceği de parlaktır. Amma bu fazla paraları nereye harcayacaklar sorusu hatırıma gelirse deriz ki, Müftü hazretlerinin görüşüne bağlıdır. Belki himmet eder de bir medrese veya yetim evi açar. Sözün kısası, himmet göstermeye bağlıdır. Yoksa harcanacak yararlı işler bulunur.

Açılışından Bugüne Mahkeme-i Şer'îye Müftüleri³²

1. *Muhammed Can Hüseyinof*: Aslen Oka nahiyesi Sultanay köyü ulemasından olup, ahund ünvanlı bir yüce zat imiş. 36 yıl müftülük postunda oturmuşsa da Müslümanların yararına olağanüstü bir hizmet vermemiştir. 1823'te vefat ederek Hacı Tar köyüne defnedilmiştir
2. *Abdusselam bin Abdurrahman*: Aslen Orenburg beldesinde imam iken İmparator'un emri üzere Şir Gazi Han maiyetinde de bulunmuştur. İmparator tarafından özel iltifatlara nail olmuş, hatta bir defa 500 ruble değerinde bir de saat kendisine hediye edilmiş olduğu gibi evinin yapımı için de 40.000 rublelik bir İmparator imkânına mazhar olmuştur. Bu müftü 1825'te müftülük postuna oturmuş, kendi eliyle Farsça fermanlar yazmıştır. Başka hizmetleri bilinmemektedir. 14 yıl fetva makamında bulunarak 1839'da vefat etmiş ve Ufa beldesinde defnedilmiştir.
3. *Abdülvahid bin Süleyman*: Esetreli Tamak nahiyesinden Abdüsselam köyü ulemasından olup, Petersburg'ta da ahundluk görevi yapmıştır. Şimdiki Mahkeme-i Şer'îye dairesi onun zamanında yapılmışsa da kendi hayatında oturma kısmet olmamıştır. 1840'ta fetva makamına gelip 22 yıl başkanlık ettikten sonra 1862'de son nefesine vermiş ve Ufa'da toprağa verilmiştir.
4. *Selim Giray bin Şahin Giray Tevkilof*: Meşhur Tevkilizâdeler³³ sülalesinden olup, zadegan (soylular) sınıfından sayılmakta idi. Rusya

32 Müftülerle ilgili olarak bkz., Ş. Mercani Mustefadu'l-Ahbar, c.II, s. 275-333; Bolat, "Urus Pa-dışahları-Diniye Nezareti-Müftüler", Hudasızlar Jurnalı. Taşkent. 1928, n.8; Mahmud Tahir, "Mahkeme-i Şer'îye ve Müftülerimiz", Kazan Dergisi. IV. no. 13, 1974.

33 Bu sülale Kazan Hanlığı'nın istilasından sonra Rus idarecileri ile ilişkiye giren ilk Tatar sülalelerindenidir. Ruslar, Müslümanlarla ilgili geliştirdikleri siyasetlerinde Tevkilizâdeleri daima aracı olarak kullanmıştır. Mesela, 1730'larda Başkurtların Ruslara karşı başlattıkları isyanının bastırılmasında ve yine 1730'da Kazakların Küçük Orda'sının hâkimiyet altına alınmasında bu sülalenin ileri gelenlerinden Kutluğ Mehmet Tevkilof'un hizmeti büyüktür. Rus çarı bu şahsı yaptığı hizmetlerinden dolayı bi teveccüh nişanesi olarak Aleksî adı ile ödüllendirmiş ve bu adla anılmıştır. (bkz. Ş. Mercani, Mustafadu'l-Ahbar, c.II. s.310-312; Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, Ank. 1966. s.74. 85. 96).

ordusunda bulunup birçok hizmetleri olmuştur. Hatta 1829'daki savaşlarda ve Polonya olaylarında bulunmuş ve o nedenle II. Aleksandır ve III. Aleksandır'lerden kendisine ordel nişanları verilmiştir. 1865'te Mahkeme-i Şer'îye başkanlığına atanarak daha sağlıklı şan ve şöhreti seleflerini geçmiş bir müftü olmuştur. Bir Cemiyet-i İslamiye kurmak için Kazan ulemasını ve zenginlerini iki defa ziyaret etmişse de Tatarlara gayesini anlatmayı başaramamıştır. Ufa'da ufak bir yetim evi bu zatın gayretinin eseridir. Bu yetim evi, İmparatorluk İnsani Dostluk İdaresi'nin yönetimi altında olup, şimdilerde orada birkaç çocuk Rusça ve Tatarca öğrenmektedirler. Müftü hazretleri 1885'te vefat ederek Ufa'da Cami yakınında defnedilmiştir.

5. *Muhammed Yar Sultanof*: Aslen Menzile nahiyesi Mecdi köyünden bir Başkurt boyundan olup, miravay (sulh hâkimi) görevinde iken, birden yıllık 5000 ruble maaşla 1886'da müftülüğe atanmıştır. Maaşından başka ev kirası ve bütün geçim ihtiyaçları da Mahkeme-i Şer'îye hesabından ödenir. Bir de, Müftü hazretlerine mahsus her yıl Mahkeme'nin üst katında – en azından 300 ruble harcanarak – tamirat yapılmaktadır.

Fakat bir şey iyice anlaşılmalıdır!.. O bir yüzyıl içinde bu mahkemeye tedbir sahibi ve millet hadimi bir müftü veya hiç olmazsa siyaset erbabı ve iktidar sahibi bir kadı gelmemiştir. Bu, Müslümanlar için üzülecek bir durumdur.

Açılışından Bugüne Mahkeme-i Şer'îye Kadıları

(Bu başlık ve bölüm sadece *Çoban Yıldızı*'nda vardır)

(Bunları o zaman Kazan halkı seçermiş. Kadı seçmek zamanı gelince Kazan halkı arasında toplantılar başlarmış. O günlerde her şeyin bir fiyatı varmış. Kadılar arasında rüşvetçilik bir zamanlar çok yayılmış, kadılar da çok çeşitli maharetler göstermişler. Bazı kadıların hususi mollaları varmış, âdeta aracılık acentelik/aracılık hizmeti görürlermiş. Her nerde bir cahil molla imamlığa seçilirse onun yerine bu molla imtihana gelirmiş. Celal Kadı zamanında bir molla on sekiz kere imtihana gelmiş. Kadılar bu suretle dahi ticaret etmişler.

Bu suretle rüşvet belası aleni bir şekle girmişken Kazan zenginleri 1882 senesinde bunun çaresini düşünerek Kazan'dan Muhammed Kadı, Şakir Kadı'yı seçip kendilerinden yıllık 600 ruble maaş tahsis ederek göndermişlerse de, bunların faydası yalnız üçüncüleri olan Celal Kadı'ya olmuştur. Mil-

lete ve Mahkeme-i Şer'îye'ye bir akçelik faydaları görülmemiştir. Mahkeme-i Şer'îye hadimleri/çalışanları arasında kadıların dereceleri gayet malumdur. Mahkeme-i Şer'îye çalışanlarının genel itirafına göre rüşvet almayan kadı yalnız Ebulmehcen(?) Kadı'dır. Diğerlerinin tamamı almışlar ve almaktalar. Fakat alanların terbiyesinin her biri diğerinden farklıdır. Bazılar molladan alır, bazıları her şeyden alır, bazıları davalı veya davacıdan alır, bazıları da her ikisinden alır.

1890 yılında kadı efendi, dilekçelerin markalarını koparıp alır bununla ticaret yapardı. Günde yirmi otuz dilekçe gelse kırk kapekten hayli para tutar. Ve bazı kadılar kitapla ticaret yaparlar. Her imtihana gelen mollaya 10-20 kitap satarlar. Bu yolla kadı efendiler başkalarından kazanç elde ederler. Bir de geçimlerini rüşvetsiz temin imkânı yoktur. Eski zamanlarda maaşları aylık on altı tenge maaş almışlar şimdi de 800 tenge yıllık alırlar. Elbette bir kadı bu maaş ile hayatını temin edemez. Bu durumda rüşvete mecbur olurlar. Bizim maksadımız kadıların günahını saymak değildir. Asıl maksadımız şu yüz sene zarfında bu mübarek Mahkeme-i Şer'îye'ye bir adam tesadüf etmediğidir. Ben kendim dahi şu kötü bahtlı kadılar zümresindenim.

II. Katerina eserlerinden Cemiyet-i İslamiye Mahkemesi'nin durumlarına dair şimdilik bu kadar yeterlidir.

Yalnız şurası üzücüdür ki bir yüzyıl içinde bir idareye tedbir sahibi ve millet hadimi ne müftülerden ne de kadılardan bir kimse tesadüf etmemiştir. Ancak bu idarenin istikbali çok ümitli bir hâldedir. Birinci sermayesi de para mevcuttur. Rusların gözetimi de gayet yüzeysel olmuş, ne çare pek çok fırsatlar gelmiş fakat yararlanılmamış. II. Katerina'nın siyasi işlerinin en önemlilerinden biri iç güvenliği temin etmek olduğundan bütün Tatarlara yumuşaklık gösterip böyle şeylerle hoşnut ederdi. ÇY)

KAZAKLAR ARASINDA İSLAMİ FAALİYETLER

II. Katerina, Müslümanları kendisine ısındırmak için adı geçen mahkemeyi açtığı gibi Orenburg ve Torobski şehirlerinde cami ve medrese yapımını dahi emretmiş, hatta o cami ve medreselerin idaresi için adı geçen bedellerde birer ticarethane de yaptırmıştır ki bugün mevcuttur. Bu sebeple, bu ticarethanelerin gelirlerinin cami yararına harcanması gerekmez mi? Bir de göçmen Kazak³⁴ boylarına İslam dinini öğretmek için Kazan Tatarlarından birçok ulema toplayıp her birine aylık maaş ayırarak Kazakların buldukları bölgelere göndermiştir. 1893'te Kırım'da çıkan Tercüman gazetesi,³⁵ II. Katerina'nın adı geçen emirlerini Ufa Vilayeti Gazetesi'nden naklen yayımlamıştır.

II. Katerina'nın Müslümanlara yönelik olan zahiri hak genişletmeleri göz boyamaktan ibaret olduğundan, Tatarlar kendileri için bundan bir şey kazanamadılar. Ancak, onlar, tüccar ve ulema sıfatıyla Kazak bozkırlarına girerek din öğretmekle meşgul oldular. Bu sayede okumanın ve yazmanın ne olduğundan habersiz bulunan Kazakların bazıları bugün birçok Tatarlara gıpta ettirmektedir. Rus Hükümeti kısa sürede bu durumun farkına varıp, Tatarların Kazaklar

34 Ruslar, Kazaklara "Kırgız" veya "Kırgız-Kazak" tabirini, Kırgızlar da "Kara Kırgız" tabirini kullandılar. Bu nedenle 20. yüzyılın başlarına kadar Kazaklar tarih kitaplarında çoğunlukla Kırgız adıyla anılmıştır. Yazarılarımız da bu geleneğe uyarak eserinde Kazakları Kırgız adıyla anmaktadır. Biz kitaptaki Kırgız kelimelerini Kazak olarak değiştirdik.

35 İsmail Gaspıralı'nın 10 Nisan 1883'ten 1914 yılında ölümüne kadar yayımladığı bu gazete, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" serlevhası ile uzun yıllar Türk dünyasının en çok okunan yayın organı olmuş, özellikle Rusya Türkleri arasında milli ve kültürel canlanmaya ışık tutmuştur. Bkz. N. Devlet, İsmail Bey Gaspıralı, Ank. 1988; M. Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey, Ank. 1987.

ile ilişkilerini keserek oralara Hristiyanlar yerleştirdi. Rusya, Kazak Urus denilen Tok Hristiyanları geniş Kazakların arazisine yayarak, özel misyonerler ve papazlar da atayarak Rusifikasyon (Ruslaştırma) düşüncesini yaymaya gayret etmekte ise de çalışmalar hep boşa çıkmaktadır. Hükümetin yerleştirdiği Hristiyanlar, Kazakları Hristiyanlığa çekecekleri yerde tersine kendileri Kazaklaşıyorlar. Öyle ki, öz dillerini “kaybetmişler” diyecek derecede kendi aralarında Kazakça konuşurlar. Ruhani ayin ve dinî işler konusunda ise, yılda ancak iki günlerini yüzeysel bir şekilde tanzim etmeden başka hiçbir Hristiyanlık ayini yapmazlar. Et yenmesi haram olan günlerde, mezheplerince diğer günlerde bile yenmesi haram olan beygir etini yiyerek keyfederler. Hükümet bu durumdan endişelenip onların arkasından misyonerler göndermekte ise de öğüt dinleyip uslanacakları kuşkuludur. Hükümet bunun üzerine tekrar misyoner cemiyetleri tarafından bu konuda özel tedbirleri müzakere etmek için karar almıştır.

Kazakların Yaşayışı

Kazaklar göçebe olduklarından diğer göçebe halklar gibi süt, et ve yoğurt gibi şeylerle geçinirler. Fakat fazla olarak beygir eti ve sütü yani kımız ile de gıdalanırlar. Misafirperverlik konusunda ise onların benzeri bir diğer millet yoktur sanırım. Yaz günlerinde tanımadıkları birisi bile gelse bir koyun keserler. Koyun, kestikleri hayvanın en küçüğü olup, muhterem kişilerden biri geldiğinde sığır, at bile keserler. Sözüün kısıtı, misafirine göre hayvan keserler. Kış erzakı için en fakiri iki, zenginleri de otuz at kadar keserler.

Kazaklar ata binmekte tabi bir yeteneğe sahip olup, süvarilikleriyle diğer insanlardan üstün olduklarından dolayı özgünler. Hatta Ruslar, yirmi yıl önce Kazak bahadırlardan Sari ve Sadık Hanların General Kaufman ve benzeri savaşçılara karşı at üzerinde yapmış oldukları hareketleri hâlâ hatırlarından çıkaramıyorlar. Öyle ki, bunun için geleceklerinden endişe duyuyorlar. Sadık Han, Cengiz Han Soyundan olup, henüz hayatta ve tahminen 60 yaşındadır.

RUSYA'DA İSLAM'A YÖNELİK BASKILAR

İslamiyet Aleyhinde Yayınlar

II. Katerina döneminden 19. yüzyılın yarısına kadar, gerek imparatorlar gerekse hükümet adamları tarafından Tatarlara yönelik şikâyet edilecek bir tutum sergilenmemiştir. Avrupa'da İslamiyet aleyhinde düşmanca birçok kitap yayımlanmakta iken Rusya'da böyle faaliyetler görülmemiştir. (Kötü niyet ile Kur'an-ı Kerim tercüme edilip yayınlanmış, Hristiyan âlimleri Kur'an-ı Kerim'e özel "konkordansiya" tatbikatlar telif etmişlerdir. Bible/Eski Ahid ve Yeni Ahid'leri Müslümanların dillerine tercüme ederek Müslümanlar arasında bedava dağıtmışlarsa da o zamanlarda Rusya'da böyle bir bozuk niyet sahipleri yoktu. ÇY)

Fakat 1846'da Rusya'da da Misyoner Guri Cemaatleri kurulmuş, onlar da mesleklerine uygun kitaplarla uğraşmışlardır. 1870'e kadar matbu bir risaleye rastlanamamış olsa da nadiren olmuştur. II. Aleksandır zamanından (1855-1881) itibaren bir taraftan misyonerlerin çoğalması diğer taraftan iç siyasetin Slavcılık³⁶ taraftarlarının güç kazanması, Müslümanlar arasında birçok huzursuzluklara yol açmıştır.

36 II. Aleksandır zamanında Rus düşünce ve siyaset hayatında en önemli rol oynayan akımlardan biri "Panslavizm" idi. Bu görüş, başlangıçta felsefi ve edebi bir akım iken sonraları Çek ve Güney Slavları arasında Avusturya-Alman hâkimiyetine karşı siyasi bir boyut kazanarak Rusya'da da taraftar buldu. Çomyakov, Kriyevski, Katkov ve Danilevski gibi düşünürler tarafından daha sonraları "Rusya'nın yönetiminde bütün Slavları bir devlet altında birleştirmek" ütopyası ile bir ideoloji hâline getirildi. Danilevski, Avrupa ve Rusya adlı eserinde bu akımın esas prensiplerini ortaya koydu. Panslavizm, Rusların Türkleri Avrupa'dan kovarak-İstanbul başşehir olmak üzere bir Slav devleti kurmayı amaçlıyordu. II. Aleksandır başlangıçta bu akıma soğuk baktıysa da sonradan bunu devlet ve millet siyaseti olarak kabul ettiler. (Bkz. A. N. Kurat, Rusya Tarihi, s.343-344).

1871-1886 yılları arasında Rusya'da İslamiyet aleyhinde yayımlanan risalelerden 54 tanesini gördüm. Bazılarının adlarını ve yazarlarını açıklıyorum:

1. Yanem Maluf, Kırışın Tatarların İstatistikleri 1866; Kırışın Tatarlarla Müslümanların Nüfusu, 1872.
2. Vinogradof,³⁷ Muhammedi Tatarlar ile Tartışma Usulü 1873.
3. Alexander Filimonof,³⁸ Müslümanlara Karşı Ahd-i Cedid'in Tahrif Edilmediğinin İspatı, 1852, 1874.
4. Kativosky, Kur'an'ın Ortaya Çıkışı ve Ruhı 1854, 1875.
5. Fartonatof, Müslümanları Hristiyanlığa Davet İçin Kur'an'dan Uygun Ayetler, 1844, 1875.
6. Muhammed (s.a.s.)'in Hristiyanlıktan Aldıkları, (Bu kitap İngilizce'den tercüme edilmiş olup, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Hristiyanlıktan almış olduğu iddia edilen fiillerini anlatmaktadır.)
7. Cihad Hakkında Müslümanların Talimatı.
8. Hac ve Mekke Seferinin Din ve Siyasete Tesiri: Bu risale de Müslümanları olabildiğince Hacdan alkoymak için tedbirlerin gereğini açıklamıştır.

Bunlar gibi iftiralar içeren birçok kitap, misyoner cemiyetleri tarafından yazılıp bastırılarak Müslümanlar arasında dağıtılmıştır. Birçoğu da basılmasına rağmen şimdilik bir huzursuzluk olmasın diye saklı tutulmaktadır; ileriki bir zamanda dağıtılacağı kuşkusuzdur. Bunlardan başka günlük, haftalık ve aylık dergiler de eksik değildir. Bütün bunlar savunmasız Müslümanlar için gerçekten musibettir. Bunlara cevaben İslam ulemasından bir kere bile olsun bir uygun reddiye yazılmamıştır. Rusya'da böyle bir reddiye yayımlamak imkânsızsa da hürriyet olan ülkelerde basılıp yayılabilir. Seleflerimizin kendi zamanlarında Hariciye, Mürchie, Müşebbihe, Cebriye, Kaderiye gibi birtakım dalalet fırkalarının reddi hakkında çok sayıda kitaplar yazıp, onların mezheplerini iptal ettikleri gibi biz de zamanımıza uygun Hristiyanlığı red konusunda kitaplar yazmalıyız. Mevlâna eş-Şeyh Rahmetullah Efendi Hazretlerinin,

37 Pavel Gavrilovich Vinogradov, (1854 – 1925) İngiliz-Rus tarihçi ve ortaçağ uzmanı.

38 Aleksandr Filimonov 1866–1948). Rus Kazağı olup Kuban Halk Cumhuriyeti (1917-1919) Ataman'ı idi.

Izharu'l-Hak³⁹ adlı kitabı bizim için yeterli bir rehberdir. Gerçeği açıklamakta herkes hürdür. Bu nedenle, söz konusu kitabı çocuklarımıza okutup ezberlettirsek İslam hakikatlerini gereği gibi öğrenmiş olan çocuklarımıza da savunma usulünü göstermiş oluruz. Bizim için Avrupa ve Rus gazetelerinde İslam'ı savunmak mümkün olmadığına göre Arap gazetelerinde yapmalıyız.

(Ne hacet, Selef-i Salihin/geçmiş salih kuşaklar sapık mezheplerle uğraşmak şöyle dursun, hâkimler/filozoflar ve din hâkimlerinin İslamiyet hakkında yazdıklarına delillerle mukabele için nefes tüketirlerdi. Bütün güçlerini İslam Dininin savunmasına sarf ederlerdi. Hatta Kelam kitaplarımız böyle yüce meseleleri içermekte iken, asrımız uleması yeni bilimlere başvurarak akidemizi şerh ve izahtan çekiniyorlar. Hâlbuki ulema, bu görev ile de yükümlüdür. Mademki kadim hikmeti Selef Kelam ilmi şerh etmiştir. Acaba yeni hikmet/felsefecilerden biri bilimsel olarak dinimizi redde kalkışmış olsa, Batı bilimlerine vukufiyeti olmayan ulemamız ne ile karşılık verebilirler. Büyük şükranı sayandır ki yeni bilimler Kur'an hakikatlerini açıklamaktadır. Hak her vakit hak ile kaimdir, Müslümanlar şükür etmeli. Eğer Kur'an, tahrif edilmiş İncil gibi olaydı o zaman Müslümanların hâli ne olurdu? Gariptir ki tehafütler⁴⁰ hükemayı / filozofları red veya hükema mesleğini/felsefeyi anlamak için yazdıkları hâlde, Avrupalılar şöyle dursun Doğu müstağribleri (Garblılaştımlar) dahi hükemadan sayılmışlardır. İbn Rüşd meselesi de bu vukufsuzluğun sahih olmayan sonucudur. Hak üstündür, ona üstün gelinemez, herkes hakikati beyanda hürdür. Hatta mektep ve medrese derslerimize dahi böyle kitaplar ilave etmekten başka, çocuklarımıza İslam hakikatleri öğretmekli, böylelerine müdafaa usulünü göstermeli. Bizim için Avrupa ve Rus gazetelerinde müdafaa mümkün olmazsa Arapça ve Türkçe gazetelerde müdafaa etmeli. ÇY)

39 Bu kitap Hindistanlı âlim Rahmetullah Delhi Efendi (ö. 1306/1888) tarafından ülkesinde faaliyet gösteren İngiliz misyonerlere karşı yazılmıştır. Eser, âlimin kendi dili olan Urduca dilinde kaleme alınmış kısa bir süre sonra da Farsçaya ve Arapçaya çevrilmiştir. Daha sonra Osmanlı âlimlerinden Ömer Fehmi Efendi (ö.1316/1898) ve Nüzhet Efendi (ö.1304/1886) tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul'da 1880'de yayımlanmıştır. Bu eser, önemine binaen Fransızcaya da aktarılıp 1880'de iki cilt olarak Pariste basılmıştır. Eserin Türkçe son baskısı 1972'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu kitap; Giriş, Tahrif, Nesh, Teslis, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Risaleti bölümlerinden oluşmaktadır. (Bkz. Delhili Rahmetullah Efendi. Izharu'l-Hak, ter. Ö. Fehmi Efendi. N. Efendi, İst. 1972; Prof. Dr. M. Aydın. Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989. s.86-89).

40 Gazali, İbn Rüşd ve diğerlerinin yazdıkları Tehafüt adlı eserler.

Birtakım misyonerler, Mısır'da yayımlanan “en-Nil” gazetesinin 1311/1893-4 tarih ve 400 sayılı ve 1312/1894-5 tarih ve 426 sayılı nüshalarında Hristiyanlık hakkında az bir şey gördüklerinde çok sayıda yazılar yazıp “İslam uleması Hristiyanlık aleyhinde makaleler yazıyor” diye dinimize ve ulemamıza iftira ediyorlar. (Bayazıdof imzasıyla Nevfel yazmıştı) Misyonerler, “Buna nasıl katlanılır!” diyerek Amerika'da yayımlanan Kevkeb-i Amerika (Star of America?) gazetesinin 106. sayısında sütunlar dolusu (Kazan uleması adına bir takım) saçmalıklar içeren bir makale yazıldı. Makalenin içeriği, olduğu gibi bu fakirin söz konusu gazetesinin 92-93. sayılarında, “Rusya'da Müslümanların Ahvalı” adıyla yazmış olduğu makalede reddedilmişti. Bizim ne Tataristan'da ne Afganistan'da ne de Hindistan'da, Türkistan'da bunlara karşılık bir İslam cemiyetimiz olmadığı gibi ulema veya edebiyatçılarımızdan hiç kimse bu meseleye önem vermediğinden istifade ederek misyonerler yıldan yıla saldırılarını artırmaktalar. Son zamanlarda siyasi mahfillerde dahi misyonerlik fikri yayılmaktadır. Bu durumda, Mısır'da yayımlanan “Şahadatü'l-Hak” ve benzeri Arapça gazeteler de hep İslamiyet aleyhinde olup, genellikle içerikleri yalanlardan ibarettir. ÇY) Onlar, bu tutumu görünce de, güya, “İslam ulemasını susturduk” gibi bozuk bir zan ile tutucu tecavüzlerini günümüzde de kat kat artırmaya başlamışlardır. Bu nedenle, böyle bir konuda susmamalıyız.

İslamiyete Resmî Müdahale

Ruslar, Müslümanları Hristiyan yapacağız diye ne kadar çalışırsa çalışsın, mademki İslam ilim ve irfanla kaimdir, bir gün gelecek eğitimin ilerlemesi sayesinde Ruslar da bugün aşağıladıkları Müslümanlığı kabul edeceklerdir. Ne hacet, Rusların Müslümanlığı kabul etmediği kuşkulu olmalarındandır. Rus tarihinin o yönünü okumak yeterlidir.

1 – Medreselerin Ministarstvo Narodne Prosvjete/Milli Maarif Nezareti'ne Bağlanması Meselesi

Bunun ilk uygulaması, her şeyden önce, bütün medreselerin Maarif Nezareti'nin (Eğitim Bakanlığı) idaresi altına alınmasıdır. Söz konusu müdahalenin icrası hakkında karşı görüşler çoğaldıysa da sonunda Senato Meclisi'nde görüşülerek uygulamaya konulmuş ve 1864'te de bu konuda İmparator fermanı çıkmıştır. Fakat siyasetçiler, Tatarların içinde nüfuzlu ulema bulunduğu için iç ihtilâlden kaçınarak adı geçen fermanı biraz saklı tutmayı uygun görmüşler, ancak Müslümanların az bulunduğu yerlerde yürürlüğe koymakla yetinmişlerdir.

Müslümanların nispeten azınlıkta buldukları yerlerden biri de Viatka vilayetidir. Burada vilayet meclisi, bir çeşit ustalıkla, medreseleri Maarif Nezareti'nin idaresine verileceğini açıkça söylemeden önce, Müslüman çocuklarına medreselerin özel bir odasında Rusça okutma teklifini tartışmıştır. Ertesi günü Rusça okutma maddesi, üyelerden Mir Seyyid bin Yakup Yunusof vasıtasıyla Bölge Meclisi'ne bildirilmiştir. Bu mecliste bulunanların hepsi teklifi kabul etmişlerse de Gobirinski'den Ahund İbrahimof Hazretleri “şeriatımız buna izin vermiyor” diyerek karşı çıkmıştır. Bunun üzerine meclis 10 Mart 1868'de 1540 sayılı resmî evrak ile “söz konusu meselenin İslamiyetçe tecviz olup olunmadığı”nı Mahkeme-i Şer'îye'den sormuştur. Mahkeme-i Şer'îye ise “Rusça okumanın caiz olmadığına dair açık bir fetva bulamadığından” adı geçen Ahund İbrahimof Hazretlerine bu mesele için özel bir fetva yazmasını emretmiştir. Ahund hazretleri bu durumu görünce “cevazının olmadığına dair kendisinden bir söz çıkmayıp ancak (halkın cehaletiyle ÇY) ilim talebelerinin zamanları müsait olmadığından Şer'i ilimlerden habersiz kalacaklarından dolayı” karşı çıktığını söylemiştir.

Mesele gittikçe kamuoyuna mal olmaya başlamıştır. Bunun üzerine, (24 Nisan'da) vilayet valisi, Mahkeme-i Şer'îye'ye özel bir mektup göndererek müftü hazretlerinin Müslümanlara nasihat etmesini rica etti. Müftü bu isteğe karşı nazik retten başka bir tavır gösteremeyince, Orenburg valisi tarafından 7 Ağustos'ta Mahkeme-i Şer'îye'ye, görünüşte nasihat edici, gerçekte ise tehditkâr bir mektup gönderildi. Yukarıda geçtiği üzere, Mahkeme-i Şer'îye yöneticileri içinde siyasetçi ve gayretli kişiler olmadığından, kendileriyle resmîyette eşit durumda olan birtakım kimselerin tehdidinden korktular. Bu durum karşısında Mahkeme-i Şer'îye, medreselerin kendi idaresinde olduğu, medreseler hakkında İmparator tarafından çıkarılacak her emrin İçişleri Bakanlığı'nca bu mahkemeye göndermesini ve bu emirlerin Mahkeme-i Şer'îye tarafından medreselere ulaştırılmasının daha doğru olacağı keyfiyetini İmparatora açıklayarak, valileri susturacağı yerde, kendi yakasını kurtarmak için, bütün İslam medreselerini Maarif Nezaretine zimnen terk etmiş oldu. Bu pasif durum karşısında adı geçen vali, 12 Eylül'de tekrar tehdit edici ve emredici bir mektup gönderdi. Mahkeme-i Şer'îye bu son mektuba cevabı bir ay sonra verdi. Fakat buna niçin cevap yazıldığını ve cevap mektubunun gönderilmesi için niçin bir ay beklendiğini kimse bilmemektedir.

İşte iş bu noktaya gelince ulema ve halk arasında dedikodular çoğalarak, kabul ve red arasında farklı görüşler ortaya çıktı. Hükümetin görüşünü

doğru bulanlar hükümet tarafından ödüllendirilirken, reddedenler tutuklanıp sorgulamaya alındı. Bu arada Mahkeme-i Şer'îye de vilayet mahkemeleri ile fikir alışverişinde bulunmaya başladı. O sırada Sarapol Uyazni Uçilişçe Mahkemesi(?) tarafından 7 Aralık 1868'de müftü adına özel bir evrak gönderildi. Bu evrakta, 14 Temmuz 1864'te "Tatarları olabildiğince Ruslaştırmaya gayret edin" emri verildiği açıklanmıştı. Bundan başka Yabancı Mezhepler İdaresi tarafından da gayriresmî şekilde tehditler geldiyse de müftü hazretleri yumuşak cevaplar vermişti. Açıklandığı gibi, vaktiyle Mahkeme-i Şer'îye'ye gönderilen resmî ve gayriresmî evrakların bugün tamamı vardır.

Rusların Müslümanların çocuklarına Rusça okutmak için hazırladıkları teklifte gösterdikleri başlıca gerekçe, "Müslümanlar imparatorluk hanedanının adlarını bilmiyor ve müezzinler onlar için dua etmiyorlar" demekten ibarettir. Bu sebep, 1890'da Han Ordası şehri idarecisi tarafından müftü hazretlerine dahi gösterilmişti.

Mahkeme-i Şer'îye, vilayet mahkemeleri ile evrak gönderme ve alma esnasında "kendisinin bütün medreseleri idare etme haklarından vazgeçtiği" şeklinde bir cevap vermiş olduğundan bugün Müslümanların bütün medreseleri Maarif Nezareti'nin idaresinde kalmıştır. Ama halk, medreselerin kimin idaresinde olduğunu bilmeyip yalnız müderrisler tarafından yönetildiğini sanmaktadır.

Anlaşıldığına göre, Maarif Nezareti'nin amacı, Müslümanların medreselerine usul-i cedid program koyarak orada Rus dilini öğretmektir. Fakat Müslümanlar,

"Rus bizim babamızın büyük oğlu (abimiz) değildir. Dolayısıyla, onların müdahalesinde bir hile ve desise vardır. Özellikle Ruslaştırma kelimesi de çevreden kulağımıza gelmektedir"

diyerek birçok delil ortaya koymaktadırlar. Akıllı insanlardan bazıları medreselerin tamamen Maarif Nezareti'ne bağlanmasının büyük bir tehlike olduğunu görerek şu çözüm önerisini yapmaktadırlar:

Medreselerin geleceğini güvence altına almak için onlar Mahkeme-i Şer'îye idaresinde kalmalı ve usul-i cedid (yeni usul) programı uygulanmalı. Bu, halkın itaatini sağladığı gibi ilerlemenin de gereğidir. Böyle bir çözüm her iki tarafın güvenliğini sağlayıp daha da iyileştirir. Hatta resmen Maarif Nezareti'nin, şeklen Mahkeme-i Şer'îye idaresinde olmalıdır.

Aciz zannımca da, medreselerin bir yere bağlı olmadan kalması caiz değildir. Maarif memurları Doğu dillerini bilmedikleri gibi, misyoner cemiyetleri

ile ilişki içinde olduklarından medreseler bu kuruma bağlanamaz. Öte yandan, medreselerde okunan ilimlerin hepsi İslam şeriatına ait bulunduğundan Mahkeme-i Şer'ie idaresine verilmesi pek uygun olur. Bu kurumun içinde medreseleri hakkıyla idare edecek bir şube kurulmalıdır. Medreseler birçok sınıflara bölünerek Müslümanca okuma-yazma eğitimini tamamlayan çocuklara tedrici olarak Rusça da öğretilmelidir. Bitirme imtihanlarını tamamlayan molla, Mahkeme-i Şer'ie aracılığıyla hem Maarif Nezareti'ne hem de Dahiliye Nezareti'ne arz edilir. Böyle bir usul ortaya konduğu takdirde, iki tarafın da isteğinin yerine gelmiş olacağı kuşkusuzdur. Fakat her vilayette medreselere insaf sahibi, ihtiyatlı bir müfettiş atanarak eksiklerini tamamlamak gerektiği gibi, Maarif Nezareti tarafından da para yardımı yapılması lazımdır.

2. İmamlara Rusça Okutma Meselesi:

Ulemaya Rusça okumaları teklif edilmiştir. Bu, Müslümanlarca asla tecviz olunamaz. İmamlar ancak mukteda bih/kendisine uyulan ve müderris olup, siyasi durumlara karışmazlar. Dolayısıyla Rusça bilmelerini gerektiren bir durum yoktur. Onlara yılda bir defa Mahkeme-i Şer'ie tarafından metruke defterleri verilmesi ve bazı ilanların Rusça olması konusuna gelince, adı geçen defterler Tatarca yayımlanabilecekleri gibi, ilanların da Mahkeme-i Şer'ie'de bulunan tercüman ve kâtipler tarafından Tatarcaya tercüme edilerek yayımlanması mümkün olduğundan dolayı bunlar da imamların Rusça okumakla yükümlü olmaları için tam bir sebep olamaz. Bu konuda hükümetin düşüncesinin ancak bilgisiz âlimlerin görüşlerine dayandığı, Müslümanlar ve insafli halk tarafından apaçık bilinmektedir.

Eski zamanlardan beri ulemamız ders okutmada istikrarlı, takvalı, şeriat kurallarına ve sünnet-i seniye uyan kişiler olduklarından halk içinde nüfuzları vardı, hatta halk ulemanın görüşlerini ve sözlerini aynı Peygamberimiz (s.a.s.)'in hadisleri gibi kabul ederdi. Fakat Rusça okuma mecburiyeti ortaya konduktan sonra Rusçadan imtihan olunarak atanan imamlar, şer'i ilimler ve dinî nasihat ile ilgilenmeleri bir tarafta dursun, kendi dillerini bile terk etmek derecesine gelmişlerdir. Maazallah böyle imamlar altı yıl içinde bu kadar çoğaldılar; bundan yirmi otuz sene sonra nasıl olacak? Öyle imamların halka tesir etmeyeceği açıktır. Bu durumda cahil halka kim nasihat eder? Ve evladımızı kim okutur? Gerçekten burası üzülecek durumdur. Fakat muhtemelen ileride Rusçada ve şer'i ilimlerde iyi yetişmiş bazı insanlar ortaya çıkacaktır. Çıkar, amma eski ulemanın nüfuzunun onlarda bulunacağı kuşkuludur. Sözün kısası, bu durum böyle devam ederse muhakkak Ruslar amaçlarına ulaşacaklardır.

3. İslami Kitaplara Sansür ve Yasak Uygulaması:

Rusya, topraklarında basılmasına izin verilmeyen İslami kitapların ve risalelerin medreselerde okutulmasını yasaklanmıştır. Bu madde, zahiren sansür kurumunun tecavüzleri gibi görünüyorsa da, 1893'te Tatarların bu konuda yapmış oldukları resmî ve resmî olmayan incelemelerden, gerçekte, bunun hükümet müdahalesi olduğu anlaşılmıştır. Zaten sansürcü de hükümet adamlarından biridir.

Rusya'da basılması tamamen yasak olan kitaplar şimdilik Akaid-i Nesefi Şerhi⁴¹ ve Fıkhu'l-Ekber'den⁴² ibarettir. Ancak sansürcünün elinde tahrif olan kitaplar pek çoktur. Bunlardan birkaçını sayabiliriz:

- ✓ Hadisten Mişkätü'l Mesabih⁴³
- ✓ Ahlaktan Aynu'l-İlm ve Buharizâde⁴⁴
- ✓ Fıkıhtan Muhtasarü'l-Vikaye⁴⁵
- ✓ Kur'an sûreleri ile ayetlerinden bazıları.

41 Ebu Hafs Necmeddu Ömer b. Muhammed Nesefi (ö.537/1142)'nin Metnu'l-Akaid veya Akaidü'n-Nesefiye adıyla yazdığı küçük risale İslam dünyasında çok meşhur olmuş ve çeşitli şerhleri yapılmıştır. Bunların en çok bilineni Sadettin Taftazani'nin (ö.797/1395) Şerhu'l-Akaid'idir. Kazan'lı âlim Şehabeddin Mercani (ö. 1306/1889) de Şerhu'l-Akaidün-Nesefiye adlı bir eser yazmıştır. (bkz. Taftazani, Şerhu'l-Akaid, haz. S. Uludağ, İst. 1982, s.60-61). Üzerinde çalıştığımız risalede maalesef yasaklanan şerhin hangisi olduğu hakkında bir açıklama yoktur.

42 İmam Azam Ebu Hanife (ö. 150/767) tarafından yazılan ilk akaid risalelerindedir.

43 Bu eser, Hatib et-Tebrizi'nin (ö. 730/1336) Peygamberimiz (s.a.s.)'in hadislerinden seçerek belli gruplara ayırıp halkın günlük hayatındaki meselelerinin çözümünde başvurmasını amaçladığı bir kitaptır. Eser, el-Begavi'nin (516/1122) Mesabihu's-Sünne'sini tamamlayıcısı durumundadır. Mişkätü'l-Mesabih, İslam dünyasında çok okunan kitaplardandır. Rusya'da taşbaskısı 1888-9'da Petersburg'ta, 1909'da Kazan'da yapılmıştır. (bkz. İ.L. Çakan, Hadis Edebiyatı, İst., 1985, s.100; Kettani, Hadis Literatürü, trc. Y. Özbek, İst. 1994, s.381).

44 Bu iki eser hakkında bilgi bulamadık.

45 Fergana bölgesi Merginan şehri Hanefi fıkıh âlimlerinden Burhaneddin Merginani (ö.593/1197), İslam dünyasında çok meşhur olan Hidaye adlı eseri yazmıştır. Bu kitaba şerhler yazılmıştır. Bunlardan en çok bilinenlerinden birisi Tacü's-Şeria'nın (8/14 y.yıl) Vikaye'sidir. Bu âlimin oğlu Sadru's-Şeria (744-1347) Şerhu'l-Vikaye adıyla Vikaye'ye bir şerh yazdı. Bu kitap Türkistan uleması arasında Muhtasar adıyla meşhur oldu. Muhtasar'ın 1895'te Petersburg'ta Türkçe tercümesi basıldı (bkz. Muhtasar, yay. haz., R. Zahid, A. Dehkan, Taşkent, 1993, s.4-5).

Sözgelimi, sansürcü, Kâfirün sûresi gibi bu sûreyi tamamen kaldırmak, hatta Türkçe Üstüvâni⁴⁶ adlı kitaptan şahadet kelimelerinin tamamını çıkarmak istemişti. Sansürcünün bu muameleleri bütün Tataristan'ı sarsmış, çocuklara varıncaya kadar halk etkilenmişti. Bundan dolayı halktan bir kısmı göçmüşler ve birçokları da onların arkasından göçmeye hazır duruma gelmişlerdi. O zamanlarda halk ve aydınlar arasında dedikodu ve telaş o dereceye varmıştı ki sabah akşam konu-komşu birbirleri ile konuşmaların ve selamdan sonra 'Kardeşim ne hâldesiniz? Kitaplarımız ve Müslüman kardeşlerimiz hakkında ne haber var? Hiç bir haber işittiniz mi?' diye haber sorarlardı. Bütün vilayet ve bölgelerde Müslümanlar, kazanç ve kârlarını bırakıp gece-gündüz resmî kapılara dilekçeler sunmakla uğraşıyorlardı. Bu durum üç ay devam etti. Nihayet bazı akıllı kişiler, Petersburg'a Tatar temsilciler gönderip dinî kitapların tahrifinden Müslümanların razı ve hoşnut olmadıklarını hükümete arz ettilerse de hiç bir yararı görülmedi. En son olarak 15 Mayıs 1894'te Kazan, Orenburg ve diğer beldelerden 18 murahhas vekil Petersburg'ta toplanıp İçişleri Bakanına dilekçe sunarak dinî kitapların aslının korunmasını istirham etmişlerdir. İçişleri Bakanı Domof, murahhas vekilleri tam bir nezaketle huzuruna kabul ederek Tatarların telaş sebeplerini sordu. Bunun üzerine Muhammed Han Aliye hazretleri, Müslümanların durumunu olduğu gibi arz etti. Domof cenapları da pek dikkatle dinledikten sonra murahhaslara hitaben "... Siz mümkün olduğu kadar Tatarları sakinleştirmeye gayret edin, onlar göç etmesinler. Göçün sonu tehlikelidir, perişan olurlar. Ben sizin isteğinizin yerine getirilmesine yardım ederim ve sizi de memnun ederim. Siz dilekçelerinizi veriniz! Ben size cevabını valiler yoluyla bildiririm" diyerek murahhasların her biriyle vedalaştıktan sonra onları ülkelerine göndermişti.

Sansürden dolayı Müslümanlar içinde müthiş bir heyecan ve hareket duyulmaya başladığından, devlet adamları da artık "bu işten şimdilik vazgeçmeli, daha sırası değilmiş" demeye başladılar. Bu nedenle ortalık şimdilik sakinleştirilmişse de ileride bu kötü muamelenin bir daha ortaya çıkmasından korkulur. Bir sam rüzgârı gibi geldi geçti, Cenab-ı Hak bir daha göstermesin.

46 Osmanlı âlimlerinden Üstüvâni Mehmed Efendi (ö.1668), XVII. y.yılda selevi bir anlayış sergileyen Kadızade Mehmed Efendi'nin (ö. 1635) takipçilerindendir. Fikirlerini içeren Risalesi Türk dünyasında okunmuştur. Bu risalenin bir baskısı da Üstüvâni Kitabı adıyla 1829'da Kazan'da yapılmıştır. (H.G. Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, 1988, III. baskı, s.128-130.)

TATARLARIN ŞİMDİKİ DURUMU

Tatarlar; ticaret, sanat ve tarım yönlerinden Ruslarla karşılaştırıldığında onlardan aşağı durumdadırlar. Ancak ticaret konusunda Ruslara arkadaşlık edebiliyorlar. Tatarlardan cam, petrol, bez, sabun ve benzeri ufak fabrika sahipleri olanlar da vardır. Onlar birçok güzel sanatlar dallarında genel ve özel sergilerde madalya almış, Paris ve Amerika sergilerinde önemli yerler işgal etmişlerdir. Bugün Petersburg, Moskova ve diğer yerlerde lokanta ve büyük otel sahipleri hep Tatarlar olduğu gibi, Petersburg'ta bulunan knez, graf ve knotların temiz mahalleri de hep Tatarların tasarrufu altındadır. Sibiry'a da birçok ticaret dalları onlara serbesttir. Tatarların dinî bağlılıkları tam olduğu gibi ticaret ve diğer dünya işlerinde de dayanışmaları eksik değildir. Tatarlardan terzi, kunduracı, kalpakçı, dülger, tamirci, bakırcı ve diğer hüner sahipleri çoktur. Fakat şimdiye kadar, dinî ilimlerde derinleşmiş, ilmi ile amil Tatar âlim, okutulmakta olan hikmet, matematik ve siyaset ilimlerine önem vermemişlerdir. Tahsil etmekte olduğumuz ilim, sırf Arapça ve dinî ilimlerden ibaret idi. Fakat şu son yıllarda (ÇY) bu son feci olaylardan sonra bazı akıllı kişiler, ilimlerin ve fenlerin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi ve çocuklarından siyasetçiler yetiştirilmesi kararına vardılar. (Bazıları da özel muallimler/öğretmenler birkaç sınıflı mektep ve medreseler açmaya ciddi teşvik ederek ve birçoğu da şu yüce emre uyararak;

“İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dinî iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.” Tevbe 9:122 ÇY)

çocuklarını ve yakınlarını, kimi zaman da köy yetimlerini, ilimler, fen bilimleri, marif ve siyaset öğrenmeleri için Türkistan ve Arabistan'a göndermektedirler. Çalışma ve gayretin bir semeresi olarak şu son yıllarda kısmi başarı görülmektedir.

Fakat medreselerimizin Maarif Nezareti'nin idaresinde olduğunu tamamen hatırdan çıkarmayalım. Zira 18 Eylül 1870'de 22 numaralı resmî evrak ile yeni mektep ve medrese açmak Rusça okumak şartına bağlanmış, 26 Mart 1870'de nizama uygun olmayan mektep ve medreselerin geçersiz sayılması müftü hazretlerine bildirilmiştir.

Hükümetin bu gibi uygulamaları sırasında vilayetler ve bazı nahiyelerde memurlar tarafından medreselere birçok vahşi saldırılar olmuştur. Kısaca, Kazan'ın nahiyelerinde Münkir (?) olayı, 1884'te Samara'da Solay (?) olayı ve 1893'te Çistay olayları ancak yamyamlardan sadır olacak niteliktedir. Müslümanlar tarafından en küçük bir şey yapıldığında hemen "yırtıcılık" adı takılarak sütunlar dolusu bozuk fikirler yazmaya kalkışanlar, bize yapılan bu olaylara ne diyecekler? Gerçekten bu soruya cevap olarak, ancak aralarında meşhur ve darbı mesel hükmünde olan "Cani, Müslüman olmak şartıyla cinayet cezaı muciptir" sözünü tekrar ederler.

Ruslar, Tatarları ne kadar Ruslaştırmaya gayret ederse o oranda düşmanlıklar artmaktadır. Tatarların içinde Rusya üniversitelerinde öğrenimini tamamlamış kimseler, hatta Harp Okulu Zadegan Kısmı'ndan mezun olan birçok kişiler varsa da memuriyet derecesinde yükselmeleri çok sınırlıdır. Şöyle ki, üniversiteden çıkmış bir Müslüman memurun rütbesi ancak sorgu hâkimi, daha da yükselirse savcı vekili olabilirler. Askeriyede ise albaylıktan yukarı asla terfi edemez; nadiren Müslüman generaller bulunmakta ise de onların yükselmesi birçok sebeplere bağlıdır. Sözgelimi, General Sadık, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslara bu kadar sadakat göstermiş, bir hanzâde/hansoylu olmasına rağmen elli beş yaşında, o da emekliye ayrılmak şartıyla, ancak general olabilmiştir. Lehistanlıların (Polonyalıların) generalliği ise evlenmemek şartıyladır. Sözün kısası bu şekilde üç dört general bulunmaktadır. Açıkladığımız bu adalet (!) yalnız Tatarlar için olmayıp, Ortodoks olmayanların hepsini kapsar. Kısaca Finlandiyalılar, Lehliler, Yahudiler ve Raskolların⁴⁷ tamamı adaletli Rusya idaresi altında ezilmektedirler. (!)

47 Dinî ayrılık taraftarı demektir. 18. yüzyılın ortalarında Novgorod patriği Nikon (1652-1666), dinî kitaplarda müstensihler tarafından zaman içerisinde hatalar yapıldığını ve bunların düzeltilmesi gerektiğini söyledi ve bunu da İmparatora kabul ettirdi. Bu düzeltmeleri kabul etmeyenler Raskol olarak adlandırıldı ve Ortodoks cemaatin dışına atıldılar (bkz. A.N. Kurat, a.g.e., s.22 1-222).

“Hükümetin bütün Tatarları abrosit edeceği, yani tehzib-i ahlak, daha doğrusu, Hristiyan medeniyetini okutup, bir adım sonrasında ise büsbütün Hristiyanlaştırmak düşüncesinde olduğu”

halkın ağızında bazen dolaşmakta ise de bundan bir sonuç çıkmaz. Rusya’da, genelde, maarif henüz yeterince yaygınlaşmamışken bilhassa Tatarları maarife yöneltmenin sebebi nedir? Bir de, çoğunlukla 1000 haneden çok Rus köylerinde çocukları okutacak bir okulları olamadığı hâlde, 20-30 hanedan ibaret bulunan Tatar köylerinin mektep veya medresesinin özel bir odasında Rusça okunması niçin gerekiyor? Tatarların bu gibi durumları aralarında tartışıp değerlendirmeleri gerekir. Lehistan Tatarları eski zamanlarda Müslüman iken, hep Rusça okumağa devam ettiklerinden bugün yalnız ağızlarındaki bir kelime-i tevhitten başka İslamiyetlerini ortaya koyar bir şey kalmamıştır. Eski dilleri olan Türkçeyi yani Tatarca’yı tamamen kaybetmişlerdir. Yeme, içme ve giyim-kuşam dahi hep alafranga olduğundan Kazan Tatarlarından başka kimseler onların Müslüman olduklarını bilmiyorlar. Maarifin lüzumu Tatarlarca da inkâr olunamaz, fakat İslam maarifi ile beraber olmadıkça yarar vermez. Bu sebeple İslam dünyasında her şeyden önce okunması gereken şey din ilimleridir. İlim tahsil etmek, çalışma ve gayretle meydana gelecek şeylerden olduğundan usul-i cedid ve usul-i kadimden hangisi olursa olsun çalışıp gayret edilmedikçe hiçbir şekilde fayda sağlamadığı herkesçe bilinmektedir. Zira usul-i cedidden muradımız da okumaya ve anladığını hıfz etmeye çalışmaktan ibarettir. Bundan otuz yıl önce Kazan ve Orenburg çevrelerinde hatta Sibirya’da usul-i kadim üzere okuyup yetişmiş birçok ulemamız vardı ki onlara karşı yalnız Müslümanlar değil Ruslar hatta devlet adamları bile huzurlarında edepli davranırlardı.

Bu durum aynen müşahede ettiğimiz şeylerden olduğundan hiç birimizin inkâra gücü yetmez. Rusya hükümeti de bunun farkına vardığından dolayı ulemanın ululuğunu yok etmek için Senato Meclisi’nin kararı ile Hristiyan medeniyetini okutma meselesini teklif etmiştir. İyi özelliklere sahip olmadıkça âlimlerden hiç bir yarar görülemez. Hatta zamanımızda ulema mesleğinde görülen birçok kimseler var ki dünyada onlardan daha rezil bir yaratık bulunamaz dersek haklıyız. Mahkeme-i Şer’iye idaresinde 5600 imam bulunduğu hâlde ancak kendi mahallesine nüfuzunu geçirebilmiş bir âlim bulabilirsek şükür ederiz. Hâlbuki, geçmiş ulemanın nüfuzu bütün vilayetlere kadar yayılırdı. Vaktiyle ulemadan bir emir çıktığında herkesçe kabul edilmemesi düşünülemezdi. Bu, o âlimlerin iyi ahlaklı, takva ehli ve geçekten emri bi’l-maruf ve nehyi ani’l-münker erbabı olduklarından dolayıdır. Bu nedenle gelecekte

milletimizin mutluluk medeniyetine ulaşmasının, yine ulemamızın durumunun iyileşmesi ile olacağını ümit ederiz. Fakat burada bir hadis-i şerifi hatırlatmak gerekir. Abdullah b. Amr b. el-As, Peygamberimiz (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

“Allah Tealâ, ilmi insanlardan birden çekip almak suretiyle değil âlimlerin ruhunu kabzetmek suretiyle kaldıracaktır. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca halk kendilerine cahil bir takım kimseleri başkan edinirler. Bunlara şundan bundan sorular sorulur, fetva istenir. Onlar da ilimleri olmadığından hem kendileri saparlar hem de halkı saptırırlar.”⁴⁸

Tirmizî, bu hadisin sahih ve hasen olduğunu söyler. Bu hadisin hükmü şimdilik Rusya Müslümanları arasında gerçekleşti. Ama, Cenab-ı Mevlâ fırsat ihsan ederse ulemanın ıslahı da mümkündür. Fakat bunun için “ – Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Yûsuf sûresi-87) ayet-i celilesini hatırdı tutarak çalışmalı ve gayret etmeliyiz. “Topluca Allah'ın ipine yapışın ayrılmayın.” (Âl-i İmrân – 103) kavli-i şerifleri gereğince sağlam ipe tutunmalı, kardeşler arası ayrılıktan kaçınmalı, birbirimizin kusurlarını ve eksikliklerini görmeme- li, bir diğeriyle layık ve mümkün olduğumuz derecede yardımlaşmalı, iyi huy ve ahlakla ahlaklanarak ittifak ve ittihad içinde çalışmalıyız. Tarihe bakılırsa görülür ki, her devletin yıkılışında, her milletin yok olmasında birinci sebep ihtilaf ve tefrikadır. İkinci sebep tefrika, üçüncü sebep yine tefrikadır. Rusların, Tatarlar üzerine tasallutuna sebep, Tatarların devamlı birbirlerine karşı gösterdikleri düşmanlık ve ulema arasında ortaya çıkan adavettir. Son olarak şunu söyleyelim ki Tatar gençleri için tedrici olarak Rusçayı öğrenmek faydalı ise de ulema için gereği yoktur.

48 Buharî, İlim, 24, İ'tisam, 7; Müslim, İlim, 13-14; Tirmizî, İlim, 5; İbn Mâce, Mukaddime. 8; Ebû Dâvud, Mukaddime, 26.

GELECEĞİN GÜVENCE ALTINA ALINMASI

Aciz düşünceme göre, Tatarların geleceğini güvence altına almak birçok şarta bağlıdır. Bunları da Mahkeme-i Şer'iyeye, ulema ve Tatarlarla ilgili şartlar olmak üzere üç grupta toplayabiliriz:

Mahkeme-i Şer'iyeye ile İlgili Şartlar

Her şeyden önce, Mahkeme-i Şer'iyeye'nin ıslah edilmesidir. O da aşağıdaki şekilde olmalıdır:

1. Kadı hazretlerinin aylığını 150 ruble yapmalı ki rüşvet ve açgözlükten kaçınsın.
2. Kadı seçimi zamanı yaklaştığında, büyük âlimler ve zenginler müftü hazretlerinden dindar bir kimseyi seçmesini rica etmelidir. Güvenilir bir zâta rastlandığı takdirde hizmetini üç yıla sınırlandırmayıp belki iki-üç dönem kalması için çalışılmalıdır.
3. Kadı hazretleri Mahkeme-i Şer'iyeye'nin haklarını ve namusunu korumak için "bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır" hikmeti gereğince hareket etmelidir.
4. Mahkeme-i Şer'iyeye'ye özgü yepyeni bir resmî gazete yayımlanarak, mahalle imamları 2, sade halk 3 rubleye abone yapılmalıdır. Bu uygulama, Mahkeme-i Şer'iyeye'ye çok gelir getirecek, bu paralarla da bütün Müslümanların yararına olan Mushaf-ı Şerifin basımı Mahkeme-i Şer'iyeye matbaasında yapılabilir. Her vilayette dinî bir dergi yayımlanmaktadır. Bu bakımdan, çıkarılacak yeni gazete-

nin içeriği, yalnız Mahkeme-i Şer'îye'ye ait resmî haberlerden ibaret olup, siyasete karışmadığı müddetçe hükümet buna engel olmadığı gibi memnun da olur. Özel emirler ve düzenlemeler (tanzimat) bu gazetede ilan olunur, dağıtıcıya da hacet kalmaz. Metruke defterleri de Mahkeme-i Şer'îye'nin matbaasında hazırlanır. Matbaa için ayrıca bir daire gerekmez. Zira matbaa ve tahrir heyeti için mescit tarafında bulunan yer yeterlidir. Bu sayede her yıl özel salnameler, istatistikler de yayımlanır.

5. Kadı hazretleri imamların istihkakları için bir sınır belirlemeli, buna uygun olmadığı takdirde de kimsenin hatırını saymadan haklarından mahrum kılmalıdır.
6. Büyük âlimler her yıl tatil günlerinde müftü hazretlerini ziyaret bahanesiyle gelip millî menfaatlere dair düşünceler arz etmelidirler.
7. Mahkeme-i Şer'îye, medreseleri idaresine almalı; ulemaya medrese tedrisinde uygulayacakları özel, doğru bir usul göstermeli; medreseleri teftiş etmeli ve sonunda imtihan yapmalıdır. Bütün bunlardan sonra, iyi molla yetiştiren medreseleri madalya ve ikram ile taltif etmelidir. Bir de doğru yoldan sapan ve şer'i sınırları çiğneyen imamları, ayıplayıp ve azarladıktan sonra ibret-i âlem için gazete ile ilan etmelidir. Eğer bunlar yapılırsa tam ıslahın ortaya çıkacağı şüphesizdir.
8. Mahkeme-i Şer'îye'nin gelirleri olabildiğince artırılmalı, harcamalardan artan paralar İslam menfaatlerine kullanılmalıdır. Sözelimi, mektep ve medreselerde ödül dağıtılarak Müslüman öğrenciler sevindirilmeli ve öğrenmeye teşvik edilmelidir.

Ulema ile ilgili Şartlar

1. Ulemamız birbirlerine olan düşmanlık ve nefsi arzularından vazgeçmelidir.
2. Halk arasında haysiyetlerini korumak için fiske ve fesattan kaçınmalıdır.
3. Hepsisi de cemaatlerine dünyevî ve uhrevî konularda yararlı ve kısa bilgiler vermeli, vaazlar yapılmalıdır. "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışın" diyerek bazen tehdid

bazen özendirici nasihatlerde bulunurlarsa az bir süre içinde ümmetin geleceği güvence altına alınabilir. Belki Hükümet de bu duruma izin verir, kim bilir belki yardım da verir. Fakat bizim yola geleceğimiz bir parça kuşkuludur.

Tatarlarla İlgili Şartlar

Tatarlar hâlâ bilgisizlik içindedirler. Hükümet tarafından polis veya jandarma-memurlarından biri gelirse “Acaba bu niçin geldi? Nasıl bir kâğıt getirdi? Sonu ne olacak?” diye hepsi birer şüpheye düşerler. Derken anlamadan dinlemeden büyük bir gürültü koparırlar, sonunu düşünmezler! Hâlbuki böyle durumlarda insafli, tedbirli bir memur rast gelirse bozgunculuğa meydan vermez amma neuzibillah, sarı renkli, kafası dumanlı, aslan yürekli memurlardan birine tesadüf ederlerse, Allahümmehfezna, Tatarlar için ihtilal çıkarmak hiçten değildir.

İç isyanlar gerçekten bir hükümet için savaştan daha zararlıdır ve büyük felaketlere yol açar. Öte yandan, isyandan millet de tamamen yok olmakla karşı karşıya kalıp hükümetten daha çok zarar görür. İsyan çıkaran kavimlere bakın! Çoğunlukla yok oldular. İşte Çin Müslümanları! İsyan çıkarmakla başlarına nice felaketler geldi. Müslümanların kanları sel gibi aktı. Sözün kısası, devlete isyan tehlikelidir. Bu nedenle olabildiğince isyandan sakınmalı. Geleceğimizin kurtuluş kapısını asayışte ve bu asayıştan faydalanarak elde edeceğimiz ilim ve maarifte aramalıyız.

KAZAN'DA BİR ADALET TECELLİSİ

Kazan'da yaşanmış garip bir olayı dostların ve düşmanların dikkatine sunuyoruz. Başlangıcı ne kadar can sıkıcı ise sonu da o derece sevindiricidir. Olayın aslı şudur:

Kazan'da, Hristiyanlaşmış ve yaşamakta olan bir adamın evine Müslüman babası misafir olur. Baba bir-iki gün kaldıktan sonra köyüne gideceği sırada oğlunun yalvarması üzerine yanında bulunan küçük çocuğunu birkaç gün daha abisinin yanında kalmak üzere bırakır gider. İhtiyar köyünde bir süre çocuğunu beklerse de gelmez. Arar bulamaz. Kısacası çocuk kaybolur ve aradan biraz müddet geçince de tabiatıyla, her şey gibi, bu çocuk da unutulur gider. Günün birinde ihtiyar yine Kazan'a gelir ve çocuğunun Duhovnai Siminariye yani Ruhanilik Okulu tarafından her nasılsa aşırılmış olduğunu duyup aramaya koyulur. Bir süre sonra okul çocukların teneffüsleri sırasında oğlunu görür. Çocuk hemen görür görmez babasının kucağına gitmeye can atar ve okuldan ayrılmak ister. İhtiyar baba da çocuğunun böyle bir tuzağa yakalandığını görüp onu kurtarmak isterse de Ruhani başkanların zulüm pençelerinden kurtaramaz. Sonunda polise başvurursa da iş yine zorlaşır. Çaresiz ihtiyar en nihayet Prakuror yani Hukuk Mahkemesi'ne başvurur. Davanın görülmesi sırasında okul müdürü çocuğun okula kendi isteğiyle geldiğini iddia eder. Buna karşı ihtiyar, o vakit çocuğun henüz 12 yaşında olup, bu yaştaki bir çocuğun temyiz gücüne sahip olmadığını ispat eder. Bu durumda mahkeme ihtiyara çocuğunu teslim eder. İhtiyar, polisle birlikte çocuğunu almak üzere okula gittiği sırada, yine çocukların arasından 9 yaşında bir Müslüman kız gelip kucağına atılır ve kendisini de kurtarması için yalvarır. İhtiyar da adaletten aldığı bu güce dayanarak bir eline kendi oğlunu ve diğer eline o

Müslüman kızı alarak okuldan çıkıp gider. Okul o kızı alıkoymaya bile kalkışamaz. İhtiyar, derhal Peçin pazarında toplanmış olan Müslümanlara durumu haber verip kızı da onlara emanet ederde tam bir mutlulukla köyüne gider. Bu gibi okulların öteden beri Müslüman çocuklarını çalmak gibi âdetlerinden ne kadar üzüntü duymak gerekirse, Rusya hükümetinin ve bilhassa adı geçen mahkemenin bu konuda gösterdiği adaletten dolayı insanlık adına öğünmek gerekir (Nil gazetesinin Türkçe bölümünden alınmıştır).

RUSYA'DA MEDRESELER VE MAARİF/EĞİTİM

Bu topraklarda, şehirlerde ve köylerde Müslümanların medreseleri hürdü ve genel eğitime müdahale ve tahakküm yoktu. Ancak Rusya Devleti yeni bir karara vardı ve genel bir emirle bu kurumları Maarif Nezareti'nin tahakkümü altına aldı. Artık bir kimse bu bakanlığın kararlaştırdığının dışında ders veremez. Söz konusu karar Tatarların öfkelerini artırdı. Onlar bu zulmü hükümet dairelerine şikâyet ettiler, hatta Çar III. Alexandır zamanında Petersburg'a heyetler gönderdiler. Yetkililer de bu heyetleri Maarif Nezareti'ne yolladılar. Nihayet Tatarlar geleneksel usullerinde serbest bırakıldılar ve kendilerinin rahatsız edilmeyecekleri teminatı verildi.

Ama bunun böyle devam edeceği kuşkulu. Zira bugünlerde Rus gazetelerinden birinde şu haberi görüyoruz: Turgay valisi Maarif Nezareti'nden, bir özel okul yapılması yönünde emir aldı. Bu emir, müderrislerin bir yıl süre ile Rusya'da uygulamada olan usulle eğitilmelerini ve buna alışkanlık kazanmalarını öngörüyor. Mezun edilecek müderrisler kendi okullarına dönüp orada öğrendikleri yeni usulde Müslüman çocuklarını eğitecekler. Adı geçen okulun yapımı için 3500 ruble toplandı. Anlaşılan o ki Rusya, İslam medreselerini Maarif Nezareti'nin tahakkümü altına koymaya kararlı görünüyor (Nil Gazetesinin Arapça bölümünden alınmıştır).

KAYNAKLAR

- Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara, 1966.
- Abdullah Battal-Taymas, Rizâeddin Fahreddinoğlu, İstanbul, 1958.
- Abdülkadir İnan, “Sibirya’da İslamiyetin Yayılışı”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara, 1969.
- Ahmet Kanlıdere, Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri, İstanbul, 2005, s. 84-86.
- Ahmet Temir, “Kuzey Türk Edebiyatı (Tatar-Başkurt)” *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1992, c. III, s. 712.
- Akdes N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948.
- Akdes N. Kurat, A. Temir, “Sibir Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1992, 1,437-438,
- Alan W. Fisher, “İsmail Gaspıralı. Model Leader for Asia”, Edward J. Lazzerini, İsmail Bey Gaspırinskii: the Discourse of Modernism and the Russians”, *Tatars of the Crimea*, ed. Edward Allworth, London, 1988.
- Ali Değirmenci, ‘Süleymaniye Kürsüsü’ndeki Mehmet Akif, *Haksöz Dergisi*, Sayı 204, Mart 2008.
- Azada A. Rorlich, “Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları”, çev. A. E. Yüksel, *O.D.T.Ü Asya-Afrika Araştırmaları Grubu*, Ankara, 1984.
- Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, California, 1986.
- Bekir Biçer, Abdürreşit İbrahim’in Öğrencisi, *Memleket Gazetesi*, 29.07.2008
- Bolat, “Urus Padişahları-Diniye Nezareti-Müftiler”, *Hudasızlar Jurnalı*. Taşkent, 1928, n.8.
- Rahmetullah Efendi, Delhi, *İzharu'l-Hak*, ter. Ö. Fehmi Efendi. N. Efendi, İstanbul, 1972.
- Edward J. Lazzerini, İsmail Bey Gaspırinskii’s Prevodchik Tercüman: A Clarion of Modernism”, *Central Asian Monuments*, ed. Hasan B. Paksoy, İstanbul, 1922.

- G. S. Sablukof, 1. Prilojenie k prevodi' Korana, (Kur'an Tercümesine ilaveler) Kazan, 1879;
2. Svedeniya o Korane, Zakonopolojitelnoy Kıniga Muhammedanskogo vereuçeniya
(*Kur'an Hakkında Bilgiler, Muhammed Dininin Kanun Kitabı*) Kazan, 1884
- Gülnara Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin", *DIA*. c. 35, ss. 70-71 .
- Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara, 1988, III. Baskı.
- Ibrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*, İstanbul, 2002.
- İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s.100; Kettani, *Hadis Literatürü*, trc. Y. Özbek, İstanbul, 1994.
- İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul, 2000.
- İsmail Türkoğlu, Abdürreşid İbrahim, *Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 1997.
- Kamil Yazar, Örnek Bir Aksiyon Adamı: Abdürreşid İbrahim, *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı 82, Ekim – Kasım-Aralık 2008.
- Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1987, s. 167-170.
- Mahmud Tahir, "Mahkeme-i Şer'îye ve Müftülerimiz", *Kazan Dergisi*. IV. no. 13, 1974.
- Mehmet Aydın. Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989.
- Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, 1987.
- Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *DIA* c.I, İstanbul, 1988, s.295-297.
- Nadir Devlet, "İslamiyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti: İtil-Bulgarları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1987, IX.313-314.
- Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı, Ankara, 1988.
- Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, 1985.
- Namık Kemal Karabiber, Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Vaiz: Abdürreşid İbrahim, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu*, 19-22 Kasım 2008 (<http://uam.mehmetakif.edu.tr/mehmetakif/files/sem/12.pdf>).
- Nesimi Yazıcı. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara, 1994.
- Ömer Hakan Özalp, *Rızaeddin Bin Fahreddin: Kazan'la İstanbul Arasında Bir Âlim*, İstanbul, 2001, s. 123-267.
- Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, İstanbul, 1977.

Rızaeddin b. Fahreddin, Ahmed Midhad Efendi. Orenburg, 1913.

Rızaeddin Fahreddin, Menasıb-ı Diniye, Orenburg, t.y.

Sadru'sh-Şeria (744-1347) Şerhu'l-Vikaye adıyla Vikaye'ye bir şerh yazdı. Bu kitap Türkistan uleması arasında Muhtasar adıyla meşhur oldu. Muhtasar'ın 1895'te Petersburg'ta Türkçe tercümesi basıldı (bkz. Muhtasar, yay. haz., R. Zahid, A. Dehkan, Taşkent, 1993).

Seyfettin Erşahin-A. Fıtrat, Buhara'da Cedidcilik Eğitim Reformu – Münazara ve Hind Seyyahının Kısası, *Kültür Bakanlığı Yay.*, Ankara, 2000.

Seyfettin Erşahin, “Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze)”, *Diyanet İlmî Dergi*, (Osmanlı Özel Sayısı), XXXV/1, 1999, 231-248.

Seyfettin Erşahin, “Rusya Türklerinin Mecelle Hazırlama Girişimleri” Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995) *Diyanet Vakfı Yay.*, Ankara, 1997, s. 361-369.

Seyfettin Erşahin, “Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV, 1996, 561-602.

Seyfettin Erşahin, “Türkistan Meselesine Mehmed Akif'in Bakışı”, *Bizim Dergah*, Nisan 1993, yıl 6, sayı 60, s. 7-10.

Şehabeddin Mercanî, I. Galaletü'z Zaman fi Tarihi Bulgar ve Kazan, Kazan, 1887; 2. Mustafadu'l Ahbar fi Ahvali Kazan ve Bulgar, Kazan, c.I, 1885, c. II. 1900.

Tamurbek Devletşin, Sovyet Tataristanı, çev. M. Emircan, Ankara, 1981, s.88-89.

FOTOĞRAFLAR

Abdürreşid İbrahim ve çocukları

Abdürreşid İbrahim'in ailesi ile İstanbul'da çektiği bir resmi

• Fotoğraflar •

Abdürreşid İbrahim Japonya'da İmparatorluk ailesi ile

Japonya'nın ilk müftüsü olan Abdürreşid İbrahim
Japonya'da İslamiyet'in yayılışını sembolize eden bayrağın önünde

Abdürreşid İbrahim ömrünün son yıllarında Japonya'da iken

Abdürreşid İbrahim heyetle

• Fotoğraflar •

Abdürreşid İbrahim Japonya'da ileri gelen kişilerle

Abdürreşid İbrahim hakkında Japonya'da basında hakkında çıkan yazılardan biri

Abdürreşid İbrahim Tokyo'da kurulan Mahalle-i Islamiyye Cemiyeti ile

Abdürreşid İbrahim Rusya Hükümeti tarafından kapatılan Ülfet Gazetesi yönetimi ile

• Fotoğraflar •

Abdürreşid İbrahim'in Tokyo'da açılmasına vesile olduğu Müslümanların ilk camii

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bir toplantıda

• Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar ÇOBAN YILDIZI •

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bir rikşe (insanlar tarafından çekilen araç) ile

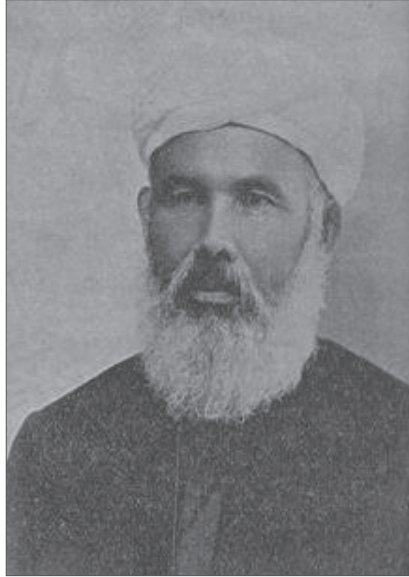

Abdürreşid İbrahim

• Fotoğraflar •

Abdürreşid İbrahim

Abdürreşid İbrahim

Mahkeme-i Şer'iyе'nin ilk başkanı
Muhammed Can'ın mezar taşı

Abdürreşid İbrahim

Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetindeki Türkistan

Çarlık Rusyası